

Jan van den Broek

Groningen en het Drentse water

**Verkenningen in de landschaps- en waterstaatsgeschiedenis van
Centraal-Groningen**

6

Arbere en het Aduarderdiep

Groningen 2015

6 Arbere en het Aduarderdiep

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

6.2 Een nieuwe zijl in Aduard (c. 1335)

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

6.4 De zijlbrieven van het Aduarderzijlvest (1382)

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Aduardersteentil

Aan het einde van het vorige deel (hoofdstuk 5.4 ‘Nieuwe werken onder regie van Aduard’) zagen we dat de eind dertiende-eeuwse voorganger van deze brug waarvan in 2009 de paalfundering gevonden is, geslagen zou kunnen zijn over een watergang die deel uitmaakte van een vaarroute tussen Aduard en de Hunze. Het slot van het verhaal was dat de zaak onduidelijk is en blijft en dat die oude brug misschien een lokale stroom overspande.

In een artikel in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014* heeft Jakob Loer een poging gedaan aan te tonen dat het Aduarderdiep in de periode 1295 en 1313 is gegraven.¹ In dat opstel gaat hij voorbij aan alle aanwijzingen die niet stroken met deze stelling. Naast indirect bewijs

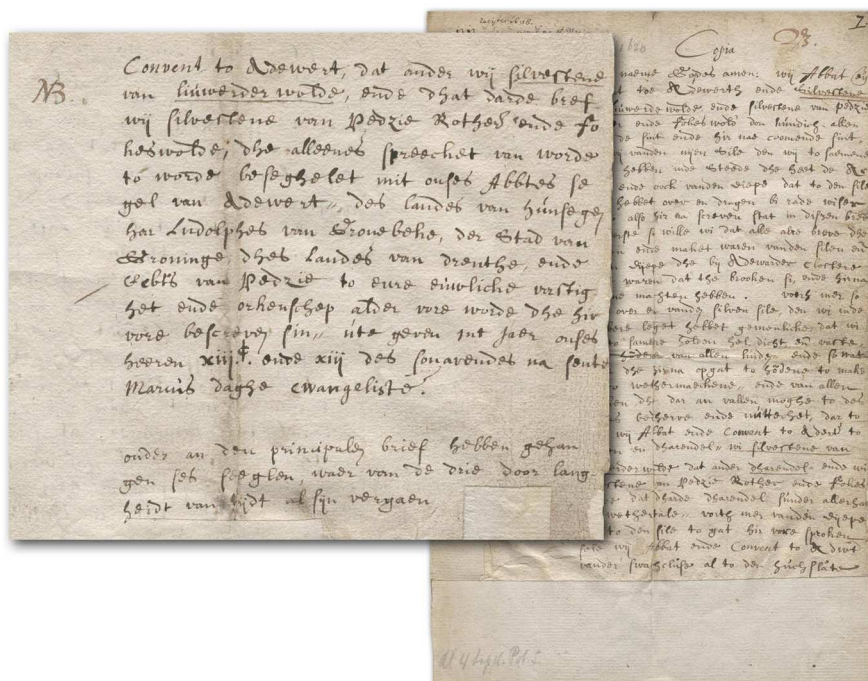
¹ Jakob Loer, ‘Wanneer is het Aduarderdiep gegraven?’, in: *Historisch Jaarboek Groningen 2014*, 16-33).

en allerlei bijzonderheden in het landschap en de bodem gaat het daarbij om een drietal veertiende-eeuwse teksten die Loers conclusie erg onwaarschijnlijk maken.

Vanwege de veel te smalle basis waarop Loers betoog steunt is het niet nodig tot in detail op dit artikel in te gaan. Maar omdat het verschenen is in een overigens respectabel jaarboek zal ik waar dat te pas komt enkele woorden aan dit artikel wijden.

De oudste teksten over de waterstaatkundige toestand ten westen van de Hondsrug worden gedateerd op 1313 en c. 1335. Beide teksten zijn slechts in afschriften overgeleverd. De oudste in een zeventiende-eeuws afschrift, het afschrift van de tweede dateert uit de zestiende eeuw. Er zijn twijfels over de datering van de akte van 1313 en die van c. 1335 heeft helemaal geen datum. De benaderende datering van deze tweede tekst is gebaseerd op het feit dat de daarin optredende personen in 1335 alle in leven en met gezag beklede figuren waren.

De teksten bevatten vele raadselachtige passages en de topografische elementen die erin worden genoemd laten zich niet eenduidig identificeren. De onzekerheid met betrekking tot de datering maakt de zaak nog gecompliceerder.

Een onzekere datering:
1313 of 1342?

We beginnen met het document waarvan men steeds heeft gedacht dat het de oudste schriftelijke bron is over de waterstaatkundige ontwikkeling ten westen van de Hondsrug.² Zoals gezegd is het origineel ervan niet bewaard gebleven, zodat we het moeten doen met een later afschrift. De in de tekst vermelde datum is 'zaterdag na Sint Marcus 1313' (18 april 1313), maar er zijn redenen om aan de betrouwbaarheid van die datering te twijfelen. In *Een kronkelend verhaal* vond ik een bespreking daarvan niet op zijn plaats en heb ik in mijn exposé de datering 'omstreeks 1340' gehanteerd.³ Wat mij betreft is het dispuut nog altijd

² OGD I 241 (28 april 1313). Het afschrift bevindt zich in de 'Collectie Keiser' (GrA T657-137).

³ Van den Broek, *Een kronkelend verhaal*, 90 en 209 (noot 66)

onbetwist en is dat een goede reden om de voors en tegens van de argumenten te noemen die op een latere datering zouden kunnen wijzen.

Vruchteloos gepuzzel

Doeke Kloppenburg was van mening dat de datum 28 april 1313 niet juist kon zijn en vermoedde dat het stuk uit 1343 dateert.⁴ Deze gedachte vloeit voort uit de door hem gereconstrueerde chronologie van de opslibbing en bedijkingen in het Westerkwartier. Daarbij heeft hij zich vooral gebaseerd op zijn waarnemingen in het veld en op kaartstudie. Ik mis de kennis van zaken die nodig is om de betrouwbaarheid van Kloppenburgs reconstructie te beoordelen, maar heb zelf ook aan een latere datering van de betreffende tekst gedacht. Twee aspecten van de overgeleverde tekst zouden in die richting kunnen wijzen.

- ‘Het stuk van 1313’ lijkt een nadere precisering te zijn van de regeling die omstreeks 1335 is getroffen.
- De taal van ‘het stuk van 1313’ is het Nederduits, terwijl het gebruik van deze taal bij het opmaken van oorkonden pas veel later in de veertiende eeuw in zwang raakt.

De eerste aanwijzing voor een latere datering is dus gebaseerd op een vergelijking van de *inhoud* van de akte van 1313 en die van c. 1335. Het eerstgenoemde stuk betreft het *onderhoud* van waterstaatkundige werken en die van c. 1335 heeft betrekking op de *aanleg* daarvan. De logica suggereert dat een regeling van het onderhoud ná die van de aanleg komt. De conclusie zou dan moeten zijn dat de ‘akte van 1313’ ná die van c. 1335 moet zijn opgesteld. Dit is een aantrekkelijke gedachte, want door-rechercherend vanuit dit uitgangspunt is het niet heel moeilijk om een zodanige reconstructie te maken van de ontwikkelingen, dat daarin vrijwel alle bekende feiten een zinvolle plaats krijgen. We moeten ons echter wel realiseren dat deze redenering, die zich laat leiden door de logische volgtijdigheid van aanleg en onderhoud, alleen opgaat wanneer de twee teksten over precies dezelfde objecten gaan. En dat is iets waarvan we niet zeker kunnen zijn. Het omgekeerde is echter ook allerm minst zeker, ook al wordt dit met stelligheid beweerd door Siemens en, in diens voetspoor, Schroor. Beiden zijn van mening dat het in de akte van 1313 en in die van c. 1335 over twee verschillende sluizen gaat. Beiden gaan er ook van uit dat het in de tekst zelf opgegeven jaartal – 1313 – correct is.⁵

De tweede aanwijzing voor een latere datering is de *taal* van de tekst, het Nederduits. In het begin van de veertiende eeuw werden alle oorkonden in Groningen en Groningerland in het Latijn geschreven. In Drenthe en verder naar het zuiden gelegen delen van het Sticht wint het Nederduits als oorkondetaal veel vroeger terrein dan in de stad Groningen en de Friese Ommelanden. Het oorkondenboek vermeldt wel enkele in de volkstaal gestelde akten uit de eerste decennia van de veertiende eeuw, maar dat zijn latere vertalingen van Latijnse of Oudfriese originelen of teksten uit een Stichtse omgeving. Pas veel later in de veertiende eeuw komen er meer akten in de volkstaal voor. De stad Groningen stapte in de jaren 1358-1370 van het Latijn over op het Nederduits, in de Ommelanden beginnen de volkstaal-

⁴ Kloppenburg, ‘Westerkwartier’, 454.

⁵ W.B. Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten* (Groningen 1974) 35, Schroor, *Wotter*, 28 en 30..

oorkonden pas in 1378. Dit zal ongetwijfeld te maken hebben met het feit dat in de Ommelanden tot v r in de veertiende eeuw Fries werd gesproken.

Ofschoon er een paar overeenkomsten te signaleren zijn tussen de tekst van de ‘akte van 1313’ en enkele uit de omgeving van Deventer stammende bisschoppelijke akten uit de jaren 1310-1311 waarin *har* (‘heer’) Ludolfus van Gronebeke figureert en we ook rekening moeten houden met de partners uit Drenthe, waar, zoals ik al opmerkte, het Nederduits al eerder begon op te komen (vanaf 1334), lijkt het me toch zo goed als uitgesloten dat de originele akte in 1313 in het Nederduits is opgesteld. Ik houd het erop dat we te maken hebben met een oude (tweede helft veertiende-eeuwse?) vertaling van een in het Latijn opgesteld origineel. Wellicht is ze gemaakt ten behoeve van de opstelling van de ‘zijlbrief’ van het Aduardersijlvest in 1382. Dat stuk laat vele inhoudelijke overeenkomsten zien met de akte van 1313. Ofschoon de tekst enkele duidelijke frisismen vertoont, ligt het – zeker met het oog op de betrokkenheid van de drie Noord-Drentse kerspelen – voor de hand dat men het oorspronkelijke contract niet in het Oudfries, maar in het Latijn heeft opgemaakt. Op grond van deze redenering zou de datering ‘1313’ vanuit taalkundig gezichtspunt dus geen vragen hoeven op te roepen.

Er is echter nog een bijkomende reden om vraagtekens te zetten bij het jaartal dat de tekst opgeeft. Bij afschriften – en hier hebben we te maken met een afschrift van een oude vertaling – moeten we altijd rekening houden met de mogelijkheid dat bij het overschrijven bewust of onbewust veranderingen ten opzichte van de oorspronkelijke tekst zijn aangebracht. Het is dus best mogelijk dat er in het origineel een andere datum heeft gestaan dan in de kopie die we hebben. De vraag is dan welke datum dat zou kunnen zijn. In het zeventiende-eeuwse afschrift – dat ongetwijfeld gemaakt is in verband met een geschil over de door de Drenten te betalen bijdrage aan het Aduardersijlvest⁶ – is de datum aangegeven als **‘xiiic ende xiii des sonavendes na sente Marcus daghe ewangeliste’**. Op het eerste gezicht lijkt zo’n datering niet voor misverstand vatbaar. In het jaar 1313 viel de feestdag van Sint Marcus (25 april) op een woensdag. Op zaterdag (‘sonavent’) daarna was het 28 april. De akte is dus op 28 april 1313 opgemaakt. De betrouwbaarheid van een datum als deze wordt echter minder groot wanneer we ons realiseren hoe lastig Romeinse cijfers soms te lezen zijn. Degene die het afschrift maakte of de vertaler van een oorspronkelijk in het Latijn gestelde en in – waarschijnlijk – gotisch schrift opgetekende tekst kan zich gemakkelijk vergist hebben bij het lezen van het origineel, of een andere kopie die hem tot voorbeeld strekte.

De praktijk leert dat een Romeinse I (=50) gelezen kan worden als een enkel streepje (i=1) en dat kopiïsten een v (=5) soms voor twee losse streepjes (ii=2) houden; het is zelfs mogelijk dat een x voor een v of twee streepjes wordt aangezien. Ook het omgekeerde is mogelijk. Wanneer we hiermee rekening houden kan het in het afschrift vermelde getal xiii gelezen zijn voor viii (8), xiii (13), xiv (14), xvi (16), xix (19), xxi (21), xlii (42), xlv (45), lvii (57) en lxii (62). Het jaartal van de akte zou dus 1308, 1313, 1314, 1316, 1319, 1321, 1342, 1345, 1357 en 1362 kunnen zijn.

In dit rijtje ontbreekt het door Kloppenburg gesuggereerde jaar 1343, maar de kleinste – en daardoor meest voor de hand liggende – vergissing is dat xlii gelezen is als xiii. Dat levert een

⁶ Zo’n zaak heeft in 1620 gespeeld (GrA T657-137).

jaartal op (1342) dat opmerkelijk dicht bij Kloppenburgs 1343 komt. Maar de zorgvuldigheid vereist dat we voor alle jaren nog even nagaan in hoeverre de methode van datering ('zaterdag na Sint Marcus') voor de hand ligt. De jaren 1308-1321 vallen af om dezelfde reden waarom we 1313 niet vertrouwen: het Nederduits was in deze periode nog niet als oorkondetaal in zwang. In 1321 viel Sint Marcus (25 april) bovendien op een zaterdag. Een datering 'zaterdag na Sint Marcus' was in dat jaar dus niet mogelijk. Over blijven dan 1342, 1345, 1357 en 1362.

In 1342 viel Sint Marcus op donderdag. Een datering 'zaterdag na Sint Marcus' zou dan heel goed mogelijk zijn. In 1345 en 1362 viel de feestdag van Sint Marcus op maandag en ligt het meer voor de hand de daarop volgende zaterdag (30 april) te dateren naar de daarop volgende dag: 'daags voor Sint Walburg', 'daags voor Philippus en Jacobus' (beide op 1 mei) of (in 1345) 'daags voor *Vocem Jucunditatis*' (de vijfde zondag na Pasen) en (in 1362) 'daags voor *Misericordia Domini*' (de tweede zondag na Pasen). Dat geldt ook voor het jaar 1357. Toen viel Sint Marcus op dinsdag. Ook toen zou de zaterdag daarop (29 april) eerder gedateerd zijn naar de daarop volgende dag: 'daags voor *Jubilate*' (de derde zondag na Pasen). Binnen de gezette parameters komen we dus uit op zaterdag 27 april 1342.

Met deze uitkomst zou je, zoekend naar aanwijzingen voor een latere datering, tevreden kunnen zijn, ware het niet dat de oorkondetekst nóg een tweetal mogelijkheden bevat om de datering – bij benadering – vast te stellen. De zorgvuldigheid vereist dat we ook deze even tegen het licht houden. Aan het einde van de tekst wordt gemeld dat de akte is bezegeld door de abt van Aduard, het land Hunsingo, de stad Groningen, het land Drenthe, heer Ludolf van Gronebeke en Egbert van Peize. Aan de eerste vier zegels hebben we voor de datering niets, maar de namen van de twee genoemde individuen kunnen helpen wanneer we een tekst op de tijdlijn willen vastpinnen. Het jammerlijke toeval wil echter dat er in de periode 1313-1342 twee Ludolfen van Gronebeke zijn geweest en ook twee Egberten van Peize. Ludolf I van Gronebeke is omstreeks 1260 geboren en wordt vermeld tussen 1309 en 1323.⁷ Zijn zoon Ludolf II moet omstreeks 1290 zijn geboren en komt voor tussen 1335 en 1344. Egbert I van Peize kan omstreeks 1285 of eerder zijn geboren en wordt tot 1325 in oude teksten vermeld; zijn zoon Egbert II komt in oorkonden voor in de periode 1352-1372 en moet vóór 30 april 1376 zijn overleden; hij zou in 1342 een akte hebben kunnen bezegelen. De teleurstellende conclusie van deze exercitie kan niet anders zijn dan dat Ludolf en Egbert ons niet kunnen helpen bij het bepalen van de datum van de akte.⁸

Wellicht zou tenslotte een taalkundige analyse van het 'stuk van 1313' nog iets kunnen opleveren voor wat datering ervan betreft. Ik heb de indruk dat het woordgebruik en de spelling overeenkomsten vertonen met veertiende-eeuwse teksten uit Drenthe en andere delen van het Sticht, die een geur van feodaliteit bij zich dragen. Wanneer we ons realiseren dat 'onze tekst' blijkens de onderstrepingsen in het afschrift in een 'Lieuwerderwolder context' heeft dienst gedaan, en dat een deel van het voormalige koninklijke domein –

⁷ Mogelijk heeft deze Ludolf samen met enkele anderen een akte bezegeld over het leggen van een sluis 'beneden Harssens en de Mude'. Een datum van die akte is niet bekend, maar zou gezien de inhoud ervan passen in de periode 1323-1332 (Van den Broek, *Een kronkelend verhaal*, 68-69).

⁸ J.W. Schaap, 'De burggraven van Groningen', in: *De Nederlandsche Leeuw* 96 (1979), 71-104, en O.D.J. Roemeling, 'Enkele adellijke geslachten in Drenthe in de middeleeuwen', in: *De Nederlandsche Leeuw* 90 (1973), 190-217 en 238-298.

waarvan Groningen het centrum was – in Lieuwerderwolde heeft gelegen, zou het vermoeden kunnen rijzen dat een Stichtse leenman bij de overeenkomst van 1313 betrokken is geweest. Maar hiermee zijn we al heel ver over de grens van de speculatie.

Dus toch: 28 april 1313

Zolang er geen nieuwe gegevens opduiken die de balans een doorslaggevend zetje kunnen geven, lijkt het mij verstandig de in de tekst vermelde datum van 28 april 1313 te accepteren, maar ondertussen wel in het achterhoofd te houden dat het net zo goed wat anders kan zijn.

Hieronder volgt een ‘hertaling’ van de akte, waarvan de oorspronkelijke tekst te vinden is in het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe onder nummer 241, op de website van Cartago⁹ en als Bijlage 1 aan het einde van dit hoofdstuk.

Zoals opgemerkt verraden de onderstrepingen dat het stuk in een ‘Lieuwerderwolder context’ dienst heeft gedaan. Maar het is niet duidelijk of de onderstrepingen behoren bij het gebruik dat in de zeventiende eeuw van deze tekst is gemaakt, of dat ze teruggaan op de oorspronkelijke tekst of de vertaling ervan.

OGD I 241 (28 april 1313)

Akte waarbij de abdij te Aduard en de zijlvesten van Lieuwerderwolde en van Peize, Roderwolde en Foxwolde een overeenkomst sluiten over het beheer en onderhoud van een sluis en een daarheen stromende watergang.

In de naam Gods amen.

- [1] Wij, abt en convent te Aduard, zijlvesten van Lieuwerderwolde en zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde, maken allen, nu en in de toekomst bekend
- [2] dat wij met advies van wijze lieden een overeenkomst getroffen hebben over de nieuwe zijl, die wij samen gelegd hebben op de plaats die ‘*de Arbere*’ heet, en over het diep dat naar de zijl loopt, zoals beschreven staat in deze akte.
- [3] In de eerste plaats willen wij dat alle oude akten die opgemaakt zijn over de zijlen en het diep, die bij het Aduarder klooster gelegd zijn, geannuleerd worden.
- [4] Verder zijn wij overeengekomen met betrekking tot de zijl die wij samen in de Arbere hebben gelegd, dat wij die samen in goede staat, sluitend en vast zullen houden en beschermen tegen iedereen; en van de kosten die gemoeid zullen zijn met het beschermen, maken en repareren en alles wat daarbij komt ten behoeve van de zijl, zullen wij, abt en convent te Aduard, een derde deel betalen, wij.

⁹ URL: <http://www.cartago.nl/oorkonde/ogd0241.xml>.

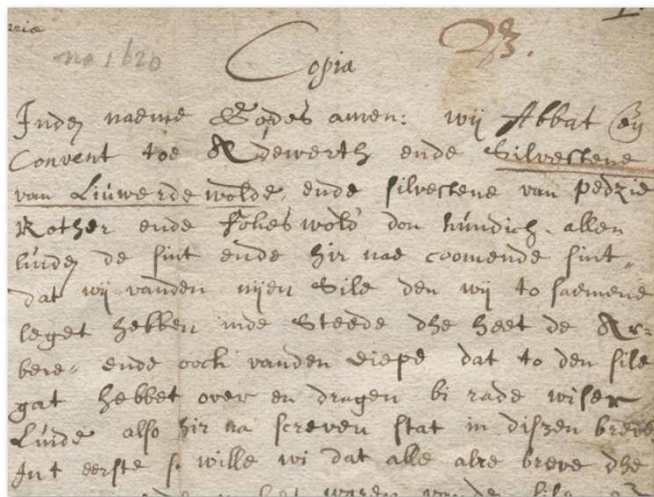
- zijlvesten van Lieuwerderwolde, het tweede derde deel, en wij, zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde, het derde derde deel, zonder iemands tegenspraak.
- [5] Verder met betrekking tot het diep dat naar de hiervoor genoemde zijl gaat, zullen wij, abt en convent te Aduard, dit diep ruim en lopend houden van de *Swachcluse* tot de *Huchslate*.
- [6] Hierbij is echter bepaald dat in het geval dat wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, van Peize, Roden en Foxwolde en van Aduard, de twee bruggen – de ene een kerkbrug en de andere een wagenbrug – die over het bedoelde diep liggen niet zo maakten als aan de Middagsters beloofd werd en waarvoor borgen zijn gezet toen men dit diep in eerste instantie maakte en groef, en wanneer die van Middag om die reden een dam in het diep zouden willen leggen of de loop ervan belemmeren, en ook wanneer zij of anderen op enige plek een dam zouden willen leggen in het diep van de *Swachcluse* tot aan de zijl of de loop ervan belemmeren, of de bruggen zouden willen afbreken om de een of andere reden, dan zullen wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, van Peize, Roden en Foxwolde en het convent van Aduard dat samen met alle macht afweren; en als daarmee kosten gemoeid zijn zullen wij, abt en convent te Aduard, het ene derde deel, wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, het tweede derde deel, en wij, zijlvesten van Peize, Roder- en Foxwolde, het derde derde deel betalen en bekostigen voor eeuwig.
- [7] Verder van de *Huchsloete* tot aan de zijl te *Arbere* zullen wij, abt en convent te Aduard, zijlvesten van Lieuwerderwolde en zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde het diep ruim, lopend en vrij houden van alles wat daarin kan komen, zodat wij, abt en convent te Aduard, het ene derdedeel, wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, het tweede derdedeel en wij, zijlvesten van Peize, Roder- en Foxwolde, het derde derdedeel zullen betalen en beschermen, voor eeuwig.
- [8] Verder is afgesproken dat men de bruggen die hiervoor beschreven staan, die over het diep zullen gaan, zo hoog zal leggen, dat de schepen en de *quaeckeke* van Aduard er met volle last onderdoor kunnen varen.
- [9] Verder zullen wij, abt en convent van Aduard, al onze watergangen van ons klooster en onze landerijen die wij nu bezitten in het diep leiden dat naar de voornoemde zijl gaat, zonder tegenspraak van iemand.
- [10] Verder zal het convent van Aduard over hun kloosterwegen water laten lopen in datzelfde diep.¹⁰
- [11] Verder zal iedereen zijn eigen dijk maken langs het diep, daar waar hij verantwoordelijk is voor de bescherming en het onderhoud ervan.
- [12] Wanneer de dijk op enige plaats met geweld wordt doorgraven, dan zullen de zijlvesten dat gezamenlijk afweren.
- [13] Wanneer daaruit kosten voortvloeien zullen wij, drie zijlvesten, daarvan alle een gelijk derdedeel betalen.
- [14] Verder zal ieder boven de *Swachcluse* het diep schoon en ruim houden langs zijn

¹⁰ In de tekst is geknoeid. In plaats van 'weghen' in 'kloosterwegen' las Driessen 'negeen' ('geen') (R.K. Driessen, *Monumenta Groningana* I 72).

land; hij die dat niet doet krijgt van ons, de gezamenlijke zijlvesten, een boete opgelegd.

- [15] Verder zullen wij, alle zijlvesten samen, in onderling overleg een verstandige man aanstellen op de zijl, die deze 's nachts en overdag moet bewaken en ervoor moet zorgen dat er aan de zijl geen schade wordt toegebracht.
- [16] Verder zijn van dit en wat hiervoor beschreven is, drie akten opgemaakt. De ene akte hebben, wij, abt en convent te Aduard, de andere wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, en de derde akte wij, zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde, die alle gelijkluidend zijn van woord tot woord, bezegeld met ons abtszegel van Aduard, [met het zegel] van het land Hunsingo, van heer Ludolf van Gronebeke, van de stad Groningen, van het land Drenthe en van Egbertus van Peize, tot eeuwige bevestiging en oorkonde van alle voorwaarden die hiervoor beschreven zijn.
- [17] Gegeven in het jaar ons Heren xiiic ende xiii, zaterdag na Sint Marcusdag de evangelist.

Deze tekst bevat enkele moeilijk op te lossen raadsels en ook de strekking van de regeling is niet in alle opzichten duidelijk. Het is voor ons doel niet nodig om elke bepaling diepgaand te bespreken, maar er zijn er een paar waarop we verder moeten ingaan. We zullen zometeen aan de hand van een hoogtekaartje zien dat er ook over het doel van de regeling een min of meer plausibel verhaal te vertellen is.

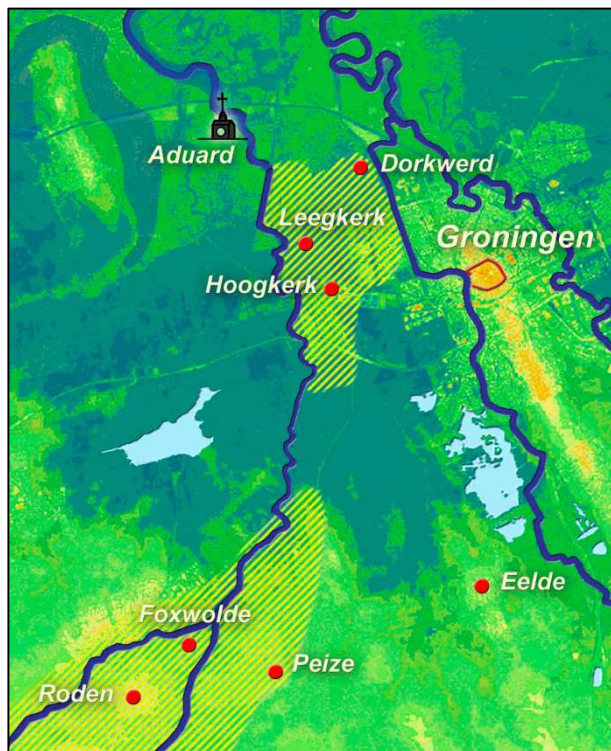
'Pedzie, Rother ende Fokeswold'

We beginnen met de *intitulatio* van deze oorkonde, de regel waarin de verdragspartners – in dit geval tegelijk ook de oorkonders – zichzelf noemen (de met 1 aangeduide passage).

Er zijn drie partijen: abt en convent van Aduard, de zijlvesten (ingelanden) van Lieuwerderwolde en die van Peize, Roden en Foxwolde. Dat laatste staat echter niet in de tekst. Daar lezen we: '*silvestene van Pedzie, Rother ende Fokeswold*'. Het woord '*Rother*' is weliswaar zonder afbreekstreepje geschreven, maar in combinatie met het daarop volgende

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Foxwolde lijkt het erop dat hier Roderwolde bedoeld is. Maar dit moet een vergissing van de kopiist zijn. In de akte van c. 1335 die hierna aan de orde komt, zullen we zien dat Roderwolde daarin niet voorkomt, maar Roden wel. Ook de 'Zijlbrief' van het Aduarderzijlvest uit 1382 noemt Peize, Roden en Foxwolde als de Drentse deelnemers aan de organisatie.¹¹ Om die reden heb ik in de hertaling 'Roden' geschreven op alle plaatsen waar onze tekst *Rother* heeft.

Het bij de overeenkomst van 1313 betrokken gebied is geel gearceerd

De vraag die we naar aanleiding van de *intitulatio* moeten stellen is: wat is het dat deze drie partners met elkaar verbindt en het begrijpelijk maakt dat ze een overeenkomst met elkaar hebben gesloten? De akte geeft het antwoord: een nieuwe zijl die de partners samen gelegd hebben in een plaats die 'de Arbere' heet, en het diep dat naar die zijl loopt (passage 2).

Over de zijl wordt afgesproken dat de deelgenoten deze samen zullen onderhouden en verdedigen tegen degenen die hem willen vernielen, en dat ze de kosten daarvan in drie gelijke delen zullen dragen (nr. 4).

Het Peizerdiep wordt in dit stuk niet met name genoemd, maar er is geen andere watergang die de bij deze regeling betrokken gebieden met elkaar verbindt. Het lijkt er dus op dat de nieuwe sluis en ook het diep dat het water daarheen moest voeren, dienden voor het lozen van het door het Peizerdiep aangevoerde water, aangevuld met dat uit Lieuwerderwolde, dat op de benedenloop van deze rivier, hier ter plaatse Hunsinge genoemd, uitwaterde.

We hebben de vorige keer gezien dat de Hunsinge mogelijk al in de twaalfde eeuw was omgelegd naar de Kliefslotgeul en dat – waarschijnlijk – de monniken van Aduard deze zeearm reeds vroeg (in de dertiende eeuw?) met een dam (de 'Nienhuisdam') hadden

¹¹ OGD II 704 (1 mei 1382).

afgesloten. Door deze ingreep kon de vloed op afstand gehouden worden en werd 'boven' de dam een 'kunstmatige eb' gecreëerd. Zo konden ook de lage landen van Lieuwerderwolde en de omgeving van Fransum hun water lozen. Het kan dus zijn dat de 'nieuwe zijk van 1313' óf (a) de oude zijk in de Nienhuisdam moest vervangen, óf (b) naast de bestaande zijk in de Nienhuisdam moest komen, óf (c) op een andere plek de afstroom van het gecombineerde Drentse en Lieuwerderwolder water moest regelen.

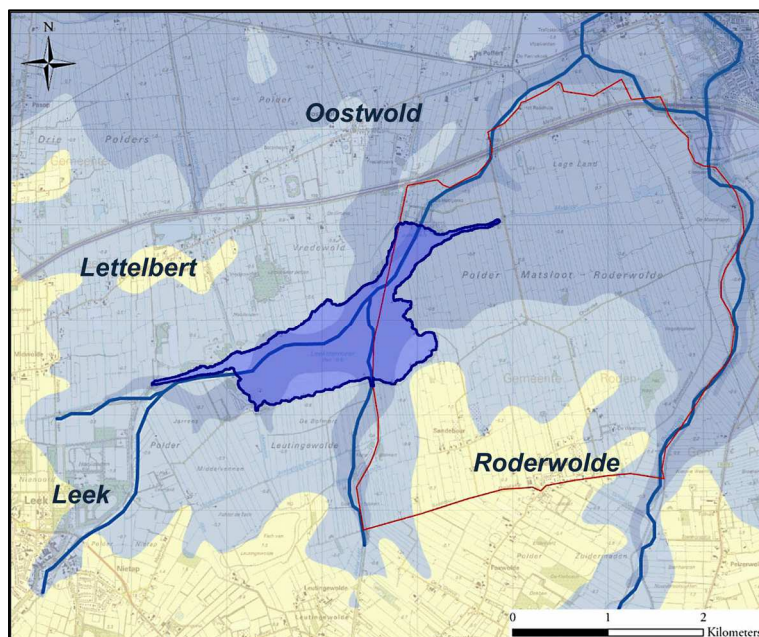
Het is goed om op deze plaats alvast mee te delen dat 'de nieuwe zijk van 1313' niet in het huidige Aduardersijk is gebouwd en dat het Aduarderdiep ook niet al eerder daarheen is geleid, zoals Jakob Loer in het *Historisch Jaarboek Groningen* 2014 meent te hebben aangetoond. Wanneer ik tegen Loers stelling inbreng dat de door hem bepleite variant niet past bij de algehele lijn van de waterstaatkundige ontwikkeling, zal dit argument op de kritische lezer weinig indruk maken. Maar dat betekent niet dat dit bezwaar onjuist of niet belangrijk zou zijn. Integendeel zelfs: het is het allereerste en allergrootste argument tegen Loers stelling. Veel overtuigender – zeker voor degenen die niet zijn ingevoerd in de finesses van de regionale landschapsgeschiedenis – is echter het feit dat tussen dezelfde contractanten (Aduard, Lieuwerderwolde en de Noorddrentse kerspelen) omstreeks 1335 een regeling getroffen werd over de bekostiging van een sluis **in Aduard**. Het bestaan van deze akte is zojuist al aangestipt en we zullen de inhoud ervan in het volgende hoofdstuk (6.2 'Een nieuwe zijk in Aduard') bestuderen. Het is ondenkbaar dat de genoemde partijen tegelijkertijd twee kostbare kunstwerken op verschillende, ver van elkaar gelegen plaatsen zouden hebben gebouwd c.q. onderhouden. Daar komt nog bij dat Aduard en Lieuwerderwolde ook in 1360 nog een gezamenlijke oplossing hebben gezocht (en gevonden) voor de ontwatering van het lage land tussen het Peizerdiep/Hunsinge en de benedenloop van de Drentse A/Reitdiep. Dat zou niet nodig zijn geweest wanneer het Aduarderdiep het betreffende water toen reeds naar het huidige Aduardersijk had afgevoerd. Ook de akte van 1360 komt hierna nog uitgebreid aan de orde (hoofdstuk 6.3 'Een nieuwe zijk bij Wierum'). Tenslotte toont ook de 'zijlbrief' van het Aduardersijkvest van 1382 aan, dat ook toen de noordelijke kerspelen van Middag nog niet bij het Aduardersijkvest hoorden. Dat zou wel het geval zijn geweest wanneer het Aduarderdiep al omstreeks 1300 tot voorbij Feerwerd zou zijn doorgetrokken. We zullen deze punten in het hierna volgende nader beschouwen.

De betrokkenheid van Lieuwerderwolde en de Noorddrentse dorpen maakt duidelijk dat een groot deel van het gebied ten westen van de Drentse A en het *Westerdiep* – dat deel van de rivier dat later ook Groningerdiep en Reitdiep werd genoemd – via de nieuwe zijk in of bij Aduard moest afwateren. Eelde en Eelderwolde worden in de oorkonde echter niet genoemd. Zoals we in deel 5 al zagen zou de reden hiervan kunnen zijn dat het Eelderdiep al via het Kliefdiep op de Hunsinge uitmondde en dat het Eelder water als Lieuwerderwolder water werd beschouwd.¹² Mogelijk is daarover ooit een overeenkomst gesloten, maar een akte over de inlating van Eelde is niet bewaard gebleven en wordt ook nergens vermeld.

Een blik op het kaartje op de vorige bladzijde maakt duidelijk dat de onder de regeling van 1313 begrepen landerijen geen aaneengesloten gebied vormen. Tussen Hoogkerk en Foxwolde ligt Roderwolde, dat niet op het Peizerdiep loosde, maar waarvan het water

¹² G&DW 5, *Tussen Aduard en Drentse A*, hoofdstuk 5.3, 'Eerste ingrepen', p. 48.

steeds in noordelijke richting heeft gelopen. Vanaf de plaats waar zich nu de noordoostelijke kop van het Zultemeer of Leekstermeer bevindt (de 'Rietboor'), heeft een natuurlijke watergang in noordoostelijke richting – ongeveer langs de oude provinciegrens tussen Groningen en Drenthe – naar de Hunsinge gestroomd. Het tracé van dit stroompje correspondeert met een smeltwaterdal in de pleistocene ondergrond. Door afzetting van zeeklei en inversie moet aan het functioneren van deze watergang een einde zijn gekomen. Mogelijk is dat de oorzaak geweest van het ontstaan van het Zultemeer of Leekstermeer. Later zal het water uit de buurt van Roderwolde via dit meer (door mensenhand geholpen?) langs de oostgrens van Lagemeeden (de Zuidwending) noordwaarts en via de Nutwegstertocht in westelijke richting, naar de Woldgeul, zijn geleid. Op dit thema zal ik later terugkomen.¹³

Pleistocene smeltwaterdalen en reconstructie van de holocene beken ten noorden van Roderwolde

Het kaartje is een combinatie van de pleistocene hoogtekarte van Noord-Nederland en de topografische kaart 1:25.000.¹⁴

De belangen van de bij de regeling betrokken partijen verschilden sterk van elkaar. Welk voordeel kunnen de Noorddrentse dorpen hebben gehad bij een sluis in of bij Aduard? Zij hoefden alleen hun eigen water kwijt te raken en dat liep ook zonder die zijl wel weg. Een sluis bij Aduard zou voor hen hooguit van belang kunnen zijn doordat deze in droge tijden het water zou kunnen vasthouden dat nodig was om het Peizerdiep ook dan te kunnen bevaren. De belangrijkste reden voor de betrokkenheid van deze dorpen is vermoedelijk geweest dat zij door hun benedenburen zijn aangesproken vanwege de overlast die hun water veroorzaakte. Aduard en ook Lieuwerderwolde moesten niet alleen hun eigen water kwijt zien te raken, maar ook het Drentse water en dat van de zee van zich af houden. Precies zoals het geval was met de kerspelen van Drenterwolde aan de oostzijde van de

¹³ Zie G&DW 11, *Tussen Aduard en Grijskerk 2*, hoofdstuk 11.7, 'Een laatste beetje Drents water'.

¹⁴ Het kaartje is een bewerkte versie van een illustratie in de masterscriptie van Jeroen Zomer, *Landschapsgeschiedenis van Roderwolde. Een interdisciplinair onderzoek naar de natuurlijke landschapsgenese van een woldgebied in de Kop van Drenthe en de kolonisatie en ontginning in de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd* (Groningen 2009) p. 38. In G&DW 10 zal ik hieraan meer aandacht besteden.

Hondsrug zal dit steeds lastiger zijn geworden naarmate het maaiveld daalde. Er waren dijken, zijlen en spuiegelingen nodig. Een zeewerende sluis bij Aduard kon de boezem laag houden, zodat de noordelijke partners hun eigen water daarop konden spuien. Voor de oplossing van dit probleem was 'grensoverschrijdende samenwerking' nodig. Maar er was nog meer aan de hand, zoals in het vervolg zal blijken.

Zijl en zijltocht

Reeds de eerste bepaling van de overeenkomst (nr. 3 van de hertaling) verdient onze bijzondere aandacht: 'In de eerste plaats willen wij dat alle oude akten die opgemaakt zijn over de zijlen en het diep, die bij het Aduarder klooster gelegd zijn, geannuleerd worden.' Toen de akte van 1313 werd opgemaakt lagen er dus al zijlen (meervoud) en een zijltocht bij het klooster Aduard en daarover waren eerder afspraken gemaakt. In de akte van 1313 verklaren de drie partners dat ze een overeenkomst hebben getroffen over de *nieuwe* zijl (enkelvoud), die ze samen gelegd hebben '*in de Arbere*', en over het diep dat naar de zijl loopt. Een eindje verderop wordt gerept over 'bruggen die over het diep liggen' en over 'het moment waarop men dat diep groef' (nr. 6).

Deze passages maken duidelijk dat de dateringsproblematiek nog veel lastiger is dan we al merkten. Hoeveel tijd moet er verlopen zijn sinds 'het leggen van de zijl en het diep bij het klooster' om de akten die in verband daarmee zijn opgemaakt, 'oud' te kunnen noemen? Het antwoord op die vraag weet ik niet, maar het zal waarschijnlijk meer zijn dan een paar jaren. Het is in ieder geval niet correct om de zijltocht waarover onze akte gaat, aan te duiden als de 'zijltocht van 1313'. We doen er dus beter aan deze de 'zijltocht van c. 1300' te noemen. Dit geldt niet voor de in het stuk genoemde gemeenschappelijke zijl, want daarvan wordt gemeld dat het een *nieuw* kunstwerk is (nr. 2). Het lijkt er dus op dat de zijltocht eerder is gegraven en toen is afgesloten met een zijl, en dat men deze eerste zijl in 1313 heeft vervangen door een nieuwe.

Boerderij Arbere met omgeving

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Niemand wist waar *de Arbere* was, totdat dokter Rietema in de *Groningsche Volksalmanak* van 1924 meedeelde dat hij tussen Aduard en Fransum een boerderij had gevonden die blijkens een uit 1817 daterende sluitsteen boven de grote schuurdeur *Arbere* heette.¹⁵

Het plaatje op de vorige bladzijde toont het gebied ten noordwesten van Aduard. De boerderij 'Arbere' ligt op de noordelijke oever van de Kliefslootgeul. Een steentje uit 1817 bewijst uiteraard niet dat de betreffende boerderij echt de in de tekst van 1313 bedoelde Arbere is of in de buurt van de toen zo geheten plek ligt, maar het is wel zo opmerkelijk, dat we er goed aan doen wat nader kennis te maken met deze boerderij en zijn omgeving.

Het 'kerkje van Harkema' bij Arbere

De plek is nu vooral bekend vanwege het minikerkje dat wijlen Albert Harkema op het erf van boerderij Arbere heeft gebouwd.

Oude sluitsteen van boerderij Arbere

¹⁵ S.P. Rietema, 'Het Aduarderdiep en de Aduarderzijl', in: *GVA* 1924, 108-120.

Het is natuurlijk vreemd dat een oude naam uit de archieven verdwijnt en in het begin van de negentiende eeuw plotseling opduikt op een sluitsteen. B.W. Siemens was ervan overtuigd dat Arbere bij Aduarderzijl ten noorden van Feerwerd moest liggen. In een noot merkte hij op: 'De gevelsteen met de naam "Arbere" in een boerderij onder Fransum sticht verwarring. Het steentje is van 1817 en zal daar aangebracht zijn door de toenmalige bewoner Klaas Jans Homan, die waarschijnlijk een historische naam aan zijn boerderij wilde geven maar met de geschiedkundige toestand van de streek allicht niet op de hoogte was.'¹⁶

Het is inderdaad de vraag hoe boer Homan op het idee kon komen om zijn boerderij 'Arbere' te noemen. Maar we kunnen ons ook afvragen of Siemens zelf wel zo goed op de hoogte was van de oude toestand ter plaatse. Die vraag is temeer gerechtvaardigd omdat hij zelf geen argumentatie geeft voor zijn bewering dat we Arbere ter plaatse van het huidige Aduarderzijl moeten zoeken.

Dat een oude, verloren gewaande naam onverwacht opduikt komt overigens wel vaker voor. Een geval dat ik nog pas onlangs onder ogen kreeg betreft de *Stertebolabalka*, een naam die voorkomt in een akte uit 1370. Het was wel duidelijk dat het moest gaan om een object aan de Borgsloot in de buurt van Middelbert of Engelbert, maar niemand wist of weet wat het is en waar het zich precies heeft bevonden. Schoolmeester K.H. Bruininga van Middelbert meldt in zijn rapport van 1828 echter doodleuk dat de '*steerte bolte balka*' een brug over de Borgsloot was die het mogelijk maakte om vanaf de Olgerweg op de weg naar Harkstede te komen. De vraag die in zo'n geval gesteld moet worden is: hoe komt meester Bruininga aan deze wetenschap? Het kan haast niet anders of er moet sprake zijn van een plaatselijke overlevering.¹⁷

Het lijkt mij heel goed mogelijk dat er ook zo'n overlevering is geweest over de oude kloosterboerderij die Klaas Jans Homan in het begin van de negentiende bewoonde. Wat pleit er eigenlijk tegen de veronderstelling dat hij deze mondeling overgeleverde naam op een steentje heeft laten beitelen toen hij zijn schuur nieuw liet opmeten? Het is trouwens evenmin uit te sluiten dat boer Homan de naam heeft opgepikt uit oude zijlvestenijpapieren.

Een vraag die noch Siemens, noch andere onderzoekers zich hebben gesteld, is hoe het komt dat de naam Arbere uit de geschreven bronnen is verdwenen. We treffen deze naam in de archieven niet aan, tenzij in afschriften van de 'akte van 1313' en de 'Aduarder Zijlbrief' uit 1382-1383 die we nog zullen bespreken. Het meest voor de hand liggende antwoord op deze vraag is: doordat het met deze naam aangeduide object of de zo genoemde plaats zijn functie of belang heeft verloren.

¹⁶ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 65 noot 66.

¹⁷ Meer over dit onderwerp (met de bijbehorende verwijzingen) volgt in een publicatie van mijn aantekeningen ten behoeve van de busexcursie die in het kader van de *Dag van de Groninger Geschiedenis* 2013 onder de titel 'Sporen van middeleeuwse ontginningen' is georganiseerd. Zie voor een eerste versie de website van de Groninger Archieven: <http://www.groningerarchieven.nl/historie/mengelwerk/zijpad-hinkemahorn-2>.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Ook dat komt vaker voor. Voorbeelden zijn de zojuist genoemde *Stertebolabalka*, de *Damsterwal* (de dijk langs de noordzijde van het Damsterdiep, waarvan de naam in de zeventiende eeuw is verdwenen doordat deze kering is opgenomen in de Trekweg langs het Damsterdiep, later Rijksweg naar Delfzijl), en de *Hinkemahorn* (de weg tussen Oosterhoogebrug en Ruischerbrug ten zuiden van het Damsterdiep, die in de loop der eeuwen zijn betekenis als interlokale weg heeft verloren en daarna ‘Woldweg’ is gaan heten). Het feit dat de naam *Arbere* uit de boeken is verdwenen kan dus juist een aanwijzing zijn voor het feit dat Arbere, anders dan Siemens meende, **niet** ter plaatse van het huidige Aduarderzijl lag. Had Arbere daar wél gelegen, dan zou de naam veel meer kans hebben gehad om te overleven. De uitwatering op die plek heeft immers zeker vanaf c. 1400 zonder onderbreking gefunctioneerd.

Zolang er niemand met overtuigende argumenten ter bevestiging van Siemens’ opvatting op de proppen komt, lijkt het me geraten het voetspoor van Klaas Jans Homan te volgen en ervan uit te gaan dat zijn boerderij het echte Arbere is.

‘Arbere’ aan de Heereweg 18 in Aduard

Ook het woonhuis ‘Arbere’ aan de Heereweg 18 in Aduard is een ‘echt Arbere’, maar dan wel op een andere manier. Het huis is in het begin van de dertiger jaren van de vorige eeuw gebouwd door Pieter Gerber en zijn vrouw Gezina Iwema, die eerder op boerderij Arbere hadden gewoond.

De naam *Arbere* heeft al heel wat taal- en naamkundigen bezig gehouden. Wobbe de Vries dacht bij dit woord aan het Friese *earrebarre* (‘ooievaar’).¹⁸ In het *Wurdboek fan de Fryske taal* is *arrebarre* een van de geregistreerde varianten van het woord. Deze naam zou wel

¹⁸ W. de Vries, *Groninger plaatsnamen* (Groningen/Batavia 1946) 3.

passen bij de ligging van de boerderij: op een 250 meter brede hogere strook land tussen de bedding van de Middagsterriet aan de noordzijde en de Kliefslootgeul aan de zuidkant. Zeker de rijzende en dalende waterspiegel in deze laagten moet er de beestjes hebben doen gedijen waar ooievaars het van moeten hebben. Imposante dieren als ooievaars en kraanvogels hebben ook elders geleid tot naamgeving voor nederzettingen en boerderijen. Om in de buurt te blijven verwijs ik naar Stork (bij Loppersum), Eibersburen (ten noorden van Lutjegast aan het Van Starckenborghkanaal), het Kraanland en Harbargeland ('ooievaarsland') bij Groningen.¹⁹

W.J. Buma stuitte in de dertiende-eeuwse Oudfriesse tekst van het wetboek der *Brocmanni*, de inwoners van het Oostfriesse Brokmerland, op de woorden *inare bere*, die hij interpreteerde als 'in de schuur'.²⁰ In een andere publicatie wees hij erop dat we bij *arbere* moeten denken aan een samenstelling van twee Oudfriesse woorden: *āra* ('oogst') en *bere* ('schuur').²¹ Buma heeft het niet over de klemtoon, maar als ik het goed begrijp zou die, omdat het hier om een samenstelling gaat, op de twee eerste lettergrepen moeten vallen. De opvatting dat *arbere* 'korenschuur' betekent, vindt men ook in de Wikipedia. en in het eerder genoemde artikel van Jakob Loer.

J. Naarding vond de betekenis 'korenschuur' niet goed passen bij de locatie tussen Aduard en Fransum. Gelet op de situatie ter plaatse zou je eerder aan veeteelt dan aan landbouw denken. Hij stelde daarom voor om in het *ar-* van *arbere* het woord *aar* 'stromend water', 'rivier' te zien. Dat woord komt van dezelfde indogermaanse wortel **ar-(n)* die we tegenkomen in riviernamen als de *Ahr* in Duitsland, de *Aare* in Zwitserland en de *Aar* (denk aan Ter Aar) in Nederland. Ook Naarding dacht dus aan een samenstelling: *aar-* of *ar-* ('rivier') en *bere* ('schuur'). Wat we ons bij een 'rivierschuur' moeten voorstellen maakt Naarding niet duidelijk. Maar als je met hem mee wilt zou je – de boerderij ligt immers vlakbij de 'Middagsterzijk' – kunnen denken aan een schuilplaats of hok ten behoeve van de bewaker van de zijl of de bergplaats van materiaal dat met de zijl te maken heeft.

Voor zover ik weet is er echter geen Oudfriesse tekst bewaard gebleven waarin het woord *arbere* echt voorkomt, en moeten we de suggesties van zowel Buma als Naarding zien als geleerde constructies.

Tenslotte zou men ook nog kunnen denken aan verwantschap met het woord *herberg*, uit proto-germaans **harjaz* ('leger') en **bergô* ('bescherming') met de betekenis van 'schuilplaats', 'onderkomen'. In het Engels heeft deze betekenisinhoud van het

¹⁹ Het 'Harbargeland', het zuidelijke deel van het Oosterstadshamrik (dat mogelijk te identificeren is met het in OGD I 10 voorkomende *haribergi*), noem ik onder voorbehoud. Ik heb het mogelijke verband van dit toponiem met het Friesse *earrebarre* eerder besproken in *Groningen, een stad apart* (220-221). Deze suggestie schijnt echter op taalkundige gronden te moeten worden afgewezen (zie Paul Noomen, 'Winsum in de vroege Middeleeuwen', in: Redmer Alma e.a. (red.), *Winsum 1057-2007*, 65-87, aldaar 74 noot 33). Het is echter onduidelijk hoeveel gewicht we in een geval als dit moeten hechten aan taalkundige overwegingen.

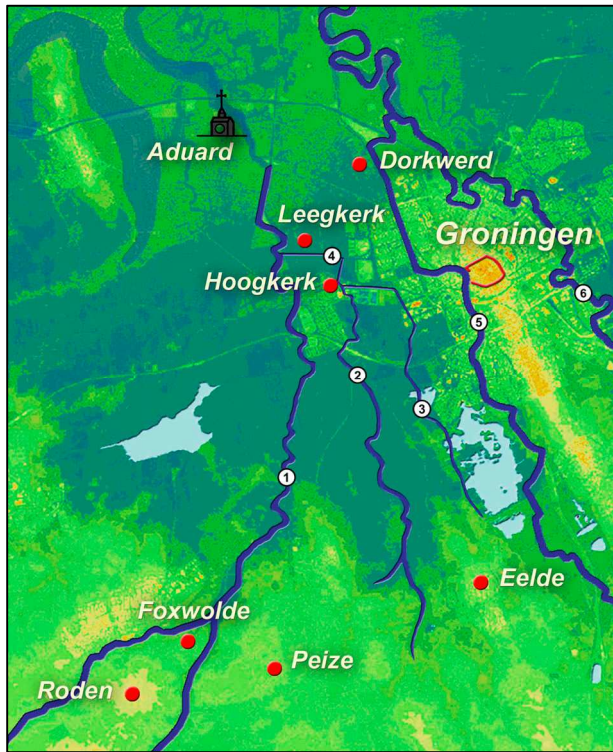
²⁰ W.J. Buma (ed.), *Die Brokmer Rechtshandschriften* ('s-Gravenhage 1949) 160 en 211; W.J. Buma en Wilhelm Ebel (eds.), *Das Brokmer Recht* (Göttingen 1965) 76-77

²¹ W.J. Buma, 'Twa Fryske Toponymen', in: *it Beaken* 12 (1950) 143-148. Zie ook G.A. Nauta, *Oudfriesche woordenlijst. Met de vertaling in het Nederlandsch en vergelijking met Nieuwwestfriesche woorden* (Haarlem 1926) 3-5.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

oudgermaanse woord geleid tot *harbour* ('haven'). Het idee is dan dat Arbere de plaats was waar schepen – natuurlijk die van Aduard – lagen waarmee de kloosterlingen en hun helpers de zee en de binnenwateren bevoeren. Het lijkt me erg speculatief en vermoedelijk ook vanuit taalkundig oogpunt weinig plausibel.

Vooralsnog lijkt me Wobbe de Vries met zijn ooeivaars het meest geloofwaardig.

Waterlopen ten westen van de Hondsrug omstreeks 1300

1. Peizerdiep/Hunsinge
2. Eelderdiep
3. Woldsloot
4. Kliefdiep
5. Drentse A (Westerdiep, later Groningerdiep en Reitdiep)
6. Hunze

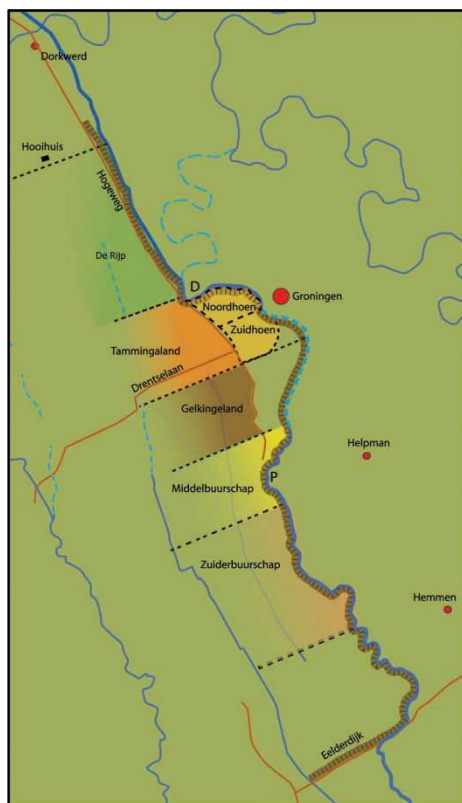
Zoals ik opmerkte helpt de hoogtekaart van Arbere en omgeving ons bij het begrijpen van het doel dat men met de sluis bij Arbere dacht te bereiken. Alvorens die nader onder de loep te nemen kijken we nog eens naar het hele gebied ten westen van de Hondsrug.

In de akte van 1313 gaat het om afspraken over het onderhoud van een nieuwe zijl bij de Arbere en de al eerder gegraven watergang die daarheen leidde en waarlangs een groot deel van het gebied ten westen van de Drentse A of het 'Westerdiep' zijn uitwatering had. De bedoeling die men bij het bouwen van de sluis heeft gehad, kan niet het weren van de vloed geweest zijn, want dat was al gebeurd door de aanleg van de 'Nienhuisdam' in de Kliefslootgeul, mogelijk al in het begin van de dertiende eeuw.²² Omstreeks 1300 moet het zijn gegaan om het scheppen van een mogelijkheid om de waterstand boven de dam te reguleren, zodat de uiteenlopende belangen van verschillende gebieden op het terrein van de waterhuishouding en tegelijk ook die van de scheepvaart konden worden gediend. Het project is, qua datering en doelstelling, enigszins te vergelijken met de al besproken projecten bij Schilligeham ten westen van Winsum, in Redwolde ten zuidoosten van Groningen en in de Paddepoel bij de samenvloeiing van Hunze en A.

²² Zie hiervoor G&DW 5, *Tussen Drentse A en Peizerdiep (13^e-14^e eeuw)*, de hoofdstukken 5.3 en 5.4, in het bijzonder p. 84.

Alvorens we verder inzoomen op de hoogtekkaart van het gebied bij Arbere benoem ik nog wat losse eindjes.

- Waar bleef het water van het gebied dat in de vijftiende eeuw ‘Westerdijk’ werd genoemd (het ten westen van het Reitdiep gelegen deel van het Westerstadshamrik, Kostverloren, de Hoenen en Neerwolde tot aan de Eelderdijk of Meerweg)? Het noordelijke deel hiervan lijkt omstreeks 1335 onder de naam *De Rijk* te worden begrepen onder Lieuwerderwolde. Maar onduidelijk is hoe het met het deel ten westen en ten zuiden van de stad (Tammingeland, de Hoenen en Neerwolde) zat.
- Dat geldt, zoals reeds is aangestipt, ook voor het aangrenzende Eelderwolde en Eelde. We hebben de vorige keer al gezien dat het water van het Eelderdiep, waarschijnlijk gecombineerd met dat van de Woldsloot en de Hoenen, al vroeg via het Kliefdiep naar de Hunsinge is geleid. Als dit inderdaad de gang van zaken is geweest, kan het Eelder water omstreeks 1300 gewoon als ‘Lieuwerderwolder water’ zijn beschouwd.
- Hoe raakten de Noorddrentse dorpen, Lieuwerderwolde en Dorkwerd vóór c. 1300 hun water kwijt? Speelden de Drentse A/Westerdiep en/of de benedenloop van de Hunsinge daarbij nog een rol? Of liep alles ook toen al via Aduard naar zee? De eerste bepaling van de tekst van 1313 – we zagen dat al – houdt in dat ‘alle oude akten die opgemaakt zijn over de zijlen en het diep, die bij het Aduarder klooster gelegd zijn, geannuleerd worden’. Al eerder heb ik gezegd dat het hier kan gaan om de afspraken die gemaakt zijn toen omstreeks 1300 een gemeenschappelijk zijldiep werd aangelegd. Maar het valt geenszins uit te sluiten dat Aduard, Lieuwerderwolde en de drie Noord-Drentse kerspelen al vóór 1300 afspraken over de waterlossing via de Kliefslootgeul hadden gemaakt.

Westerdijk

De streek langs de Drentse A/Reitdiep, tussen het Hooihuis in het noorden en de Eelderdijk (nu Meerweg tussen Haren en Eelde) in het zuiden, heette in de vijftiende eeuw ‘Westerdijk’. Aanvankelijk zal dit gebied in oostelijke richting – op de Drentse A – hebben afgewaterd. Nadat het land in exploitatie genomen was, is de bodem waarschijnlijk zozeer gedaald, dat men zich voor de ontwatering naar het westen heeft moeten wenden: naar de Woldsloot, het Eelderdiep en het Peizerdiep (Hunsinge).

Kliefslootgeul en zijltocht bij Arbere

1. Kliefslootgeul
2. Sietse Veldstraweg
3. Nienhuisdam

Zoals aangekondigd buigen we ons nu over de hoogtekaart van de omgeving van Arbere, hier gecombineerd met het satellietbeeld. Deze toont ons een aantal interessante bijzonderheden.

- Tussen Arbere en Aduard tekent de Kliefslootgeul zich af als een gekromde laagte. Het lage bodemniveau wijst erop dat hier geen opslibbing heeft plaatsgevonden. Daaruit kunnen we opmaken dat deze geul reeds betrekkelijk vroeg door middel van een dijk tegen overstroming is beveiligd.
- Langs de Sietse Veldstraweg loopt een bedijkte watergang, heel duidelijk tussen Aduard en boerderij Groot Leger. Ik vermoed dat dit een deel is van de zijltocht waarover de akte van 1313 spreekt en die door de drie contracterende partijen (Aduard, Lieuwerderwolde en drie Drentse kerspelen) moest worden onderhouden.
- Uit het reliëf blijkt dat de nieuwe sluis bij het zuidelijke einde van de Nienhuisdam heeft gelegen. Maar wellicht is het lozingspunt later nog eens naar voren gebracht: ook ten westen van de Nienhuisdam buigt een dijk mee met de Sietse Veldstraweg.

Het feit dat er langs de noordzijde van de watergang langs de Sietse Veldstraweg een dijk is gelegd die deze scheidde van de brede 'Kliefslootboezem' tussen Aduard en boerderij Arbere, maakt duidelijk dat het Aduarder, Lieuwerderwolder en Drentse water boven de nieuwe sluis hoger kon staan dan dat in die boezem. Als ik mij niet vergis heeft deze sinds c. 1300 alleen gediend voor het opvangen van het lokale water – daaronder mede begrepen het water van de onder Wierum ressorterende landerijen ten westen van de Gaaikemadijk – en het water van het zuidelijke deel van Middag, dat vanuit de Middagsterriet via een sloot aan de westzijde van het erf van Arbere naar de boezem werd geleid. Eerder was dit water door een sluis in de Middagsterdijk geloosd, maar de hoogtekaart laat overtuigend zien dat de monding daarvan moet zijn dichtgeslibd vóórdat de Nienhuisdam was aangelegd.²³ Op de onderling samenhangende ontwikkelingen in de omgeving van Aduard kom ik later nog uitvoerig terug.

²³ Zie voor deze observatie ook Mol en Delvigne, 163.

Voor dit moment is het van belang vast te houden aan hetgeen de (hoogte)kaart laat zien en dit te combineren met hetgeen we uit de akte van 1313 weten:

- via de Kliefslootgeul loosden niet alleen Aduard, Lieuwerderwolde en de drie Drentse kerspelen Peize, Roden en Foxwolde, maar ook de aangelegen landerijen en Fransum;
- de oorkonde gaat echter alleen over het water van Aduard, Lieuwerderwolde en de drie Drentse kerspelen; over het Middagster en andere water wordt niet gerept.

Hieruit kunnen we opmaken dat de waterlozende functie van de Kliefslootgeul op zijn laatst door de ingreep van c. 1300 is gesplitst in twee stromen: één voor Middag en de aangelegen landerijen, en één voor de contracterende partijen. Ik moet me al heel sterk vergissen wanneer de parallel aan de Sietse Veldstraweg lopende dijk niet de scheiding is tussen beide systemen.

De veronderstelde gang van zaken kan het best worden geïllustreerd aan de hand van enkele varianten van het getoonde kaartje.

De Kliefslootgeul tussen Aduard en Arbere

1. Peizerdiep of Hunsinge
2. 'Meedsterriet'
3. 'Middagsterriet'

Vóór het leggen van de Nienhuisdam mondden ten noordwesten van Aduard twee watergangen uit in de Kliefslootgeul, die toen al dienst deed als benedenloop van het Peizerdiep of Hunsinge. Van het zuiden kwam de 'Meedsterriet' die bij Groot Leger via een zijl in de geul uitmondde, vanuit het noorden stroomde het water van het zuidelijke deel van Middag via de 'Middagsterriet' en een zijl ten noordwesten van boerderij Arbere in de Kliefslootgeul uit.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

De Kliefslootgeul na de aanleg van de Nienhuisdam

Het plaatje wijst naar de plek waar eerder de Middagsterriet via een zijl in de Kliefslootgeul uitmondde.

Rond 1200 of wat later is door kloosterlingen van Aduard (?) de Kliefslootgeul afgedamd. De dam bestaat nog: het is de ree naar boerderij Nienhuis, hier aangegeven met een gele streep. Alvorens het stroomgat helemaal te sluiten had men halverwege de dam, op een redelijk droge plaats, een uitwateringssluis gebouwd. Na het dichten van de oorspronkelijke stroom liep al het lokale water, dat van Middag en het door het Peizerdiep en Hunsinge aangevoerde Noorddrentse en Lieuwerderwolder water samen met dat van Aduard zelf door de sluis.

Zoals op het bovenstaande plaatje goed zichtbaar is, werd hiermee ook meteen een oplossing gerealiseerd voor de dichtgeslibde 'Middagsterzijl' bij boerderij Arbere (bij het pijltje). Die zijl was uitermate ongelukkig gesitueerd geweest: in een dode hoek van de geul, waar zoveel slib werd afgezet dat het uitstromende Middagster water de buitengeul niet op diepte kon houden. Na de afsluiting van de Kliefslootgeul werd het Middagster water via een slootje aan de westzijde van het erf van Arbere naar de boezem geleid.

Na enige tijd moeten er problemen zijn opgetreden. We kunnen ons voorstellen dat de Kliefslootgeul boven de Nienhuisdam in het winterhalfjaar en ook in de zomer bij een ruime aanvoer van 'bovenwater' blank stond en dat Middag zijn water dan niet meer kwijt kon. Anderzijds zal de Hunsinge, die voor Aduard en ook anderen als vaarweg diende, in droge tijden te weinig water hebben gevoerd om bevaarbaar te zijn. Door de beide watersoorten – het lokale en Middagster water enerzijds en het Aduarder, Lieuwerderwolder en Drentse water anderzijds – van elkaar te scheiden kon men beide problemen in één keer oplossen.

De Kliefslotgeul na 1300

Daartoe groef men – zo veronderstel ik – omstreeks 1300 een kanaaltje parallel aan de dijk die in de eeuw daarvoor tussen Aduard en Den Ham was gelegd en legde evenwijdig daaraan een nieuwe dijk. Via het nieuwe kanaal, dat uiteraard met een zijl was afgesloten, liet men het Drentse, Aduarder en Lieuwerderwolder water naar het open deel van de Kliefslotgeul lopen. De oude boezem liet men voor het Middagster water en dat van de aangelegen landerijen. Daarmee ontstond de situatie die het kaartje hierboven laat zien.

In 1313 hebben de drie partners een nieuwe zijl gebouwd. Het kan zijn dat die op de plaats van de oudere zijl is gezet, even ten oosten van de uitmonding van de Meedsterriet bij Groot Leger, maar het is ook denkbaar dat hij wat verder naar voren is gebracht.

Ook professor Albert Egges van Giffen en Doeke Kloppenburg hebben zich afgevraagd wat de dubbele dijk ten noorden van Aduard te betekenen had. Ze hebben echter geen verband gelegd met de akte van 1313. Dat deden Jan Delvigne en Hans Mol wel.²⁴ Volgens hen is het vooral de scheepvaart geweest die voordeel heeft gehad van dit extra-kanaal aan de zuidzijde van de Kliefslotgeul. Uit hetgeen ik heb verteld zal het duidelijk zijn dat de scheiding van lokale en bovenlokale waterstromen zeker ook vanuit waterhuishoudkundig oogpunt van groot belang moet zijn geweest.

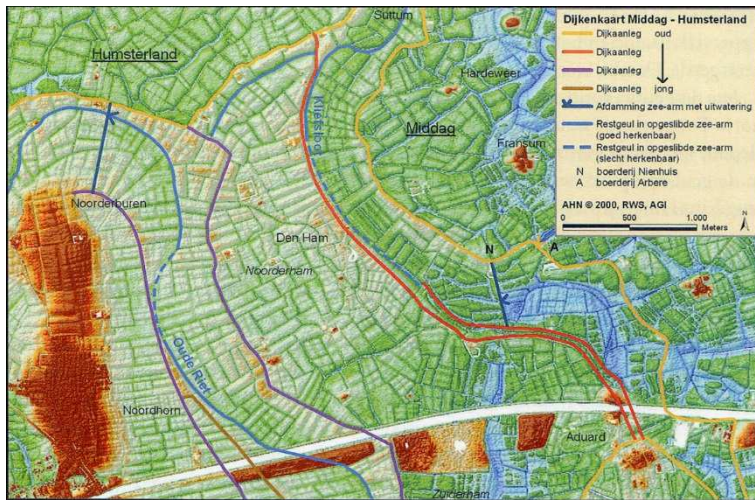
Het kaartje op de volgende bladzijde is een illustratie uit het boek dat Jan Delvigne in 2008 over Middag-Humsterland publiceerde.²⁵ De twee parallelle dijken waartussen de zijltocht van c. 1300 liep, zijn hier met twee rode lijnen aangegeven. Ik denk dat hier slechts de helft van de zijltocht van c. 1300 is afgebeeld: de andere helft moet aan de oostzijde langs het klooster hebben gelopen.

²⁴ Kloppenburg, 'Westerkwartier', 452, Jan Delvigne, *Middag-Humsterland. Op het spoor van een eeuwenoud wierdenlandschap* (Archeologie in Groningen 4) (Bedum 2008) 84, Mol en Delvigne, 'Het klooster, het land en het water' in: Jaap van Moolenbroek en J.A. (Hans) Mol (red.), *De abtenkroniek van Aduard. Studies, editie en vertaling* (Hilversum-Leeuwarden 2010) 166.

²⁵ Jan Delvigne, *Middag-Humsterland. Op het spoor van een eeuwenoud wierdenlandschap* (Archeologie in Groningen 4) (Bedum 2008)

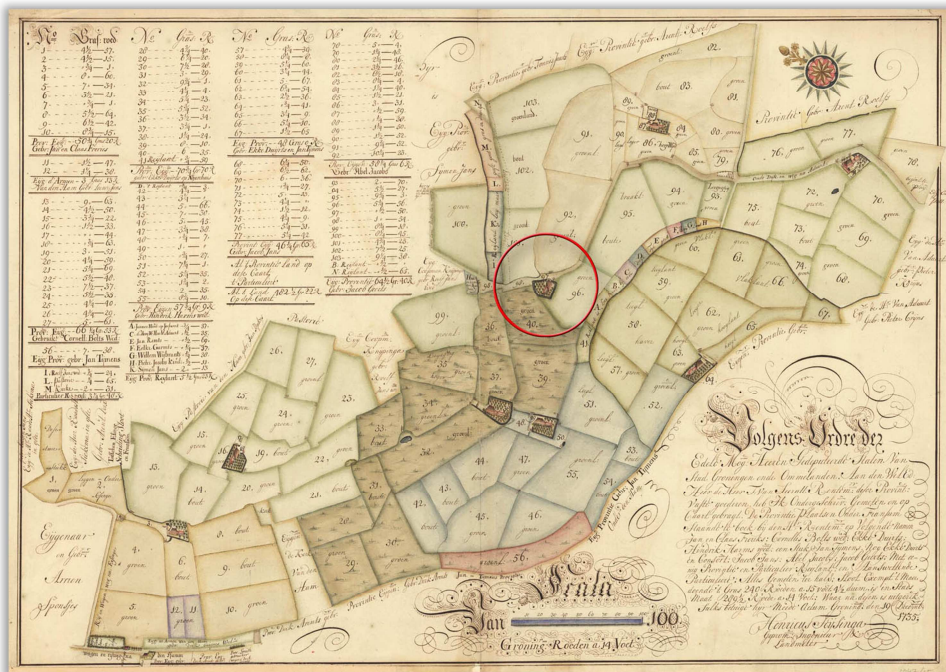
6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Overigens zal ik op dit plaatje nog eens terug moeten komen vanwege het feit dat de dubbele rode lijnen hier ook ten westen van de Nienhuisdam zijn getekend.

Kaartje van het gebied ten noordwesten van Aduard

Doordat de landerijen in de Kliefslootgeul en de wijde omgeving in 1594 aan het convent te Aduard toebehoorden, is het beheer ervan in handen van de provincie Stad Groningen en Ommelanden gekomen. In de achttiende eeuw zijn de landerijen zorgvuldig opgemeten en zijn de resultaten van deze kartering neergelegd in de befaamde Atlas der Provinciëlanden.

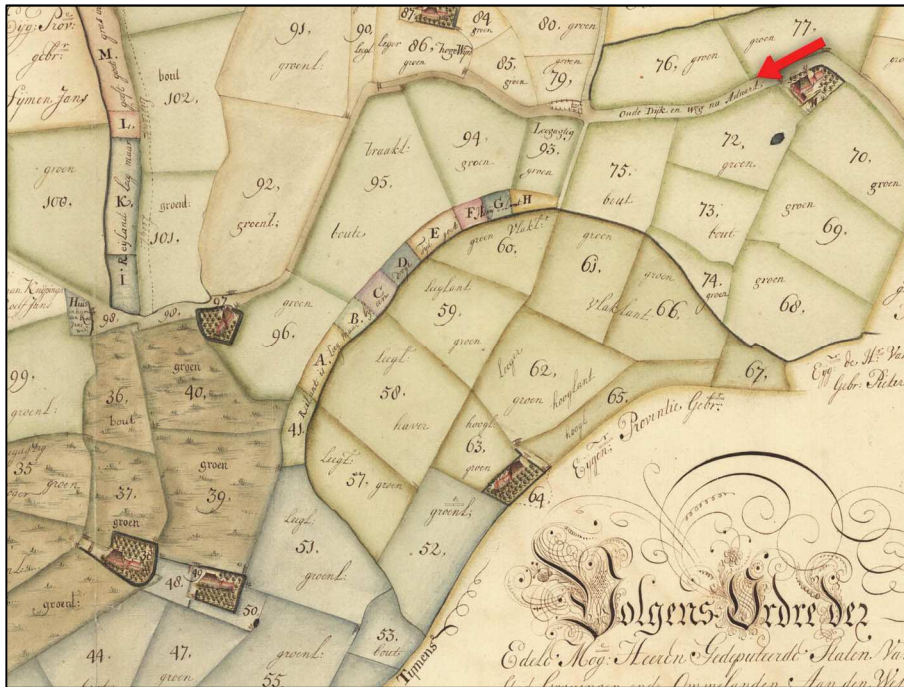
Kloosterlanderijen bij Arbere (GrA T817-1047-15)

Kaart door Henricus Teijsinga, 1735.²⁶

Het noorden is linksboven.

De cirkel markeert de plaats van de huidige boerderij Arbere. In de voormalige geulbedding liggen kleine percelen: de 'Reilantjes'.

²⁶ GrA T817-1047-15; opgenomen en beschreven Meindert Schroor, *Atlas der Provinciëlanden*, kaart 21.

‘Reilant’ bij Arbere

De tekst die in de serie ‘reilantjes’ is geschreven luidt: ‘Reilant is Leeg maar bij eene droge Tijd goet Hooij=lant’.

Het pijltje wijst in de kijkrichting van de volgende foto.

De Middagsterdijk (waarop de Medenerweg) verheft zich ruim 1 meter boven het aangrenzende land.

Op de achtergrond van links naar rechts een deel van boerderij Nienhuis, het ‘kerkje van Harkema’, de hoge schuur van Arbere en de huizen van Mollenöst.

De Kliefslootgeul bij Arbere.

We kijken vanaf Arbere naar het zuidoosten, richting Mollenöst.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Arbere en de Kliefslotgeul vanuit het noordwesten

1. Bedding van de Hunsinge of Peizerdiep
2. Medenerweg
3. Sietse Veldstraweg

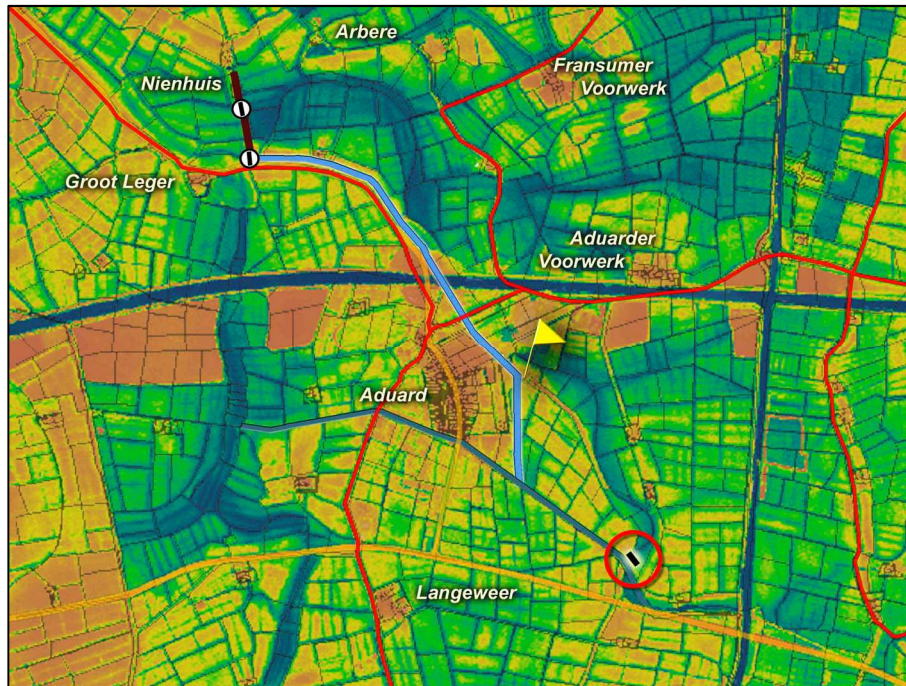
We kijken naar het zuidoosten.

De bedding waarlangs het Drentse water na de omleiding van de Hunsinge werd afgevoerd tekent zich duidelijk op het bovenstaande Google-plaatje af door de twee parallelle sloten ter weerszijden ervan.

Links zien we de Medenerweg, rechts de Sietse Veldstraweg. Ten noorden (hier links) van die weg is nog vaag een spoor te zien van de bedijkte 'zijltocht van c. 1300', waarlangs het Drentse water in tweede instantie zeewaarts stroomde.

De Kliefslotgeul en de Lindt (op de voorgrond) bij Aduard

Een nieuwe zijltocht bij Arbere

In de cirkel rechtsonder is de Kliefslootgeul afgesloten.

Naar de topografische en technische details van de besproken waterstaatkundige ingrepen blijft het gissen. Alleen de parallelle dijk ten noorden van Aduard verradert in alle duidelijkheid het tracé van de nieuwe zijltocht.

Mogelijk heeft men de Kliefslootgeul met een dam afgesloten op de plaats waar de Lindt naar het noordwesten aftakte (op het kaartje aangegeven met een rode cirkel) en dwong men het Drentse water om via de Lindt in noordwestelijke richting te stromen. Overigens moet men dit 'afsluiten' niet al te letterlijk nemen. Als we afgaan op berichten uit latere perioden en over andere plaatsen in onze omgeving, ging het 'winterwater' gewoon over de binnenkeringen heen. Dat zal ook het geval zijn geweest tijdens natte perioden in de andere jaargetijden.

Vervolgens – zo gaat mijn hypothese verder – leidde men het water vanuit de Lindt, gebruik makend van een bestaande sloot, parallel aan de Kliefslootgeul naar het noordwesten en westen. Daar mondde het dan, via de nieuwe zijl in de Nienhuisdam, in de Kliefslootgeul (d.w.z. open water), uit. Ten noorden van de nieuwe zijl lag in diezelfde dam een oudere zijl, waarlangs nu alleen het Zuid-Middagster en lokale water werd afgevoerd.

Op het plaatje zien we ten oosten van Aduard en ten westen van de bochtige Kliefslootgeul een smalle rug tussen twee sloten. Aan de noordkant loopt de rug dood tegen het perceel Wessel Gansfortstraat 12 (bij het gele vaantje op de kaart). Wanneer je alleen op de kadasterkaart kijkt – en dus de hoogtegegevens mist – lijken de twee sloten de sporen van een watergang te zijn. Het tracé ervan zou ook mooi passen bij de in de akte van 1313 beschreven zijltocht. De hoogte van de rug – zo'n 70 cm boven de aanliggende landerijen en tot anderhalve meter boven de Kliefslootgeul – maakt echter duidelijk dat we hier met een dijk te maken hebben.²⁷ Het verloop van de dijk is zo strak en ligt zo dicht bij het klooster,

²⁷ Deze interpretatie ook op de PPD-kaart ('overzicht archeologische en cultuurhistorische terreinen in de provincie Groningen nr. 1).

dat ik hem jonger acht dan de twaalfde-eeuwse Middagsterdijk en liever in verband zou willen brengen met (vroeg) ontginningswerk van de kloosterlingen. Het zou dan een kering kunnen zijn die bedoeld was om, in tijden van groot wateraanbod uit de omgeving en ook vanuit Noord-Drenthe, het water binnen de boezem op te sluiten.²⁸

Oude sloot bij Aduard

Het tracé van de 'zijltocht van c. 1300' ten oosten en zuidoosten van Aduard is ongewis. Maar er is wel een aanwijzing. Achter de huizen aan de Nijlandsingel in Aduard bevindt zich een sloot die van de Lindt naar het noorden loopt. De sloot heeft een vreemd profiel. Het lijkt erop dat hij vroeger veel breder is geweest dan nu. De westelijke walkant is blijkbaar in de sloot gezakt. Mogelijk heeft hij deel uitgemaakt van het afwaterings- annex scheepvaartkanaal dat men omstreeks 1300 heeft aangelegd. Uit het feit dat er aan de zuidzijde van de Lindt een identiek georiënteerde sloot loopt, blijkt dat deze watergang ouder is dan de Lindt zelf. En dat zou er dan weer op wijzen dat men bij de omleiding van het Drentse en Lieuwerderwolder water in het begin van de veertiende eeuw gebruik heeft gemaakt van een bestaande watergang.

Wellicht is het wat al te naief om te denken dat het huidige profiel van een sloot een aanwijzing kan zijn voor de functie die hij 700 jaar eerder heeft gehad. Toch kan ik het niet laten om het merkwaardige verschil in profiel te laten zien van de twee sloten die ten noorden en zuiden van de Lindt in elkaars verlengde liggen. Ze hebben samen ooit (d.w.z. vóór het graven van De Lindt) één watergang gevormd, die water vanuit het zuiden afvoerde naar de Kliefslootgeul. De 'zuidersloot' heeft een normaal profiel, maar de noordelijke voortzetting ervan moet vroeger veel breder zijn geweest. Het lijkt erop alsof de linker (westelijke) walkant in de sloot is weggezakt. De foto's op de volgende bladzijde laten zien wat ik bedoel.

²⁸ Jan Delvigne rangschikt deze dijk bij de oudste waterkeringen en zet hem op één lijn met de Middagsterdijk aan de noord- en oostzijde van de Kliefslootgeul (Jan Delvigne, *Middag-Humsterland. Op het spoor van een eeuwenoud wierdenlandschap* (Archeologie in Groningen 4) (Bedum 2008) en Mol en Delvigne, *Abtenkroniek*, kaart 4. Meer over deze dijk (de 'Aduarderdijk') volgt in G&DW 10, *Tussen Aduard en Grijpskerk 1*, in het bijzonder in hoofdstuk 10.1, 'Aduard en omgeving'.

Links: de sloot aan de zuidzijde van de Lindt heeft een normaal profiel.

Rechts: de sloot aan de noordzijde is ooit veel breder geweest; op de voorgrond het riet langs de Lindt, die de oudere watergang op dit punt kruist.

Hieronder: dezelfde verzakte slootkant met de zon erbij.

Misschien is er een veel prozaïscher verklaring voor het vreemde profiel van deze sloot en gaat mijn verhaal helemaal niet op. Anderzijds blijven we dan wel zitten met de vraag waar de 'zijltocht van c. 1300' dan wel kan hebben gelegen. Aan de oostzijde van Aduard zijn geen alternatieve tracé's te vinden en het kanaal kan – om redenen die we zo meteen zullen zien – ook niet aan de westzijde hebben gelopen.

Voor de goede orde wijs ik nog even op een zwak punt in mijn hypothese over de waterloop tussen de Lindt en het parallel-kanaal ten noorden van Aduard. De kadastrale minuut vertoont geen duidelijke sporen die zouden kunnen wijzen op een aansluiting tussen de 'verzakte sloot' ten oosten van Aduard en het 'parallel-kanaal' ten noorden van het dorp. Alleen de hoogtekaart laat op een tot nu toe open gebleven perceel een vaag spoor zien dat van een verdwenen watergang zou kunnen zijn. Deze loopt schuin door het perceel op een manier die niet samenhangt met de vorm van dit stuk land, maar wel past bij mijn hypothese. Het bedoelde spoor is op het kaartje op de vorige bladzijde al enigszins zichtbaar, maar kan ik duidelijker laten zien met behulp van de nieuwe AHN-2.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

Sporen ten oosten van Aduard op de nieuwe AHN-2

1. 'Zuidersloot' met normaal profiel
2. 'Noordersloot' met afwijkend profiel
3. Kerk
4. 'Aduarderdiijk'
5. Kliefsloutgeul

Het rode pijltje staat in een c. 1,8 ha groot perceel groenland dat door twee sloten in drie delen lijkt te zijn verdeeld. In werkelijkheid bevinden zich hier geen sloten en zien we op de hoogtekaart alleen de sporen van sloten die hier ooit hebben gelopen. Ook op de kadastrale minuut uit het begin van de negentiende eeuw (waarop dit perceel als bouwland staat vermeld) ontbreken de sloten al.

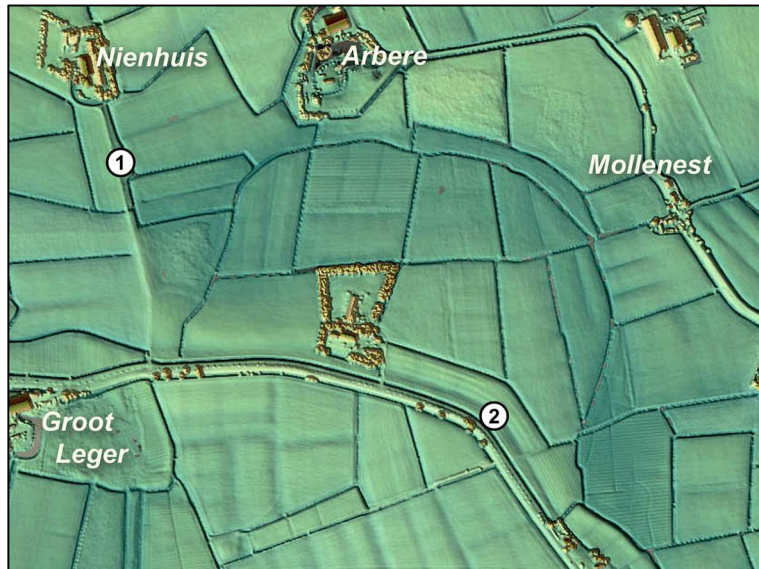
Het pijltje wijst naar het vage spoor van een dijk die aan de westzijde van een van beide verdwenen sloten heeft gelegen. Kan deze verdwenen sloot onderdeel zijn geweest van 'de zijltocht van c. 1300'?

De duiding van het op de hoogtekaart zichtbaar gemaakte reliëf blijft vooralsnog onzeker, maar de aanwezigheid van een kade langs de veronderstelde watergang bevestigt eerder mijn veronderstelling dan dat ze die ondergraaft.

Reliëf langs de Sietse Veldstraweg

Ten noorden van Aduard, langs de Sietse Veldstraweg, zijn de sporen van de 'zijltocht van c. 1300' en de flankerende dijken in het veld nog duidelijk zichtbaar, al moet men ze ook echt willen zien. De oneffenheden hebben zelfs de laatste verbetering van de N983 overleefd.

Sporen ten noorden van Aduard op de nieuwe AHN-2

1. Nienhuisdam
2. 'Zijltocht van c. 1300'

Wat in het veld slechts met moeite en goede wil zichtbaar is, krijgt een spectaculaire aanblik wanneer aan de hoogtegegevens een hellingschaduw wordt toegevoegd.

De Lindt

Is de Lindt bij Aduard de *Huchslate* uit de akte van 1313?

Ik vermoed dat de Lindt een oude, door de kloosterlingen van Aduard aangelegde 'schipsloot' is en dat deze onderdeel heeft uitgemaakt van de eerste vaarroute tussen Aduard en de benedenloop van de Hunze.

De regeling van 1313

De verschillende panden van de zijltocht zijn met de letters a, b en c aangegeven.

Het bovenste pijltje wijst naar de *Huchslate*, het onderste naar de *Swachcluse*.

Gearceerd is het grondgebied dat in 1594 eigendom van Aduard was.

Panden

De in 1313 gemaakte afspraken regelden het onderhoud van de gemeenschappelijke zijltocht. Daartoe werd de watergang verdeeld in een drietal panden. Deze zijn op het bovenstaande kaartje aangegeven met de letters a, b en c.

- a. Pand a ligt tussen de *Huchslate* of *Huchslate* en de nieuwe zijl in de Nienhuisdam. Voor mijn identificatie van de *Huchslate* met de Lindt verwijs ik naar het vorige deel.²⁹ Het bovenste rode pijltje wijst naar deze 'schipsloot'. Het stuk tussen de Lindt en de Nienhuisdam is het deel van het diep dat omstreeks 1300 is gegraven en aan het einde waarvan een zijl is geplaatst. Mogelijk is die zijl in 1313 door een nieuwe vervangen. Afgesproken wordt dat de drie partners – Aduard, Lieuwerderwolde en de drie Drentse kerspelen – dit stuk samen schoon zullen houden en de kosten daarvan in drie gelijke delen zullen verdelen. Dit gedeelte van de zijltocht hebben we zojuist bekeken (bepaling 7 van de akte).
- b. Het met de letter b gemerkte gedeelte ligt tussen de *Huchslate* en de *Swachcluse*. Dit stuk bestond al veel langer – het is de twaalfde-eeuwse (?) omleiding van de Hunsinge – en loopt in zijn geheel door land dat in 1594 eigendom was van het klooster Aduard. Waarschijnlijk gaat het om een gebied dat het klooster kort na zijn stichting heeft

²⁹ Zie hiervoor G&DW 5, *Tussen Aduard en Drentse A*, hoofdstuk 5.3, 'Eerste ingrepen' p. 73 ev.

verworven. Het ligt daardoor in de rede dat Aduard ook verantwoordelijk was en zou blijven voor het onderhoud en schoonhouden van dit deel van de zijltocht (nummer 5 van de akte).

De *Swachcluse* (aangegeven met het onderste pijltje) identificeer ik met de 'Klief': de plek waar het Kliefdiep – het omgelegde Eelderdiep dat tevens de grens is tussen Leegkerk in het noorden en Hoogkerk in het zuiden – in de Hunsinge uitmondde. Door de Klief loosde niet alleen het Eelderdiep, maar ook het grootste deel van Lieuwerderwolde en Dorkwerd, met inbegrip van de Rijk (ter plaatse van de huidige Groninger stadswijk Vinkhuizen).

Het woord 'klief' kan verschillende dingen betekenen: een dam in een watergang, maar ook een eenvoudige zijl of een duiker. Waarschijnlijk was er in het begin van de veertiende eeuw hier al wel een zijl. Later heette het kunstwerk op deze plaats '*de Grote Klijve*'. Aan het eind van de negentiende eeuw stond er een stoomgemaal.

De naam '*Swachcluse*' past bij de plek: we kunnen hem vertalen met 'Zwaagsluis'.

Daarbij moeten we bedenken dat een zwaag (Fr. *swaech*) een laag gelegen weiland is en dat we in '*cluse*' ('kluis', 'afsluiting') het Latijnse werkwoord *claudere* ('sluiten') kunnen herkennen. Het treft dat we het woord 'Zwaag' als plaatsaanduiding tegenkomen in een veertiende-eeuwse oorkonde waarin een stukje land onder Leegkerk aan het Heilige Geestgasthuis te Groningen wordt verkocht.³⁰

- c. Met de letter c is het deel van de Hunsinge/Peizerdiep gemerkt 'boven' de *Swachcluse*. Dit was uiteraard het grootste deel van de waterloop en we zien daarvan op dit kaartje alleen het meest noordelijke stukje. Over het onderhoud van deze watergang wordt afgesproken dat iedere aangelande zelf voor het onderhoud zal zorgen (bepaling nr. 14 van de akte). Dat is de gewone gang van zaken, die zowel voor de natte als de droge waterstaat geldt. Ook al is iedere aangelande zelf verantwoordelijk, als het zo mocht zijn dat iemand zijn plicht verzaakte, dan zal er een boete worden opgelegd namens alle en ten bate van alle partners. Een dergelijke bepaling veronderstelt dat het de bedoeling was een gemeenschappelijke kas te houden.

De belanghebbenden en onderhoudsplichtigen zijn de Noorddrentse kerspelen en Lieuwerderwolde, maar wellicht had ook Aduard in Lagemeeden en onder Hoogkerk nog land liggen op grond waarvan het moest bijdragen tot het onderhoud van dit pand.

³⁰ OGD II 839 (21 oktober 1392), GrA T1473-54 reg.nr. 21. In de inventaris van het archief van het Heilige Geestgasthuis is dit stuk abusievelijk onder het Oldambt gerubriceerd.

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

De Klief (Swachcluse) bij Hoogkerk

Wie op de juiste plek vanaf de Aduarderdiepsterweg naar het oosten kijkt – en ook lang genoeg is – kan het Kliefdiep zien. Het Kliefdiep voerde niet alleen het lokale water van Lieuwerderwolde af, maar ook dat van de Hoenen bij Groningen, het zuidelijke deel van Westerdijk, Eelderwolde en Eelde. Tegenwoordig is er geen verbinding meer tussen het Kliefdiep en het Aduarderdiep (niet op de foto te zien).

De regeling van 1313 –
bruggen

De pijlen wijzen naar de
plekken waar bruggen
moeten hebben gelegen.

Bruggen

De akte van 1313 maakt melding van een tweetal bruggen: een ‘kerckbrugge’ en een ‘waegenbrugge’.³¹ De betreffende passage (nummer 6 van de akte) is van grote betekenis voor het begrijpen van de algehele strekking van de akte, maar wordt heel verschillend geïnterpreteerd. Al eerder verwees ik ernaar, toen ik meedeelde dat de nieuwe zijltocht niet aan de westzijde van Aduard kon liggen en dat we hem dus aan de oostkant van het dorp moeten zoeken. Ik leid dat af uit de passage over de twee bruggen. Alvorens mijn interpretatie ten beste te geven parafraseer ik de betreffende regels nog eens.

‘Hierbij is het volgende bepaald: wanneer wij, de zijlvesten van Lieuwerderwolde, de drie Drentse dorpen en Aduard, de twee bruggen, een kerkbrug en een wagenbrug, die over het onderwerpelijke diep liggen, niet zo maakten als de ingezetenen van Middag beloofd was – en waarvoor ook borgen gezet zijn toen men het diep in eerste instantie groef – en de Middagsters om die reden een dam in het diep zouden willen leggen, en zij – of anderen – het diep vanaf de Klief tot aan de nieuwe zijl op enige plaats wilden afdammen, blokkeren of om wat voor reden de bruggen afbreken, dan zullen wij, de drie genoemde partners, samen daartegen optreden; en de kosten van die actie zullen wij in drie gelijke delen dragen. Deze regel zal voor altijd gelden’.

Wanneer we deze regels onder het vergrootglas leggen, springen enkele details in het oog die bijzondere aandacht verdienen:

- ‘het onderwerpelijke diep’: Welk diep is hier bedoeld? Het kan gaan om het stuk tussen de Zwaagsluis en de Huchsloot (het zgn. ‘Aduarderpand’, waarover de bepaling gaat die in de aktekst aan deze zin vooraf gaat), maar ook over het zijldiep vanaf de Zwaagsluis tot aan de Arbere (de panden van Aduard en van de drie partners samen).
- ‘de twee bruggen [...] die over het onderwerpelijke diep liggen’: de bruggen liggen er al!
- ‘niet zo maakten’: De Middagsters is beloofd dat de bestaande bruggen zullen worden aangepast of gerepareerd.
- ‘de ingezetenen van Middag’: Wie zijn hiermee bedoeld? Het ligt voor de hand dat hiermee de bewoners bedoeld worden van aan het diep grenzend land dat niet tot het gebied van de contractpartners behoort.
- ‘of anderen’: aan de Middagsters zijn beloften gedaan over de bruggen, maar ook anderen kunnen belang hebben bij het dempen of afdammen van de watergang, bijvoorbeeld omdat het water het interlokale landverkeer hindert.

Waar lagen de wagenbrug en de kerkbrug?

Op het nevenstaande plaatje heb ik aangegeven waar de *twee bruggen* kunnen hebben gelegen. De wagenbrug is het eenvoudigst en met de minste twijfel te lokaliseren, zij het dat met de woorden ‘het onderwerpelijke diep’ dan wel het stuk vanaf de Zwaagsluis (de Klief) tot aan de sluis bij de Arbere moet zijn bedoeld. Als dat inderdaad zo is, zal de wagenbrug ten noorden van het klooster hebben gelegen, daar waar het kanaal de ‘heerweg’ kruiste die

³¹ Een niet zo vaak voorkomende spelling. Meestal schrijft men *gh* om een *g*-klank vóór *e* of *i* aan te geven. Zonder *h* zou de *g* in die positie worden uitgesproken als *j* (genever=jenever). Hier wordt voor dit doel de lettercombinatie *cg* gebruikt.

vanuit Groningen en het oostelijke deel van Middag over de Steentil en via Aduard en Zuidhorn naar het westen liep.

Veel minder duidelijk is de plaats van de kerkbrug. Op het kaartje heb ik haar ten westen van Leegkerk getekend, bij het huidige Nieuwbrug. Ze zou dan bedoeld zijn geweest voor de bewoners van de c. 650 meter brede strook ten westen van het 'oer-Aduarderdiep' die bij het kerspel Noord-Lieuwerderwolde (Leegkerk) hoorde, en voor de inwoners van Lagemeeden. Die laatsten hoorden ook bij Middag, maar niet bij Lieuwerderwolde. Eerder zagen we al dat een paar boerderijen ten westen van het Aduarderdiep nog omstreeks 1800 onder de parochie Leegkerk vielen, en we weten dat Lagemeeden pas ten tijde van abt Frederik Gaaikema (1329-1350) een kapel heeft gekregen.³²

Het kerkhof van Lagemeeden

Deze kunstmatige hoogte verheft zich 1,5 meter boven het maaiveld en is vanaf het tweede kwartaal van de veertiende eeuw de locatie van een kerkgebouw geweest. Misschien hangt de stichting van een kapel op deze plek samen met de omstandigheid dat het 'oer-Aduarderdiep' in deze tijd steeds meer als een grens werd ervaren.

Tegen de veronderstelling dat de 'kerkbrug' ter plaatse van het huidige Nieuwbrug heeft gelegen pleit de omstandigheid dat in de akte wordt verwezen naar beloften die aan de Middagsters waren gedaan toen men het diep voor het eerst groef. Als het klopt dat het Peizerdiep al vóór de stichting van het klooster te Aduard naar de Kliefslootgeul is geleid, is het wel erg onwaarschijnlijk dat in 1313 gerefereerd kon worden aan beloften die zo'n anderhalve eeuw te voren waren gedaan. Maar het is niet ondenkbaar dat men in 1313 een

³² Van Moolenbroek, *Abtenkroniek*, 276-277.

‘hergraving’ van de benedenloop van het Peizerdiep/Hunsinge naar de Kliefslootgeul in gedachten heeft gehad, een project dat nog niet zo heel lang daarvoor, omstreeks 1300, was gerealiseerd en ook de aanleg van de parallelle dijk tussen Aduard en de Nienhuisdam behelsde. Bij die gelegenheid – waarbij de watergang ook meer geschikt werd gemaakt voor de scheepvaart – kunnen aan de omwonenden toezeggingen zijn gedaan voor wat betreft het kruisende landverkeer.

Links: de kerk van Leegkerk

Rechts: deur aan de zuidzijde van de kerk

Over de bruggen valt nog wat meer te zeggen. We hebben al gesignaleerd dat ze ten tijde van het sluiten van de overeenkomst al bestonden. De contractpartners hadden de Middagsters daarover beloften gedaan waarvan we de inhoud niet kennen. Het kan zijn dat ze hebben beloofd de bruggen te veranderen, maar het woord ‘maken’ dat in deze bepaling wordt gebruikt, kan ook ‘herstellen’ betekenen. In elk geval hielden de partners er rekening mee dat de Middagsters – en ook anderen – ontevreden zouden kunnen zijn over de toestand van deze bruggen en om die reden dammen zouden willen leggen in het diep. Wanneer zoiets zich voordeed, of wanneer wie dan ook of om welke reden dan ook schade zou toebrengen aan de bruggen zouden de partners samen daartegen optreden en de kosten in drie gelijke delen dragen.

Deze afspraak over de bruggen betreft vooral het landverkeer. Even verderop bevat de tekst een tweede bepaling over de bruggen (bepaling 8). Die heeft betrekking op de scheepvaart, maar is ook van belang voor het landverkeer. Afgesproken wordt dat de twee bruggen zo hoog gelegd zullen worden, dat de schepen en ‘*kwakels*’ van het klooster er met een volledige last onderdoor kunnen. Dat betekent dat er opritten moesten komen en dat bij het onderhoud ervan bijzondere aandacht moest worden besteed aan het ‘aanaarden’ van de houten constructies.

Etymologen hebben het moeilijk met het woord *kwakel*. Er wordt gedacht aan het Engelse werkwoord *quake* (Oud Engels *cwacian*) dat ‘beven’ betekent. In Holland wordt het woord

kwakel gebruikt voor een brug van het type dat we in Groningerland ‘hoogholtje’ noemen. De naam zou dan afkomstig zijn van het wiebelen van zo’n brug. Een geraadpleegde taalkundige kon zich niet voorstellen dat een woord iets anders zou kunnen betekenen dan in de woordenboeken staat en veronderstelde dat men de tekst altijd verkeerd had gelezen. Maar er staat wel degelijk wat er staat en de betekenis ‘brug’ past echt niet in onze tekst. Uit de context blijkt dat *kwakels* vaartuigen zijn die lasten vervoeren. Maar is het zo vreemd dat met *kwakels* platboomde schuitjes bedoeld zijn en dat de naam verwijst naar het gedrag dat ze vertonen wanneer ze worden voortgeboomd: *schommelen*? Zulke bootjes werden gebruikt voor het vervoer van turf, bakstenen en landbouwproducten over ondiep water. De ‘*kwakels*’ van onze tekst zouden dan schuiten voor de binnenvaart kunnen zijn, terwijl met het woord ‘*schepen*’ de vaartuigen bedoeld zijn die geschikt zijn om open water en misschien zelfs de zee te bevaren. Hoe dit ook moge zijn, de bepaling over de hoogte van de bruggen en de last van de schepen maakt duidelijk dat de zijltocht van c. 1300 van belang was voor het vervoer over water.

De overeenkomst bevat nog een tweetal bepalingen (de nummers 9 en 10) over de afwatering van het klooster Aduard en zijn landerijen – waarvan er één door geknoei in de tekst twee tegenovergestelde betekenissen kan hebben –, over de op alle deelgenoten rustende verplichting om de dijken langs het diep te onderhouden en beschermen – waarbij wordt aangetekend dat gewelddadige acties van buitenstaanders gezamenlijk zullen worden gekeerd en dat de kosten daarvan in drie gelijke delen zullen worden verdeeld – en over de permanente bewaking van de zijl.

Elk van de partners kreeg een exemplaar van de overeenkomst, die werd bekrachtigd met zes zegels: dat van de abt van Aduard, het land Hunsingo, heer Ludolf van Gronebeke, de stad Groningen, het land Drenthe en Egbert van Peize. De zegels van de abt, Hunsingo en Drenthe binden het klooster van Aduard, Middag en de drie Noord-Drentse kerspelen. Het feit dat twee leenmannen van de bisschop van Utrecht meezegelen laat zien dat er nog een rest van feodaliteit is overgebleven. Het mee-zegelen van de stad Groningen kan samenhangen met het feit dat Groninger burgers en instellingen (zoals het Heilige-Geestgasthuis) belangen hadden in Lieuwerderwolde, maar kan wellicht ook verklaard worden door de status die het stadsbestuur in deze tijd al had.

Helaas is geen van de drie in het Latijn (?) geschreven originelen van het ‘stuk van 1313’ bewaard gebleven en moeten we het doen met een – waarschijnlijk veertiende-eeuwse – vertaling die alleen in de vorm van een zeventiende-eeuws afschrift is overgeleverd.

Samenvatting van de hoofdpunten

Aduard, Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde maakten in 1313 afspraken over het onderhoud van de gezamenlijke zijltocht en de nieuwe zijl die ze samen hadden gelegd bij de Arbere, ten noordwesten van Aduard. Ze zullen de kosten van het onderhoud van de zijl en het meest noordelijke deel van de zijltocht in drie gelijke delen verdelen. Het gedeelte van het diep dat gelegen is tussen de Klief bij Hoogkerk en de Lindt wordt alleen door Aduard onderhouden. Vanaf de Klief naar het zuiden is het onderhoud voor rekening van degenen die de aan het diep gelegen landerijen bezitten. De partners zullen er samen voor zorgen dat de twee bruggen over de watergang (een wagenbrug bij het klooster Aduard en een

kerkbrug bij Leegkerk), zo gemaakt worden zoals aan de bureu van Middag beloofd was. Mochten dezen desondanks dammen in het diep willen leggen, en ook wanneer anderen dat zouden willen doen, dan zullen de partners daartegen gezamenlijk optreden.

6 Arbere en het Aduarderdiep

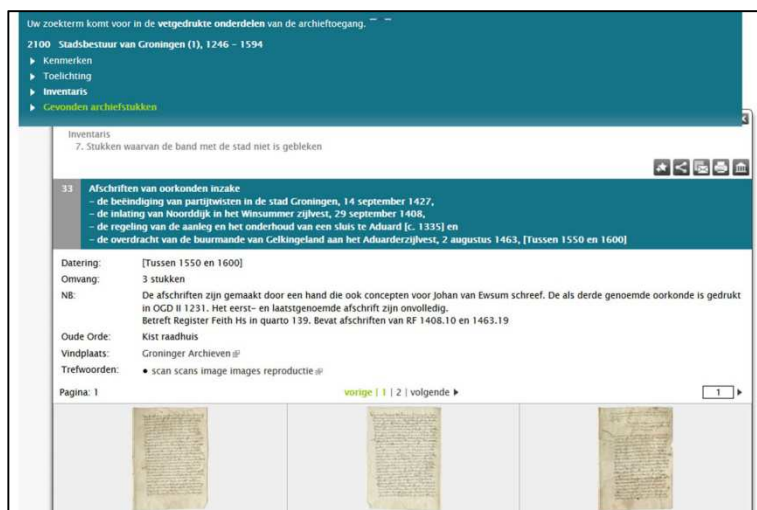
6.1 Een nieuwe zijk bij Arbere (1313)

6.2 Een nieuwe zijk in Aduard (c. 1335)

6.3 Een nieuwe zijk bij Wierum (1360)

6.4 De zijkbrief van het Aduarderzijkvest (1382)

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Enkele losse afschriften in het Groninger stadsarchief

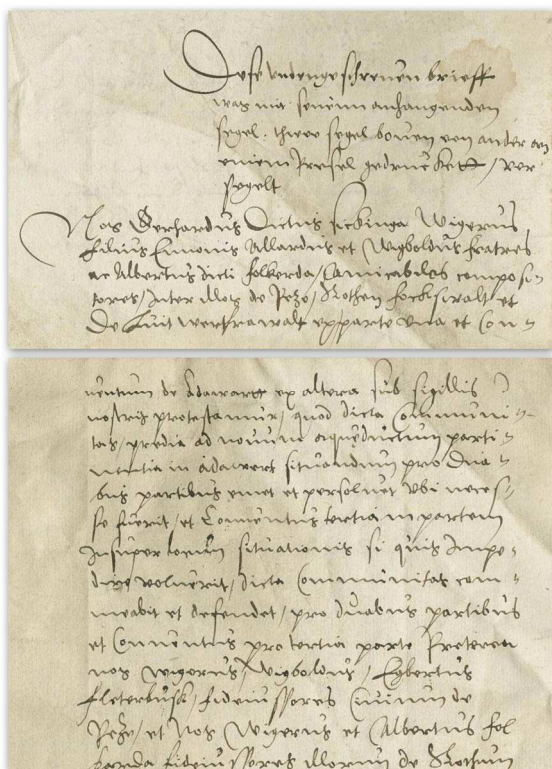
De partners die in 1313 een overeenkomst met elkaar sloten over een reeds bestaande zijltocht en een nieuwe sluis daarin, kregen enkele tientallen jaren later onenigheid over de kosten van een nieuwe zijl. Scheidsrechters beslechtten de kwestie en legden de door hen getroffen regeling in een akte vast. Helaas is ook die – in het Latijn gestelde – akte niet *in originali* overgeleverd. Ze is slechts bewaard gebleven in een bundel afschriften in het stadsarchief van Groningen. De afschriften zijn gemaakt in de tweede helft van de zestiende eeuw.

De beschrijving van GrA T2100-33 luidt: 'Afschriften van oorkonden inzake

- de beëindiging van partijtwisten in de stad Groningen, 14 september 1427,
- de inlating van Noorddijk in het Winsummer zijlvest, 29 september 1408,
- de verdeling van de kosten van de aanleg van een sluis te Aduard [c. 1335],
- de overdracht van de buurmande van Gelkingeland aan het Aduarderzijlvest, 2 augustus 1463.'

Het is niet duidelijk of er een leidende gedachte heeft gezeten achter het bij elkaar brengen van de afschriften in deze bundel en welke dat geweest zou kunnen zijn.

Het afschrift wordt voorafgegaan door een kopje waaruit blijkt dat de originele oorkonde met zeven zegels was bekrachtigd: *'Dese undengeschreven [sic] brief was mit seven anhangenden segel, thwee segel boven een ander aen einem presel [?] gedruckett, versegelt'*. Naast de drie zegels van de twee pastoors van Lieuwerderwolde (Leegkerk en Hoogkerk) en die van Peize mogen we aannemen dat het gaat om de in de tekst aangekondigde zegels van de stad Groningen en de landschappen Drenthe en Hunsingo en het zegel van het klooster Aduard.

Een ongedateerde akte over een zijl te Aduard

In het overgeleverde afschrift ontbreekt een datumregel. Op grond van de overweging dat de bij deze rechtshandeling betrokken Groningers (Gerardus Sickinge, Wicher Enens, Wigbold Folkerda en Albertus Folkerda) voorkomen in teksten uit de periode 1304-1357, heeft archivaris J.A. Feith voorgesteld om deze overeenkomst op c. 1335 te dateren.³³ Rond 1335 waren alle genoemde personen in leven en met gezag beklede figuren.

De meest opvallende onder hen is Wicher Enens. Deze treedt in deze tekst niet alleen op als raadsheer van Groningen en arbiter in het geschil tussen Aduard enerzijds en de genoemde Hunsingoër en Drentse dorpen anderzijds, maar is ook borg voor de burens van Peize, Roden en Foxwolde. Dit doet vermoeden dat Wicher landerijen bezat in deze Noorddrentse kerspelen. Toen in 1338 scheidsrechters een einde maakten aan de gewelddadige geschillen tussen de stad Groningen en de Ommelander Friezen, was Wicher Enens een van de meest

³³ OGD II p. 411, noot 1.

vooraanstaande Groningers. Hij wordt in de betreffende oorkonde als eerste genoemd van degenen wier versterkte huizen in de stad ingevolge de uitspraak van de arbiters moesten worden 'ontvest'.³⁴

OGD II 1231 (c. 1335)³⁵

*Akte waarbij Gerardus Sickinga en vier anderen als arbiters in een geschil tussen het convent van Aduard enerzijds en Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde anderzijds, een regeling treffen over de verdeling van de kosten van een nieuwe sluis in Aduard.*³⁶

- [1] Wij, Gerard Sickinga, Wiger, zoon van Enno, de gebroeders Allard en Wigbold, en Albert Folkerda, vriendschappelijke arbiters^a tussen de inwoners van Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde enerzijds en het convent van Aduard anderzijds, verklaren onder onze zegels dat
- a De uitvaardigers van de oorkonde zijn ook degenen die als scheidsrechters de regeling tot stand hebben gebracht. Drie van deze personen treden tevens op als borgen voor de betrokken Drentse nederzettingen. Verderop noemen de uitvaardigers van de oorkonde zich 'raadsheren te Groningen'.
- [2] de genoemde gemeenschap^a de landerijen die nodig zijn voor de nieuwe zijl^b die in Aduard zal worden gebouwd, voor twee derde zal aankopen en betalen, waar het nodig zal zijn, en het convent een derde deel;
- a In het vervolg ga ik ervan uit dat met '*dicta communitas*' de 'gemeenschap' der burenen van Lieuwerderwolde en de Noorddrentse dorpen is bedoeld.
- b In de Latijnse tekst staat het woord '*aqueductus*' dat zowel 'zijl' als 'zijltocht' kan betekenen.
- [3] bovendien zal genoemde gemeenschap de plaats waar de sluis gebouwd zal worden, indien iemand dat zou willen verhinderen, versterken^a en verdedigen voor twee derde, en het convent voor een derde;
- a De Latijnse tekst heeft '*commeabit*', maar dit woord levert hier geen zinvolle betekenis op. Waarschijnlijk is bij het maken van het afschrift een fout gemaakt. Men zou hier een woord als *communiet* ('zal versterken') verwachten.
- [4] verder erkennen wij, Wiger, Wigbold en Egbert Fleterbusk, borgen van de burenen van Peize, en wij Wiger en Albert Folkerda, borgen van de inwoners van Roden, en ook ik, Wiger, borg van de inwoners van Foxwolde, dat wij verplicht zijn om

³⁴ GrA T2-9 (OGD I 354) 30 juni 1338; zie Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 51-52.

³⁵ Het Latijnse origineel is te vinden als Bijlage 2 bij dit deel, in het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe en op de website van Cartago.nl: <http://www.cartago.nl/oorkonde/ogd1231.xml>.

³⁶ De akte betreft alleen de **aanleg** van een nieuwe zijl, niet het **onderhoud** ervan, dit in tegenstelling tot wat de 'kopnoot' in het Oorkondenboek meedeelt: '*Gerhardus Sickinga en vier anderen stellen een regeling vast tussen het klooster van Aduard en de ingezetenen van Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde voor de aanleg en het onderhoud van een sluis.*'

- [5] te betalen, voor zover het ieder van ons toekomt, voor de aankoop van hout 45 mark sterling met 4 schellingen op donderdag in de Pinksterweek te Groningen, en voor de bouw van de sluis 24 mark sterling op de dag na het feest van de heilige Jacobus^a, evenzo voor de aankoop van landerijen zoveel als het ieder toekomt;
- a 25 juli.
- [6] het zegel van het land Drenthe te laten hangen aan de brief die over de nieuwe zijl wordt opgemaakt,^a samen met het zegel van de stad.^b
- a Een dergelijke akte is niet bewaard gebleven.
b Groningen.
- [7] Verder heeft heer Duido, pastoor van Zuid-Lieuwerderwolde,^a zich ten overstaan van ons, raadsheren in Groningen, borg gesteld voor *luthera thwedefte*^b van zijn parochie voor de aankoop van hout en de bouw van de sluis en voor de landerijen, wanneer dat nodig zal zijn en voor zover het hun aanbelangt.
- a Hoogkerk
b De betekenis van deze woorden – geen Latijn! – is mij niet bekend.
- [8] Evenzo hebben Frederik Albersma, Herbert Renardsma en Elbert op het Hamrik zich borg gesteld voor die van de weiden van Koningskamp,^a Albert Folkerda voor die van Noord-Lieuwerderwolde,^b Gerard Sickinga voor die van Dorkwerd, en Hubert en Luido voor Reiner Hiddinga en die van de Rijk,^c voor de betaling van 23 mark sterling ten behoeve van de bouw van de sluis, voor zo groot ieders aandeel zal zijn, op de dag van de heilige martelaar Vitus^d en het geld voor het hout, zoveel als over is, moet aan ons van Groningen betaald worden op de dag van de heilige Walburg.^e
- a Mogelijk bestaat er verband met de toponiemen ‘Koningspoort’ en Koningsdiep ten zuidwesten van Hoogkerk.³⁷
b Leegkerk.
c De Rijk zou een strook land op de westelijke oever van het Westerdiep (het latere Reitdiep) kunnen zijn, een gebied dat mogelijk oudtijds onder Groningen viel.³⁸ Te denken valt aan het gebied van de huidige stadswijk Vinkhuizen. Dorkwerd en De Rijk lijken tot Lieuwerderwolde te worden gerekend.
d 15 juni.
e 1 mei
- [9] Verder over de landerijen, als het nodig zal zijn, zoveel als ieders aandeel zal zijn.
- [10] De inwoners van Lieuwerderwolde zijn er borg voor dat het zegel van het land Hunsingo [aan het stuk] zal worden gehangen.
- [11] Tot getuigenis van alles zijn de zegels van de heren Herman, Duido en Adolf, pastoors in Lieuwerderwolde en Peize, samen met onze zegels aangehecht.^a
- a Mogelijk heeft de originele oorkonde wel een ‘datumregel’ bevat, maar heeft de kopiïst deze niet overgenomen.

³⁷ Zie W.J. Formsma e.a., *Ommelander Borgen en Steenhuizen*, Groninger Historische Reeks 2 (Assen/Maastricht 1987²) 173-175.

³⁸ Zie Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 369 (noot 209).

Uit passage 1 blijkt dat er onenigheid is geweest tussen het klooster Aduard aan de ene kant en de ingezetenen van het tot Hunsingo behorende Lieuwerderwolde (met daarin de nederzettingen Hoogkerk, Leegkerk, Dorkwerd en De Rijk) samen met de Noorddrentse dorpen Peize, Roden en Foxwolde aan de andere kant. Uit de nummers 2 en 3 blijkt dat er een nieuwe sluis in Aduard gebouwd zou worden en dat het geschil draaide om de verdeling van de kosten die gemaakt moesten worden voor de aankoop van het benodigde land en voor de beveiliging van de bouwlocatie. De bepalingen in de nummers 4, 5, 7-9 gaan over de betalingen voor de aankoop van de benodigde grond, het hout voor de zijk en de bouw van het kunstwerk, maar niet duidelijk is welk verband de hierin genoemde bedragen hebben met de in de nummers 2 en 3 geformuleerde algemene regel, die inhoudt dat Aduard 1/3 van de kosten draagt en de andere partners 2/3.

In het stuk staat niet met zoveel woorden welke positie de verschillende partijen in dit geschil innamen, maar aan de hand van de inhoud valt hierover wel iets te zeggen. Ik zal daar zo meteen een poging toe doen.

Tot zover is eigenlijk alleen duidelijk dat de nieuwe sluis er nog niet was toen de akte werd opgemaakt. Uit de in de tekst vermelde data valt op te maken dat de akte vermoedelijk is opgemaakt in het voorjaar en dat de bouw van de zijk in de daarop volgende zomer zou moeten plaatsvinden.

Voor het overige zijn er vele vragen te stellen die niet met zekerheid beantwoord kunnen worden.

- Betekent de uitdrukking 'een nieuwe sluis' dat er in Aduard al een oude sluis was?
- Moet de nieuwe sluis de oudere vervangen of blijft die ook bestaan?
- Wat betekent 'in Aduard' precies?
- Zegt het feit dat er geld betaald moest worden voor de aankoop van de benodigde grond iets over de plaats waar de zijk moest komen?

Net zoals in de akte van 1313 wordt ook in dit stuk het Peizerdiep of de Hunsinge niet met name genoemd, maar er is geen andere watergang die de bij deze regeling betrokken gebieden met elkaar verbindt. Het lijkt er dus op dat de nieuwe sluis toch weer in de zijltocht van c. 1300 moest komen.

Aduard is van oorsprong een wierde³⁹ en een sluis 'daarin' lijkt onzinnig. In de veertiende eeuw kunnen de woorden 'in Aduard' uiteraard zo iets als 'op het terrein van de abdij te Aduard' betekenen. Te denken valt dan aan een sluis – in de zijltocht van c. 1300 – in de directe nabijheid van het klooster, mogelijk samenhangend met havenwerken. Maar het valt ook niet uit te sluiten dat we de plaatsaanduiding minder precies moeten nemen en dat we mogen denken aan een locatie 'in de buurt van Aduard'. Dan zou het kunnen gaan om de vervanging van de sluis die de betrokkenen in 1313 samen in de Arbere hadden gelegd. Het feit dat er voor de bouw van de sluis wel grond aangekocht moet worden, maakt echter

³⁹ J.W. Boersma, 'De opgraving van de abdij Aduard', in: Jan Arkema e.a. (red.), *Eén klooster, drie dorpen: geschiedenis van Aduard, Den Ham en Den Horn, 1192-1992* (Bedum 1992) 37-46, en Jakob Loer, 'De abtenkroniek en de bouw van de Sint-Bernardusabdij', in: Jaap van Moolenbroek en J.A. (Hans) Mol (red.), *De abtenkroniek van Aduard. Studies, editie en vertaling* (Hilversum-Leeuwarden 2010) 107-152, hier 109.

duidelijk dat de te bouwen sluis niet bedoeld was ter vervanging van die van 1313 op dezelfde locatie. Een al eerder besproken tekening van Jan Delvigne lijkt steun te geven aan de veronderstelling dat de sluis van c. 1335 inderdaad in de buurt van de Arbere gezocht moet worden.

Kaartje van het gebied ten noordwesten van Aduard

Het kaartje laat zien dat de twee parallelle dijken waartussen de zijltocht van c. 1300 was ingesloten, ook ten westen van de 'Nienhuisdam' doorliepen. Zou daar bij Tolhek, waar een watergang uit het zuiden in de Kliefslootgeul uitkomt en ook de Lageweg de Sietse Veldstraweg opdraait, een zijl hebben gelegen? Het lijkt niet onmogelijk. Naar mijn gevoel is van deze plaats echter moeilijk te zeggen dat hij 'in Aduard' ligt en is het om die reden niet waarschijnlijk dat de akte van c. 1335 over een sluis op die plek gaat.

Onzekerheid is dus troef. Daarvan had B.W. Siemens geen last. Volgens hem gaat de oorkonde van c. 1335 niet over een zijl in (of bij) Aduard, maar om een sluis ten noorden van Feerwerd, ter plaatse van het huidige Aduarderzijl.⁴⁰ Daar localiseerde hij – we zagen dat al eerder – ook het legendarische *Arbere*. Ik begrijp hoe Siemens op dit dwaalspoor kon komen,⁴¹ en het is ook wel duidelijk hoe hij 'de zijl van c. 1335' in Aduarderzijl kon plaatsen terwijl de tekst zelf zegt dat hij in Aduard zal worden gebouwd. Siemens kon de Latijnse tekst van de oorkonde niet zelf lezen en is afgegaan op de 'kopnoot' die in het Oorkondenboek boven de tekst staat. Die luidt: *'Gerhardus Sickinga en vier anderen stellen een regeling vast tussen het klooster van Aduard en de ingezetenen van Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde voor de aanleg en het onderhoud van een sluis'*. Deze samenvatting slaat op twee plaatsen de plank mis: (1) door het binnensmokkelen van het begrip 'onderhoud'; de akte gaat alleen over de aanleg van een nieuwe sluis, niet over het onderhoud ervan, en (2) door het weglaten van de locatie van de te bouwen sluis ('in Aduard'). Siemens kon dus

⁴⁰ B.W. Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 35 en 65 noot 66. Siemens' zienswijze is overgenomen door Meindert Schroor, *Wotter. Waterstaat en waterschappen in de provincie Groningen, 1850-1995* (Groningen 1995) 30.

⁴¹ Meer daarover bij de behandeling van de Aduarder Zijlbrief van 1382.

niet zien dat deze tekst niet paste bij zijn overtuiging dat de gemeenschappelijke uitwatering van de partners zich ter plaatse van het huidige Aduarderzijk bevond.⁴²

Zoals gezegd draaide het geschil tussen het convent van Aduard enerzijds, en Lieuwerderwolde (met inbegrip van Dorkwerd en De Rijk), en de Noorddrentse dorpen Foxwolde, Peize en Roden anderzijds om de verdeling van de kosten die gemoeid waren met de realisatie van een project. We zagen al dat de arbiters die gevraagd waren om het geschil te beslechten, verschillende regelingen hebben getroffen voor de verschillende kostensoorten die in dit project te onderscheiden zijn. Daarbij namen ze als uitgangspunt de regeling die de partners zelf in 1313 hadden getroffen met betrekking tot een toen nieuwe, gezamenlijk gelegde zijk en een deel van de zijltocht waardoor hun aller water naar de sluis liep. Zoals we zagen werden de kosten toen in drie gelijke delen verdeeld, zodat het klooster 1/3 deel en de andere twee partners 2/3 moesten bijdragen. In de akte van omstreeks 1335 is deze verdeling van toepassing verklaard voor wat betreft de aankoop van de benodigde grond en de kosten van de beveiliging van de bouwlocatie. Voor het overige worden in de akte de bedragen vastgelegd die de borgen van Lieuwerderwolde en de Drentse dorpen moesten betalen. De betreffende passages zijn niet in alle opzichten duidelijk en vreemd is het ook dat in dit deel van de tekst weer gerept wordt over bijdragen voor de aankoop van grond, terwijl de verdeling daarvan toch al door de 1:2 regeling werd gedekt.

In vergelijking met de akte van 1313, die was opgesteld om het beheer en het onderhoud van een zijk en een zijltocht 'voor eeuwig' te regelen, is de oorkonde van c. 1335 geen 'toekomstbestendig' stuk. Formuleringen als 'voor zover het ieder van ons toekomt', 'voor zover het hun aanbelangt', en 'zoveel als ieders aandeel zal zijn' verwijzen naar de ten tijde van het opmaken van de oorkonde bestaande situatie. Ze passen bij de kortlopende strekking die het stuk heeft gehad en de bedoeling waarmee het is opgemaakt: de verdeling van de kosten voor de **aanleg** van een zijk, per definitie een project van korte duur. Wanneer de regeling ook betrekking zou hebben gehad op het onderhoud van de sluis – zoals de 'kopnoot' in het Oorkondenboek abusievelijk vermeldt – zou men bij de toedeling van de lasten andere formuleringen hebben moeten bezigen.

Ook al is de inhoud van de regeling niet helemaal helder, het feit dat alleen de verplichtingen van Lieuwerderwolde en Noord-Drenthe worden gespecificeerd en die van Aduard niet worden vermeld, maakt iets duidelijk over de aard van het geschil dat door de arbiters is beslecht. Het heeft er alle schijn van dat de regeling getroffen is omdat Lieuwerderwolde en de Noorddrentse dorpen geweigerd hebben mee te betalen aan het project.

Maar waarom zouden ze moeilijk gedaan hebben, terwijl in 1313 zo'n duidelijke afspraken waren gemaakt? De meest voor de hand liggende reden is, dat ze het nut van de nieuwe sluis niet zagen of op zijn minst daaraan twijfelden, maar niet bij machte waren om de ontwikkeling van het project te stoppen. Kan het zijn dat het leggen van een nieuwe sluis een initiatief van het klooster Aduard was, dat het vooral de (Aduarder) scheepvaart diende, dat hij op kloostergrond zou worden gelegd en dat de *economus* van Aduard van mening was dat het er niet toe deed of de sluis het gezamenlijk belang diende, maar dat de

⁴² Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 35: 'Omstreeks 1335 is bij Aduarderzijk een tweede zijk aangelegd.' De auteur van het eerder signaleerde artikel in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014* kent de akte van c. 1335 niet of doet alsof ze niet bestaat.

verdragspartners op grond van de afspraken van 1313 gehouden waren 2/3 van de kosten te betalen, inclusief de kosten van de grond die het klooster daarvoor ter beschikking stelde? Als dit zo is lijkt het erop dat de arbiters Aduard zijn zin hebben gegeven.

Doorfantaserend over de scheepvaartbelangen van Aduard kunnen we ons voorstellen dat de waterstand in de omgelegde Hunsinge en de zijltocht naar Arbere 's zomers zo gering was, dat zelfs de *kwakels* van het klooster ondanks hun geringe diepgang niet konden varen. Dit probleem kon worden opgelost door op een daarvoor geschikte plek een sluis met ebdeuren te bouwen waarmee men – lees: het klooster Aduard – het bovenwater kon vasthouden. De inwoners van de Noorddrentse kerspelen zullen ook wel met bootjes het Peizerdiep bevaren hebben, maar hun belang zal op dit punt wel niet zo groot zijn geweest dat ze daarvoor grote uitgaven wilden doen. Tegelijk is duidelijk dat het vasthouden van het bovenwater in of in de directe nabijheid van het klooster tegen de waterstaatkundige belangen van het laaggelegen Lieuwerderwolde indruiste. Dat gebied kon nu zelfs in de zomer zijn water niet meer of in elk geval minder goed kwijt. In deze situatie is het alleszins begrijpelijk dat Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde niet hebben willen meebetalen en dat er scheidsrechters aan te pas moesten komen om een regeling te treffen.

Ik geef toe dat dit verhaal voor een deel op fantasie is gebaseerd, maar wil daarbij wél onderstrepen dat alle ons bekende feiten daarin een zinnige plaats hebben gekregen, dat het in zijn geheel past bij de waterstaatkundige situatie die destijds in deze streken heerste, dat het ook rekening houdt met de in 1313 vastgelegde verhoudingen en met de belangen die de verdragspartners bij de zijltocht van c. 1300 hadden, en dat het tenslotte ook recht doet aan de aanduiding van de locatie van de nieuwe zijl: 'in Aduard'. Dat kan niet worden gezegd van Siemens' voorstelling van zaken die, zoals we al zagen, de zijl van c. 1335 ten noorden van Feerwerd plaatste.

Zelfs wanneer de hier gegeven interpretatie van de akte van c. 1335 onjuist is, toont dit stuk aan dat de drie Noorddrentse dorpen, Lieuwerderwolde en Aduard in het vierde decennium van de veertiende eeuw nog gezamenlijk 'in Aduard' uitwaterden. Zoals ik al eerder opmerkte is het ondenkbaar dat dezelfde partners tegelijkertijd ook over een zijltocht naar Feerwerd beschikten, zoals onlangs is beweerd.⁴³ We zullen in de volgende hoofdstukken zien dat er nog meer documenten bewaard gebleven zijn die de onhoudbaarheid van die stelling aantonen.

⁴³ Zie Loer, 'Wanneer is het Aduarderdiep gegraven?' De auteur van dit artikel kent de akte van c. 1335 niet of doet alsof ze niet bestaat.

6 Arbere en het Aduarderdiep

6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

6.2 Een nieuwe zijl in Aduard (c. 1335)

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzilver (1382)

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Dorkwerd helt naar het zuiden af

Ik heb al eerder opgemerkt dat de aanleg van de Nienhuisdam in de 'Kliefslotgeul' ten noordwesten van Aduard gunstig was voor de ontwatering van Lieuwerderwolde en Dorkwerd. De dam hield de vloed tegen, zodat het waterpeil 'boven' de dam laag kon blijven. Maar wanneer er vanuit Drenthe veel water kwam, bleven deze gebieden, die via het Brundekemaar⁴⁴ en het Kliefdiep door de Klief (de *Swachcluse*) op de Hunsinge loosden, problemen houden. Daarbij kwam dan ook nog de bodemdaling als gevolg van de inklinking van het veen onder het gewicht van het jongere kleidek.

De hoogtekkaart – de rode lijnen geven de kerspelgrenzen aan – laat zien dat het dorpsgebied van Dorkwerd naar het zuiden afhelt. Nadat het veen van Lieuwerderwolde (de *finke*) was verdwenen, liep het Dorkwerder water vanzelf die kant op.

⁴⁴ Zie G&DW 5, *Tussen Drentse A en Peizerdiep (13^e-14^e eeuw)*, hoofdstuk 5.1 'Sporen'.

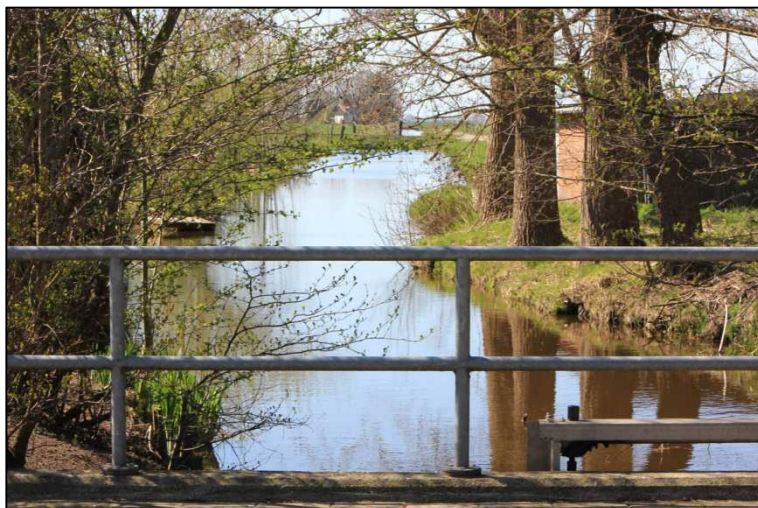
De zuidelijke kerspelgrens van Dorkwerd wordt gevormd door de *Woltgraf* (langs de huidige Leegeweg). Die heeft later geen afwateringsfunctie meer, maar is – gelet op de naam – wel als zodanig aangelegd. Het water van de Woltgraf werd afgevoerd via het Kliefdiep, de hoofdwatgang van Hoogkerk en tevens de grens tussen de kerspelen Hoog- en Leegkerk.

We zagen al dat het Kliefdiep niet alleen lokaal water afvoerde, maar dat het – in elk geval tijdelijk – ook heeft gediend om het door het Eelderdiep en de Woldsloot aangevoerde water naar de Hunsinge te leiden.

De oude afwatering van Lieuwerderwolde en Dorkwerd

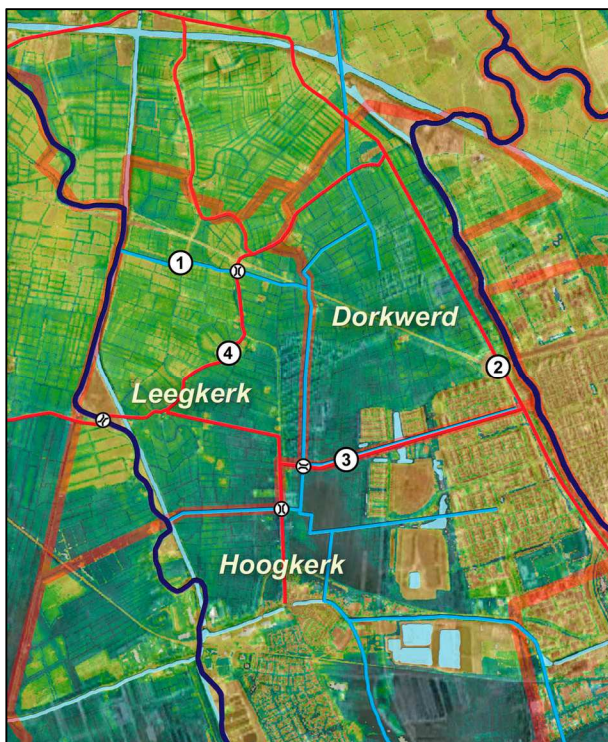
1. Brundekemaar
2. Woltgraf
3. Kliefdiep

'*Dat tilken ten Clijve*' met het Kliefdiep ten westen van de Kerkstraat in Hoogkerk

Dat Dorkwerd via de Klief heeft geloosd kan blijken uit een akte van 1506.⁴⁵ Toen eisten de Hoogkerksters van de Dorkwerders dat ze hen zouden helpen bij het herstel van *'dat tilken ter Clijve'*. Dorkwerd (met assistentie van het klooster Selwerd dat in het kerspel Dorkwerd veel grond bezat) verweerde zich tegen die eis door erop te wijzen dat het zelf ook een brug moest onderhouden. De kwestie werd opgelost door middel van een minnelijke schikking. Afgesproken werd dat ieder in het vervolg voor het onderhoud van zijn eigen brug zou zorgen.

De claim van de Hoogkerksters is ongetwijfeld gebaseerd op de oude situatie, toen Hoogkerk, Leegkerk en Dorkwerd voor hun waterlossing aangewezen waren op het Kliefdiep en de Klief. In een latere fase heeft Dorkwerd – en sinds 1435 ook Selwerd – een eigen uitwatering via Slaperstil gekregen. Dat ook de ten oosten van het Reitdiep gelegen kloosterlanden van Selwerd via het watergangenstelsel van Dorkwerd bij Slaperstil op het 'oer-Aduarderdiep' mochten lozen, heeft alles te maken met het succes van het Aduarderdiep. Rond 1400 is besloten om het water van Noord-Drenthe en Lieuwerderwolde niet meer via de Kliefslootgeul te lozen, maar naar een nieuw lozingspunt ten noorden van Feerwerd te leiden. Met dat doel heeft men het 'oer-Aduarderdiep' in noordelijke richting doorgetrokken, daarbij op verschillende plaatsen gebruik makend van bestaande watergangen. Meer daarover volgt in het laatste hoofdstuk van dit deel.

Lieuwerderwolde en Dorkwerd in 1506

1. Jonge-Heldtocht, eerder Brundekemaar geheten
2. Hoogeweg
3. Leegeweg
4. Zijlvesterweg

Om de zaak duidelijk te maken laat ik hier de situatie zien zoals die in 1506 ten tijde van het geschil tussen Hoogkerk en Dorkwerd was. Het is ongeveer hetzelfde plaatje als dat ik zojuist liet zien, maar nu is ook de Dorkwerder waterlossing (tegenwoordig 'Jonge-Heldtocht' geheten) bij Slaperstil ingetekend, alsmede de wegen en tillen in dit gebied.

⁴⁵ GrA Archief Aduarderzijlvest, T705-71, fol. 104r (reg.nr. 26).

De op het kaartje ingetekende wegen zijn de Hoogeweg, Leegeweg, en de Zijlvesterweg. Tillen liggen ten westen van Leegkerk (de 'kerkbrug van 1313' over de omgeleide Hunsinge, later vervangen door de Nieuwbrug), de Slaperstil over de Dorkwerder waterlossing in de Zijlvesterweg, de Woltil over het Brundekemaar in de Leegeweg, en de Klieftil over het Kliefdiep ten noorden van Hoogkerk.

In een uit de tweede helft van de zestiende eeuw daterende tekst lezen we dat het oostelijke deel van de 'Hoogkerkster zijleed' destijds twee watergangen had waarlangs het op de Hunsinge loosde: het Kliefdiep dat naar de '*klijve*' liep, en het Brundekemaar (in deze tekst '*Bruungemaer*' genoemd), dat bij '*Lucas' huijs*' in de Hunsinge uitkwam.⁴⁶ In het tweede geval was sprake van medegebruik, want deze watergang was in feite de zojuist genoemde 'Dorkwerder waterlossing'. Het 'huis van Lucas' staat er niet meer, maar op de oude topografische kaart staat het nog wel en uit de kadastragegevens weten we dat in 1832 hier Pieter Klaassens de Boer woonde. Tegenwoordig mondt hier, 340 meter ten zuiden van Nieuwklap, de 'Jonge-Heldtocht' in het Aduarderdiep uit.

De plaats waar de Jonge-Heldtocht (eerder Brundekemaar geheten) in het Aduarderdiep (voorgond) uitkomt

Aan de zuidzijde (rechts) van de monding stond 'Lucas' huijs'. Links op de achtergrond poldermolen 'de Jonge Held', rechts van het midden de flatgebouwen van Vinkhuizen.

Ik vermoed dat de naam 'Brundekemaar' aanvankelijk alleen werd gebruikt voor de watergang die vanaf Kleiwerd in een vrijwel rechte lijn zuidwaarts liep en het water van Dorkwerd naar het Kliefdiep en de Hunsinge bracht. Later (het is niet bekend wanneer), toen men vanaf de plek waar het Brundekemaar de huidige Friesestraatweg kruist⁴⁷ een afleiding in westelijke richting had gegraven (De huidige Jonge-Heldtocht), ging men ook deze tochtsloot 'Brundekemaar' noemen.

Met de brug die de Dorkwerders moesten onderhouden is vermoedelijk de Woltil bedoeld. De Hoogkerksters zorgden voor het onderhoud van de brug in de Kerkstraat over de Klief (Klieftil), de Leegkerksters voor de Slaperstil. Wellicht gold voor de Nieuwebrug (Nieuwbrug) een aparte regeling.

⁴⁶ GrA T835-21 fol. 153v.

⁴⁷ GPS 53.239966, 6.503853.

De Woltil bestaat allang niet meer, maar de plaats waar hij lag is nog wel aan te wijzen. De brug lag in de Leegeweg over het Oude Maar of Retmaar, dat in oude akten ook voorkomt als *Brundekemaar*. Tegenwoordig ligt er een duiker. De watergang is omgedoopt tot 'Sprikkenburgtocht'.

Slaperstil

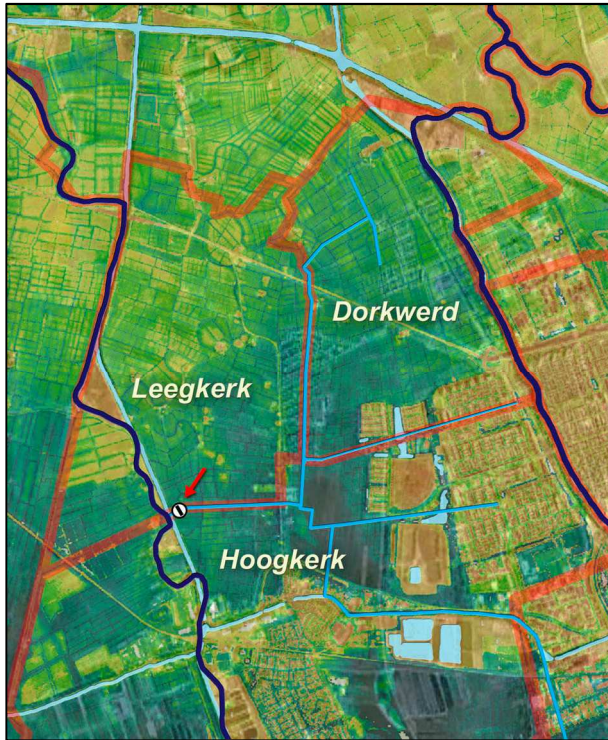
De Slaperstil ligt in de Zijlvesterweg en overspant een watergang die in de zestiende eeuw ook Brundekemaar genoemd werd en tegenwoordig ten oosten van de brug (op de voorgrond) 'Coenderstocht' heet en aan de westzijde (hier niet zichtbaar) 'Jonge-Heldtocht' wordt genoemd. Beide watergangen maken deel uit van de Dorkwerder waterlossing die op een onbekend tijdstip naar het 'oer-Aduarderdiep' is gegraven.

Tichelwerkbrug over het Aduarderdiep

Deze in 2009 in gebruik genomen brug vervult wel de functie van de kerkbrug van 1313 en de latere Nieuwbrug, maar ligt zo'n 200 meter ten oosten van de oude brug.

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

Lieuwerderwolde en Dorkwerd rond 1360

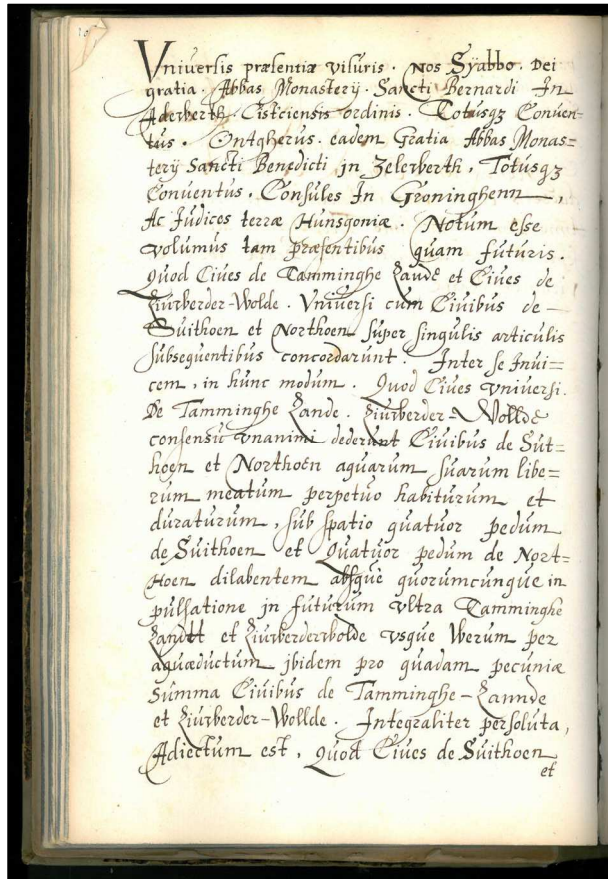
Het is niet waarschijnlijk dat Dorkwerd in 1360 al beschikte over een eigen waterlossing ten westen van Slaperstil. Vanuit het noorden liep het water naar het laagste punt in de buurt van de Woltil en stroomde via het Kliefdiep naar de Hunsinge, waarin het via de Klief (de *Swachcluse*) uitkwam. Die plaats is hier met een pijltje aangegeven.

Ook al kon men bij Arbere de vloed tegenhouden en op die manier de waterstand boven de sluis laag houden, in Lieuwerderwolde daalde de bodem en door de toevloed van Drents water kon het lage land zijn eigen water steeds moeilijker kwijt. Daarbij komt wellicht nog het nadelige effect dat de omstreeks 1335 in Aduard geplaatste ebdeuren op de waterlossing van Lieuwerderwolde moeten hebben gehad. Om die reden moest een nieuwe uitweg worden gevonden. Het is hetzelfde verhaal als we aan de oostkant van de Hondsrug zagen.

In dit geval heeft men de oplossing gevonden door ten westen van Dorkwerd een nieuwe zijltocht in noordelijke richting te maken. Hierdoor kon het lage land op de benedenloop van de Hunze lozen. Een akte over het graven van deze watergang is er niet, maar er is wel een in het Latijn gestelde overeenkomst bewaard gebleven waaruit blijkt dat dit de oplossing is die men omstreeks 1360 voor de problematiek van Dorkwerd en Lieuwerderwolde heeft gevonden.

Het stuk gaat over het besluit om twee tot de Groninger Stadstafel behorende polders, *de Hoenen* ten westen van de Apoort, toe te laten tot een nieuwe uitwatering bij Wierum (1360).

We zullen zien dat de inhoud van de betreffende akte past bij een van de sporen die we de vorige keer bij Dorkwerd signaleerden.

Afschrift van een akte van 25 augustus 1360

Ook in dit geval is de tekst van deze akte alleen bewaard gebleven dank zij een zeventiende-eeuws afschrift. We vinden het op de pagina's 110-113 van een kopieboek dat afkomstig is van de Ripperdaborg te Farmsum.

De archiefbeschrijving van het betreffende inventarisnummer luidt (Huisarchief Farmsum inv.nr. 89):

'Copiarium bevattende afschriften van allerlei stukken en brieven betreffende de staat, de regering, de vrijheden en gerechtigheden der zijlvesten in de Ommelanden tussen Eems en Lauwers, 1633'.

In het bij deze tekst behorende regest (T619-89, regest 11) lezen we:

'Syabbo, abt van het klooster in Adewerth, Outgherus, abt van het klooster in Zelewerth, met hunne kloosterlingen, benevens de overheden van Groningen en Hunsgonia verklaren dat de inwoners van Tammingheland, Liuwerderwolde en van de Suithoen en Northoen eene overeenkomst hebben getroffen betreffende punten van dijkrecht.

Datum anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo in crastino beati Bartholmei apostoli (25 augustus 1360).'

Hier volgt een vertaling:

OGD II 1234 (25 augustus 1360)⁴⁹

De abten en kloosterlingen van Aduard en Selwerd met de overheden van Groningen en Hunsingo verklaren dat de ingezetenen van Tammingeland, Lieuwerderwolde en van de Zuider- en Noorderhoen bij overeenkomst enige punten betreffende het dijkrecht hebben vastgesteld.

- [1] Aan allen die dit nu en in de toekomst zullen zien willen wij,
- Syabbo, van Gods genade abt van het Sint Bernhardusklooster van de Cisterciënser orde te Aduard, en het hele convent,
 - Outhgerus, door dezelfde genade abt van het klooster van Sint Benedictus te Selwerd, en het hele convent,
 - de raadsheren in Groningen
 - en de rechters van het land Hunsingo,
- [2] dat bekend is dat de burens van Tammingeland en de burens van Lieuwerderwolde allen een overeenkomst hebben gesloten met de burens van Zuidhoen en Noordhoen over de hierna volgende afzonderlijke punten op deze manier:
- [3] dat alle burens van Tammingeland [en] Lieuwerderwolde met algemene instemming aan de burens van Zuidhoen en Noordhoen voor altijd en eeuwig een vrije afloop van hun wateren hebben gegeven, ter breedte van 4 voeten voor de Noordhoen en 4 voeten voor de Zuidhoen, en dat zij die zonder iemands tegenwerking in de toekomst zullen hebben voorbij Tammingeland en Lieuwerderwolde tot aan Wierum door de zijl ter plaatse, voor een zekere som gelds, die aan de burens van Tammingeland en Lieuwerderwolde in haar geheel is betaald.
- [4] Daaraan is toegevoegd dat de burens van Zuidhoen en Noordhoen hun zijlen, ter wijidte van 4 voeten, op eigen kosten en met eigen inspanning in goede staat moeten houden.
- [5] Bovendien, wanneer – hetgeen moge uitblijven – de genoemde zijl bij Wierum, nadat hij zal zijn gebouwd, gedeeltelijk of geheel teniet gaat of verwoest wordt zodat reparatie nodig is, dan zullen de burens van Zuidhoen en Noordhoen samen met de burens van Tammingeland en Lieuwerderwolde naar gelang van de omvang van hun landerijen daaraan bijdragen.

⁴⁹ De Latijnse tekst is te vinden in het Oorkondenboek, als Bijlage 3 bij dit deel en op de website van Cartago.nl: <http://www.cartago.nl/oorkonde/ogd1234.xml>.

- [6] Evenzo wanneer het gebeurt dat de burenen van Tammingeland zelf een nieuwe waterloop nodig hebben, dan zullen de burenen van Zuidhoen en Noordhoen met de burenen van Tammingeland gehouden zijn om gelijkelijk naar rato van hun landerijen mee te werken aan het maken of verwerven van een dergelijke watergang.
- [7] Evenzo wanneer iemand – hetgeen achterwege moge blijven – de gemeenschappelijke waterloop van de voornoemde burenen, te weten het kanaal dat ‘Zijlmaar’ genoemd wordt, tot aan de voornoemde zijl verhindert of belemmert, of de dijk aan beide zijden van het kanaal vernielt of vergraaft, of de zijl zelf met geweld in zijn geheel of ten dele met geweld vernielt, dan zullen de burenen van Tammingeland, Lieuwerderwolde en de twee Hoenen dit gezamenderhand verhinderen en verdedigen met gemeenschappelijke inspanningen en kosten.
- [8] Bovendien moeten de burenen van Zuidhoen samen met de burenen van Tammingeland, en de burenen van Noordhoen samen met de burenen van Lieuwerderwolde hun dijken schouwen en ze moeten ten tijde van de schouw die vrede genieten, die de burenen van Tammingeland en Lieuwerderwolde plegen te genieten; op deze manier dat, als de schouwers ten tijde van de inspectie onder elkaar slaags raken of een van hen anderen en hun metgezellen met een stok aanvalt, met een steen of met de vuist, of aan de haren trekt of op een andere manier schendt of verwondt, dan zal de schuldige dit alles met een viervoudige boete moeten goedmaken volgens de rechten en wetten van de stad Groningen, en een even hoge som voor het breken van de vrede aan de genoemde burenen.
- [9] Ook voor doodslag en het afsnijden van een van de zes belangrijkste ledematen zal een viervoudige boete worden gegeven. Overeenkomstig het in de stad geldende recht zullen 40 marken sterling worden gegeven aan elke buurgemeenschap voor de geschonden vrede.
- [10] Voor gevangenschap over en weer zal 40 mark sterling vanwege de geschonden vrede worden betaald aan de genoemde burenen. De gevangene zal ongeschonden in vrijheid worden gesteld en krijgt 10 mark sterling als schadevergoeding.
- [11] Evenzo wanneer ze ten tijde van de schouw en de wapenstilstand door buitenstaanders worden aangevallen, dan zullen alle burenen dat gezamenderhand verhinderen en verdedigen en naar gelang de omvang van de landerijen zal de schade, wanneer die mocht zijn ontstaan, worden vergoed.
- [12] Tot getuigenis van deze zaak zijn onze zegels aan deze akte gehangen.
- [13] Gegeven in het jaar des Heren 1360, daags na de heilige Bartholomeus apostel.⁵⁰

⁵⁰ St. Bartholomeus is op 24 augustus 1360. De tekst bevat enkele grammaticale ‘rotte plekken’ die geen problemen opleveren voor het begrip ervan, maar wel aantonen dat de kopiïst niet alles goed heeft begrepen.

Analyse en commentaar

We beginnen met een puntsgewijze bespreking van de tekst met wat commentaar, daarna volgt een poging tot interpretatie.

- De oorkonders zijn de abten van Aduard en Selwerd, de Raad van Groningen en de rechters van Hunsingo (1). Ze verklaren dat de burenen van Tammingeland en de burenen van Lieuwerderwolde een overeenkomst hebben gesloten met de burenen van Zuidhoen en Noordhoen (2).

De Noord- en Zuidhoen zijn polders ten westen van de Groninger Apoort. Tammingeland ligt ten westen van deze polders. De genoemde gebieden maken deel uit van de Groninger Stadstafel.⁵¹

De overeenkomst houdt in dat de ingelanden van Tammingeland en Lieuwerderwolde tegen de betaling van een som gelds toestemming verlenen aan de ingelanden van de Hoenen om hun water voor altijd vrij te laten lopen voorbij Tammingeland en Lieuwerderwolde tot aan de zijl bij Wierum (3).

Dit suggereert dat het water van de Hoenen voorbij Lieuwerderwolde door andermans land zal stromen. Uit de akte blijkt niet van wie dat land is en wie de eigenaar is van de watergang. Volgens Siemens – die de situatie van 1594 weergeeft – bezaten de kloosters van Selwerd en Aduard daar toen grond, maar een groot deel was in handen van anderen. Zouden de beide conventen en de andere landeigenaren in Lieuwerderwolde de voor de zijltocht benodigde grond hebben gekocht en dus de eigenaren van de watergang zijn?

Deze passage toont ook aan dat de Hoenen vóór 1360 naar elders hebben afgewaterd. Gezien de situatie ter plaatse kan dat niet anders dan in oostelijke richting, naar de Drentse A zijn geweest. Hier ligt de oorsprong van de Hoensloot, die de hoofdwatergang van deze polders was. Het latere Hoendiep is de westelijke voortzetting van deze sloot. Tevens blijkt dat Tammingeland al eerder naar het westen afwaterde en waterstaatkundig reeds deel uitmaakte van Lieuwerderwolde.

Het water van de Hoenen zal via twee zijltjes van vier voet breedte Tammingeland binnenkomen. De Hoenen moeten hun eigen zijltjes onderhouden (4).

De zijl bij Wierum moet nog worden gebouwd; maar wanneer in de toekomst reparatie nodig zal zijn moeten de Hoenen meebetalen (5).

Het project is – op initiatief van de kloosters (?) en Lieuwerderwolde – al opgestart, de Hoenen ‘haken aan’.

Als Tammingeland in de toekomst een nieuwe uitwatering nodig heeft, moeten de Hoenen daaraan meewerken (6).

De Hoenen worden dus met Tammingeland als een waterstaatkundig samenhangend gebied beschouwd.

Welke alternatieven kan Tammingeland in 1360 hebben gehad? Het gebied waterde,

⁵¹ Zie het kaartje van Westerdijk op p. 19 en verder Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 234, 244-245, 247 en elders.

met de rest van Lieuwerderwolde, via de Klief af op de omgelegde Hunsinge. Wijst deze bepaling erop dat men al rekening hield met de mogelijkheid om het 'oer-Aduarderdiep' tussen Nieuwbrug en Nieuwklap naar het noorden door te trekken, waardoor voor alle betrokkenen een nieuwe situatie zou ontstaan?

Aan acties ter verdediging van het Zijlmaar naar Wierum moeten de Hoenen samen met Tammingeland en Lieuwerderwolde meedoen (7).

De Zuidhoen en Tammingeland schouwen samen hun eigen dijken, de Noordhoen doet dat samen met Lieuwerderwolde. De Hoenen genieten daarbij de vrede die Lieuwerderwolde en Tammingeland al kennen (8-11).

De details zijn uit rechtshistorisch oogpunt belangwekkend, maar voor ons doel niet zo relevant.

Deze passage maakt duidelijk dat er al een 'proto-Aduardersijlvest' bestaat, dat Lieuwerderwolde en Tammingeland daarvan deel uitmaakten en dat de functionarissen en hun werkzaamheden ten behoeve van de waterbeheersing door middel van een bijzondere 'vrede' werden beschermd. De regels van deze oude organisatie zijn niet bekend. De oudste zijlbrief van het Aduardersijlvest dateert uit 1382.

Interpretatie

De interpretatie van de tekst levert nu weinig problemen meer op. Uit de akte van 1313 weten we dat Lieuwerderwolde via het Kliefdiep en de Klief op het 'oer-Aduarderdiep' loosde en dat het Lieuwerderwolder water samen met dat van Noord-Drenthe en Aduard via de Kliefslootgeul naar zee stroomde. Ook het tot de Stadstafel behorende Tammingeland had al vóór 1360 in waterstaatkundige zin aansluiting gevonden bij Lieuwerderwolde en loosde via het Kliefdiep.

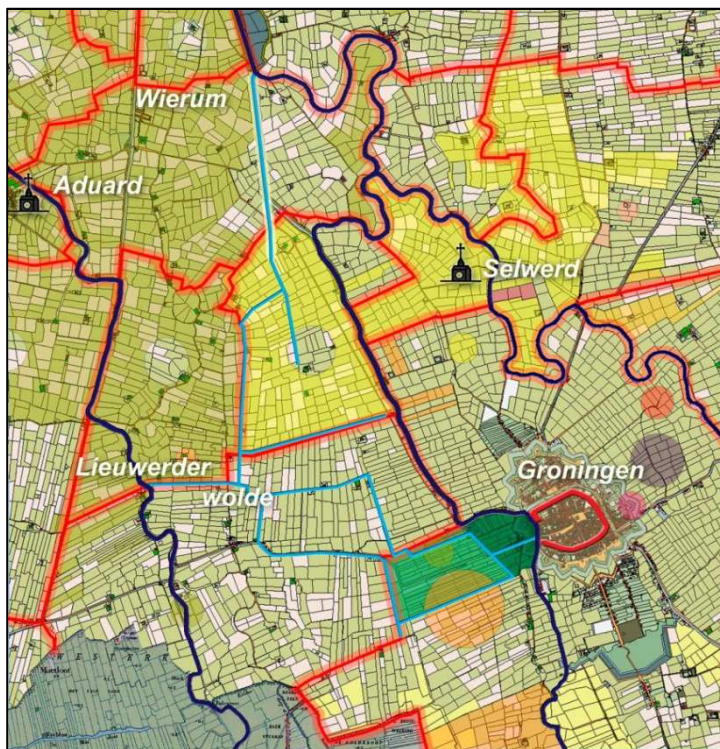
Deze waterlossing werkte niet (goed) meer. De reden zal gelegen zijn in een combinatie van factoren: bodemdaling in Lieuwerderwolde waar de bodem uit klei-op-veen bestaat, en opslibbing in de Kliefslootgeul beneden de Nienhuisdam. Indien er – zoals ik hierboven heb geopperd – omstreeks 1335 te Aduard inderdaad ook nog eens ebdeuren zijn geïnstalleerd, zal dit de problematiek alleen maar hebben verscherpt. De nood zal tegen 1360 zo zijn gestegen dat een alternatief bedacht moest worden. De conventen van Aduard en Selwerd, die grote belangen hadden in dit gebied, zullen het voortouw hebben genomen. Zij zullen een plan hebben gemaakt voor de ontwatering van Lieuwerderwolde naar Wierum. Daartoe is een nieuwe zijltocht gegraven, deels door landerijen van derden. Uit de akte blijkt dat Tammingeland – weliswaar onderdeel van de Stadstafel, maar in waterstaatkundig opzicht al deel uitmakend van Lieuwerderwolde – waarschijnlijk van meet af aan bij dit plan betrokken is geweest.

In 1360 besloten ook de ingelanden van de Hoenen met Lieuwerderwolde mee te gaan doen. Over de reden wordt niet gerept, maar we kunnen vermoeden dat ook hun uitwatering (op de Drentse A) niet langer naar behoren functioneerde. Doordat de Hoenen zich bij hun westelijke burens aansluiten wordt de stroomrichting in de Hoensloot omgedraaid: in plaats van naar het oosten gaat het water daarin nu naar het westen stromen.

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

Over de bouw van de sluis bij Wierum en het graven van het 'Zijlmaar' daarheen zijn geen schriftelijke aanwijzingen overgeleverd, maar duidelijk is – nogmaals – dat de Hoenen op een rijdende trein stapten. Het gaat echter wel om een echte 'inlating'. Vanaf dit moment zijn de landeigenaren van deze polders mede verantwoordelijk voor het hele project en moeten ze gewoon meebetalen, ook voor de toekomst.

Selwerd en Aduard hadden zelf grote belangen in Lieuwerderwolde en daardoor ook bij het Zijlmaar 'voorbij' Lieuwerderwolde. Zoals gezegd zijn zij waarschijnlijk de initiatiefnemers van het project geweest en zijn zij ook uit dien hoofde als mede-oorkonders opgetreden. De Groninger Raad verleende zijn medewerking als 'overheid' voor de Hoenen en Tammingeland, de rechters van Hunsingo deden dit als 'overkoepelende overheid' voor Lieuwerderwolde en Wierum, het kerspel waarin een groot deel van het nieuwe Zijlmaar was gelegen.

Een nieuw zijlmaar naar Wierum

De kloostergoederen zijn met verschillende kleuren aangegeven;

geel: Selwerd
oker: Aduard
oranje: Olde Convent

De rode lijnen zijn kerspelgrenzen.

De hier getekende watergangen in de Hoenen, Tammingeland en Zuid-Lieuwerderwolde zijn niet meer dan suggesties. Het is mij niet bekend hoe het water daar gelopen heeft.

De Hoenen (donkergroen op het plaatje) sloten zich in 1360 aan bij hun westelijke burens, de ingelanden van Tammingeland (lichter groen). Tammingeland had al eerder aansluiting gevonden bij Lieuwerderwolde, en waterde samen met Hoogkerk, Leegkerk en Dorkwerd via het Kliefdiep af op het 'oer-Aduarderdiep' (de omgelegde Hunsinge). Toen deze afwatering niet meer functioneerde hebben de landeigenaren in dit gebied, de conventen van Aduard en Selwerd voorop, besloten het eigen water via een een nieuwe zijltocht bij Wierum op de benedenloop van de Hunze te brengen.

Overigens bezaten naast anderen ook Aduard en het Olde Convent landerijen in Tammingeland. Het ligt voor de hand dat het Aduarder grondbezit ertoe heeft bijgedragen dat Aduard bij de ontwatering van dit gebied betrokken was.

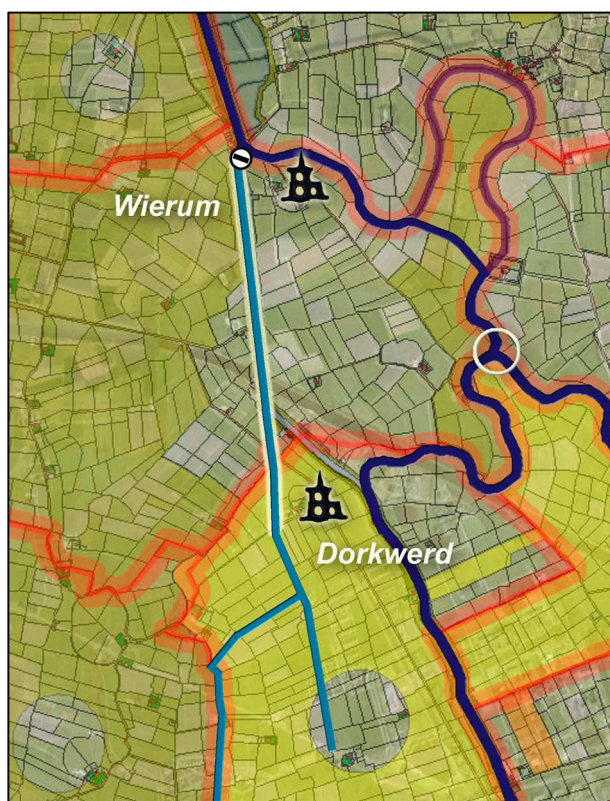
Conclusies

Nog eens de belangrijkste conclusies op een rijtje:

- Lieuwerderwolde en Tammingeland wateren tot 1360 uit via de Kliefslootgeul, maar dat gaat niet langer goed.
- Er is een nieuw zijlmaar vanuit Lieuwerderwolde gegraven naar de gezamenlijke benedenloop van Hunze en A bij Wierum.
- De zijl bij Wierum zal in het najaar van 1360 of in de zomer van 1361 zijn gebouwd.
- De Hoenen hebben nog tot 1360 op de Drentse A geloosd.
- Vanaf de ingebruikneming van de zijl bij Wierum stroomt via de 'zijltocht van c. 1300' langs de Kliefslootgeul alleen nog het door het Peizerdiep vanuit Noord-Drenthe aangevoerde water en dat van Aduard zelf.

En ten overvloede:

- Het Aduarderdiep is in 1360 nog niet doorgetrokken tot voorbij Feerwerd. Ware dat wel zo, dan was een nieuw zijlmaar naar Wierum niet nodig geweest.⁵²

Het nieuwe zijlmaar nader bekeken

De witte cirkel geeft de plaats van de Mude aan.

Wat in het veld nauwelijks meer valt te zien, is duidelijk zichtbaar op de oude kadasterkaart: het nieuwe zijlmaar – nu deel van het Reitdiep – doorsnijdt het oude kavelpatroon ten

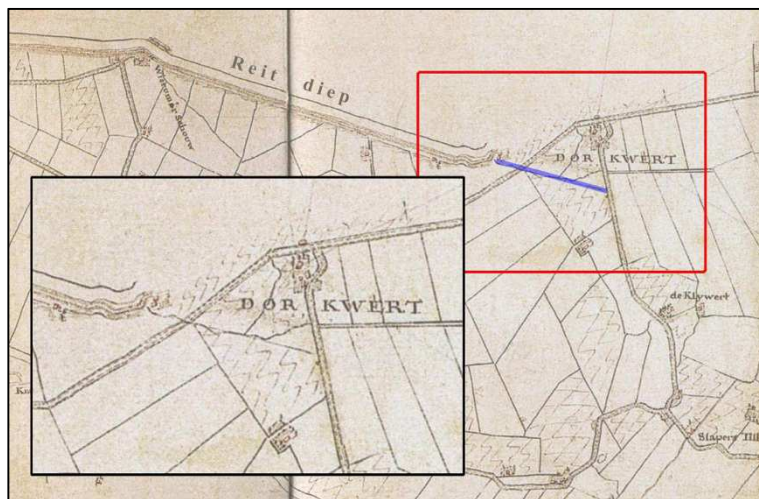
⁵² In het eerder gesignaleerde artikel over het graven van het Aduarderdiep dat in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014* is gepubliceerd, ontbreekt een bespreking van de akte van 1360.

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

zuiden van de dorpswierde van Wierum. Datzelfde geldt voor het stukje Zijlmaar ten westen van Dorkwerd, nu Oude Woltgraft geheten. Ook dat past niet in de verkaveling.

Het rechte kanaal tussen Dorkwerd en Wierum is dus jonger dan de verkaveling van dit gebied. Dat past bij de veronderstelling dat dit het Zijlmaar is dat in 1360 werd gegraven ten behoeve van Dorkwerd, Lieuwerderwolde en het restant van het Groninger Westerhamrik ten westen van het Reitdiep.

Het nieuwe lozingspunt van Lieuwerderwolde en Dorkwerd bij Wierum lag benedenstrooms van de Mude, de plek in de Paddepoel waar Hunze en A bij elkaar kwamen. De zijl bij Wierum zal overigens alleen bij eb hebben gefunctioneerd en dan ook nog concurrentie hebben ondervonden van het gecombineerde water van Hunze en A. Enkele jaren later zou – nadat het stadsbestuur van Groningen een eind had weten te maken aan een geschil tussen Aduard enerzijds en de Acht Zijlvesten, Drenterwolde en Go anderzijds – ook daar een nieuwe zijl worden gelegd.⁵³

Het nieuwe zijlmaar op de Hottingerkaart (1794)

Het noorden is links.

In het vorige deel liet ik een plaatje zien van een ‘Ommelander plaats’, waarop de nu verdwenen sloot tussen Dorkwerd en boerderij Kolde Ovent zichtbaar was.⁵⁴ In de Hottinger-atlas uit 1773-1794 bevindt zich een kaart waarop nog veel mooier te zien is dat de bewuste sloot in het verlengde ligt van het Reitdiepvak Platvoetshuis-Wierum.

Voor de duidelijkheid laat ik de huidige situatie bij Dorkwerd nogmaals zien.

⁵³ Zie de gebeurtenissen van 1364 en 1365, beschreven in G&DW 4, *Schilligeham, Redwolde en Paddepoel (1325-1365)*.

⁵⁴ G&DW 5, *Tussen Aduard en Drentse A*, hoofdstuk 5.1 ‘Sporen’, p. 20-21

Nog eens de sporen bij Dorkwerd (1)

De verkaveling rond Dorkwerd maakt een wat rommelige indruk.

De blauwe lijn zou, zo zagen we, enige tijd gefunctioneerd kunnen hebben als verbindingroute voor vervoer over water van de Hunze naar Aduard. De ouderdom van deze gegraven watergang wordt bevestigd door het feit dat hij de kerspelgrens was tussen Wierum (noord) en Dorkwerd (zuid).

Nog eens de sporen bij Dorkwerd (2 en 3)

De rode lijn is de kerspelgrens tussen Wierum (noord) en Dorkwerd (zuid)

Het rare puntje in de kerspelgrens tussen Wierum en Dorkwerd ten noordwesten van de wierde van Dorkwerd herinnert aan de twee watergangen die hier – in verschillende perioden – hebben gekruist.

We mogen aannemen dat het verbindingskanaal tussen de Hunsinge en de Hunze vanwege de voortschrijdende opslibbing niet lang heeft gefunctioneerd. Mogelijk heeft men om die reden voor de Aduarder scheepjes die turf aanvoerden vanuit Everswolde, lager op de Hunze een mogelijkheid gezocht (en gevonden!) om naar Aduard te komen. Die alternatieve route is de vorige keer besproken.

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

In het voorgaande zagen we dat men rond 1360 ten behoeve van de lage landen tussen de Hunsinge en het Reitdiep een nieuw afvoerkanaal heeft gegraven naar Wierum. Het begin ervan ligt even ten westen van Dorkwerd, bij de Zijlvesterweg. Men groef het nieuwe zijlmaar schuin door de bestaande verkaveling.

Het 'driehoekje' bij Dorkwerd

De foto is genomen vanaf de E.H. Woltersweg; we kijken in zuidelijke richting.

Het rechterslootje is het uiteinde van het Zijlmaar van 1360, nu de Oude Woltgraft.

Links: de Oude Woldgraft ten zuiden van de Zijlvesterweg bij Dorkwerd

De naam 'Oude Woltgraft' is nieuw. Ofschoon het hier om een van de belangrijkste tochtsloten onder Dorkwerd gaat, is een oude naam mij niet bekend.

Rechts: Het zijlmaar ten westen van Dorkwerd, gezien vanaf de Zijlvesterweg
We kijken in noordelijke richting. Het gemaal bij de Dorkwerder sluis is te zien.
Ook deze watergang heet tegenwoordig 'Oude Woldgraft'.

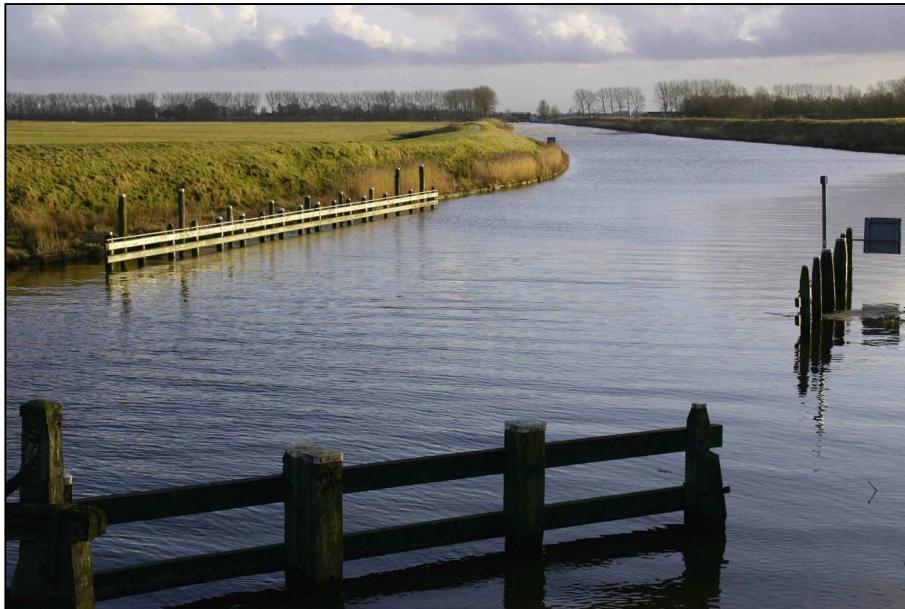

Het Reitdiep tussen de Platvoetbrug en Wierum

We kijken vanaf de Platvoetbrug naar het noorden.

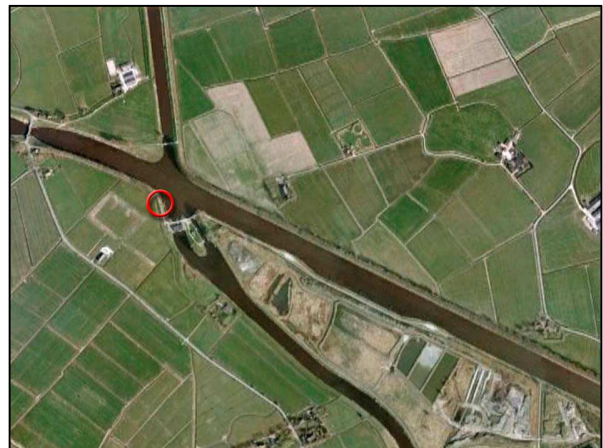
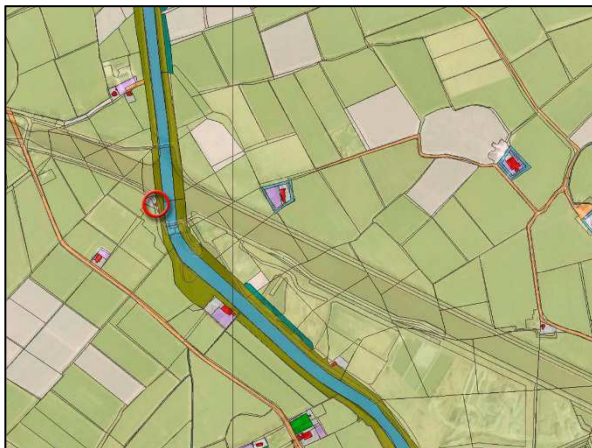
De bosschages aan de horizon zijn die van Wierum.

Als mijn interpretatie van de akte van 1360 juist is, heeft dit c. 1250 m. lange deel van het Reitdiep oorspronkelijk dienst gedaan als 'Zijlmaar' van Lieuwewerwolde.

Het Reitdiep tussen Wierum en Dorkwerd

De foto is genomen vanaf de brug te Wierumerschoow en we kijken naar het zuiden.

Het nieuwe zijlmaar naar Wierum kruiste bij het Platvoetshuis (in de rode cirkel) een oude weg die de Paddepoelsterweg verbond met de Hogeweg naar Aduard.

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

Uit veel latere tijd zijn er berichten over een veer over het Reitdiep bij het Platvoetshuis. Tegenwoordig loopt de weg vanaf de Paddepoelsterweg naar het voormalige veer dood.
De huisstede van het Platvoetshuis is verdwenen onder de weg bij de huidige Dorkwerdersluis.

De weg naar het
Platvoetshuis

Een van de conclusies uit de tekst van 1360 luidde dat er in dat jaar al een ‘proto-Aduarderzijlvest’ moet zijn geweest en dat we de binnen die organisatie geldende regels niet kennen. Het oudst-bekende reglement van het Aduarderzijlvest (de *zijlbrief*) dateert uit 1382. Deze zullen we in het volgende hoofdstuk bekijken.

6 Arbere en het Aduarderdiep

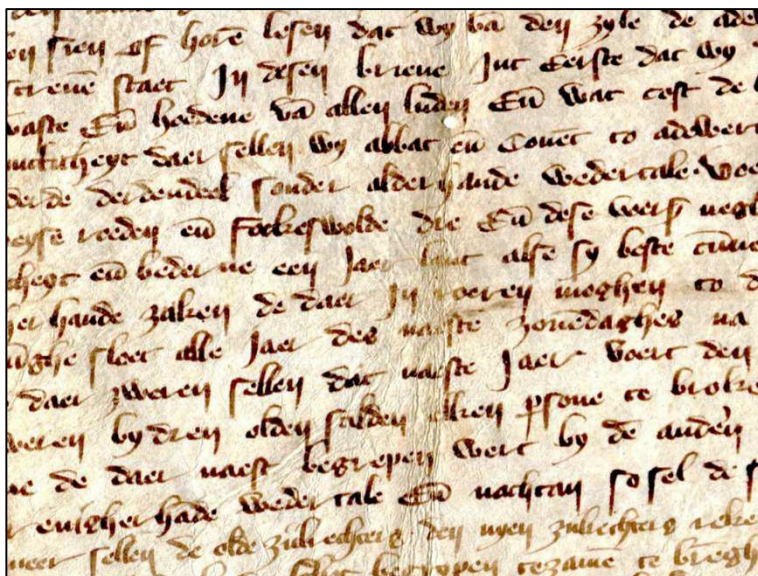
6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

6.2 Een nieuwe zijl in Aduard (c. 1335)

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzijlvest (1382)

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Uitsnede uit de Aduarder 'zijlbrief' van 1382

Het oudste reglement van het Aduarderzijlvest dat we kennen is in originele vorm bewaard gebleven. De oorkonde is onder inventarisnummer 31 opgenomen in het archief van het Aduarderzijlvest.

De beschrijving luidt (GrA T705-31): *“Zijlbrief”, akte van overeenkomst over het bestuur van het Aduarderzijlvest en het beheer van de zijl bij de Arbere, 1382. 1 charter.*

Het regest luidt als volgt (T705 regest 3): *“Zijlbrief”, akte van overeenkomst tussen de abt en het convent van Aduard, de zijlvesten van Lieuwerderwolde en de zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde over het bestuur van het Aduarderzijlvest en het beheer van de zijl gelegen bij de Arbere.*

Van dit stuk zijn vele afschriften uit verschillende perioden bewaard gebleven. De tekst is niet alleen vanwege zijn inhoud van belang, hij is ook interessant door de verwarring die hij heeft gesticht. Die verwarring duurt nog steeds voort.

Van de *originale* akte is geen moderne hertaling beschikbaar, er is er alleen een van een jonger afschrift.⁵⁵ Ofschoon ik geen garantie kan geven voor de juistheid van mijn interpretatie, neem ik mijn weergave van het stuk in haar geheel op.

OGD II 704 (1 mei 1382)⁵⁶

Het klooster van Aduard, de zijlvesten van Lieuwerderwolde en die van Peize, Roden en Foxwolde sluiten een overeenkomst over de Aduarder zijl.

In de naam van God, amen.

[1] Wij, abt en convent te Aduard, zijlvesten van Lieuwerderwolde en zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde^a

a Eelde doet niet mee, terwijl de Avingesloot toch de verbinding is tussen het Eelderdiep en het Peizerdiep. Al eerder is opgemerkt dat dit misschien verklaard kan worden doordat het Eelder water al veel eerder onder het Lieuwerderwolder water was begrepen.

[2] maken iedereen bekend die deze akte zullen zien of horen lezen, dat wij met betrekking tot de zijl die *Aduarderzijl* heet en over het diep dat naar die zijl gaat, een overeenkomst hebben gesloten met advies van wijze lieden, zoals hierna in deze akte is geschreven.

[3] In de eerste plaats, dat wij deze hiervoor bedoelde zijl, die wij samen hebben liggen in de plaats die *Arbere*^a heet, gezamenlijk in goede staat zullen houden en beschermen tegen iedereen; en van alle kosten die gemoeid zijn met het beschermen, repareren en opnieuw repareren, en van alles wat ten behoeve van de zijl nodig zal zijn, zullen wij, abt en convent te Aduard, een derdedeel dragen, en wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde, het tweede derdedeel, en wij, zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde, het derde derdedeel, zonder enigerlei tegenspraak.

a In de akte van 1313 is sprake van 'de Arbere'. Hier ontbreekt het lidwoord.

[4] Verder zullen we negen zijlrechters kiezen, het convent van Aduard drie, de zijlvesten van Lieuwerderwolde drie, en de zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde drie; en deze negen zijlrechters moeten bij de Heiligen zweren dat zij de

⁵⁵ In 1988 is door de Streekhistorische Vereniging Middagherland in eigen beheer een transcriptie en eigentijdse weergave van de akte gepubliceerd: L.M. Pronk-Wiersema en J.J. Delvigne, *Het reilen van de zijl; enkele 15e eeuwse regels van het Aduarderzijlvest* (Ezinge, 1988). De bewerkers zijn daarbij uitgegaan van een jonger – en niet zo best – afschrift en hebben de bepalingen niet overal goed begrepen.

⁵⁶ De originele tekst is te vinden als Bijlage 4 bij dit deel, in het Oorkondenboek en op de website van Cartago.nl: <http://www.cartago.nl/oorkonde/ogd0704.xml>.

zijl zullen beheren en alles wat ten behoeve van de zijl nuttig en van belang is, een jaar lang, naar hun beste kunnen; en de negen zijlvesten zullen gemachtigd zijn om vanwege de gezamenlijke zijlvesten te doen wat nuttig is voor de zijl.

- [5] Verder zullen de negen zijlrechters en wij met alle zijlvesten jaarlijks bij elkaar komen op Avingesloot, op de eerste zondag na Sint Walburg^a in de Mei; en dan zullen de negen zijlrechters negen andere zijlrechters kiezen, zoals eerder gesteld, die daar zullen zweren dat ze het volgende jaar de zijl zullen beheren, elke rechter op straffe van een oude schild. Degene die gekozen wordt moet de eed afleggen, op straffe van drie oude schilden; hij die deze verkiezing niet wenst te aanvaarden moet de genoemde breuke betalen op de volgende warf die wordt afgesproken op straffe van verdubbeling van de breuke; als hij niet betaalt mogen de zijlrechters beslag op zijn goederen leggen ter hoogte van hetgeen hij aan breuke schuldig is, zonder enige tegenspraak; en dan zal deze zelfde persoon alsnog zweren bij het land dat hij in de zijlvestenij heeft liggen, dat hij het recht zal beheren zoals hierboven is geschreven.

a De feestdag van Sint Walburg valt op 1 mei.

- [6] Verder zullen de oude zijlrechters aan de nieuwe zijlrechters rekening doen binnen acht dagen na aanzwering van de nieuwe rechters, op een breuke van een oude schild per rechter. Wie te laat betaalt zal voor elke acht dagen dat hij te laat is van elke tien schellingen één schelling als breuke betalen.
- [7] Wanneer de zijlrechters besluiten schot in te zamelen ten behoeve van de zijl, dan zal men het geld bijeenbrengen op de dag die zij hebben vastgesteld. En als er zijlrechters zijn die verzuimen het schot in te zamelen op de manier zoals hier is beschreven, dan mogen de andere zijlrechters beslag leggen op hun goed, waar het uitkomt, binnen of buiten het zijlvest, zonder dat zij dit kwalijk mogen nemen, ter hoogte van het bedrag dat zij aan breuke schuldig zijn.
- [8] Verder, als de zijlrechters een vergadering of warf uitschrijven, dan zal elk derdedeel daaraan gevolg geven op straffe van een breuke van twaalf oude groten; en de breuke moet worden betaald op de eerstkomende warf die door de zijlrechters wordt uitgeschreven, op straffe van verdubbeling van de breuke. De zijlrechters zullen de schuldigen oproepen om deze breuke te voldoen.
- [9] Wanneer zij dan niet betalen, dan mogen de zijlrechters beslag leggen op hun goed dat in de zijlvestenij gelegen is, ter hoogte van de breuke en niet meer, met uitzondering van het goed van het convent van Aduard dat onder het Drentse landrecht valt.
- [10] Wanneer iemand zich met geweld tegen zo'n beslaglegging zou willen verweren en hij daarbij gewond raakt, dan zal voor die verwonding geen boete worden opgelegd, en wanneer hij van zijn kant iemand verwondt, dan zal hij daarvoor een viervoudige boete moeten betalen.
- [11] Wanneer een van de zijlrechters door dringende reden verhinderd is om aan de warf deel te nemen, dan mogen ze een ander in zijn plaats stellen.

- [12] En wanneer zich een dringend geval voordoet met betrekking tot de zijl, dan mogen de zijlrechters een hogere straf daarop zetten.
- [13] Alle warven zullen op het middaguur worden gehouden, en wie te laat komt zal een halve breuke betalen, behalve wanneer daarvoor een dringende reden is waarover getuigen bij ede willen verklaren.
- [14] Iedereen zal vrede genieten op de warf en op de heen- en terugweg, waar de zijlrechters de vergaderplaats bepalen.
- [15] En als de zijlvesten bij de zijl aan het werk zijn en er wordt iemand gedood, hetgeen God verbiede, dan zal men voor het slachtoffer een genoegdoening geven van zestig oude schilden, en aan de rechters een breuke van dertig oude schilden.
- [16] Wanneer daarbij ook iemand gewond raakt, dan zal men voor het slachtoffer een genoegdoening en schadevergoeding betalen zoals het gebeurt bij het mangeld.
- [17] En wanneer een rechter geslagen wordt of gewond raakt, God verhoede het, of zijn bode of metgezel, of een van de werklieden van de zijlvesten, dan zal er dubbele vergoeding en boete worden geheven; en alle mangeld, boeten en breuken moeten met geld worden betaald in drie termijnen binnen één jaar nadat de daad is geschied.
- [18] En de rechters mogen een breuke hebben ter hoogte van de helft van de boete die aan de gewonde toekomt.
- [19] Alwie een vergrijp pleegt waarop, zoals hiervoor is bepaald, een breuke staat, in het geval van vechtpartijen dus, hem zullen de zijlvesten gezamenlijk dwingen aan zijn betalingsverplichting te voldoen, totdat hij dat heeft gedaan. En als hij niet kan voldoen, dan zullen zijn naaste familieleden betalen die in de zijlvestenij gevestigd zijn.
- [20] En met de genoemde bedragen zijn de vrienden niet verzoend,^a en alle geestelijken blijven bovendien onderworpen aan het kerkelijk recht.
- a Een herinnering aan de vete-cultuur. Een euveldaad kan door de vete-genoten gewroken worden, ongeacht de betaling van de breuke wegens het breken van de vrede en een aan het slachtoffer betaalde boete.
- [21] Verder wanneer iemand van buiten onze zijlvestenij iemand van onze zijlvesten op de een of andere manier mishandelt wanneer de zijlvesten samen zijn, dan zullen wij elkaar met geweld helpen binnen drie maanden na de klacht.
- [22] En wanneer wij de klager niet zouden helpen zoals hier is bepaald, dan zullen wij met de gezamenlijke zijlvesten beslag leggen ter waarde van de schade van de klager.
- [23] Wanneer iemand een ander met zoden gooit of met andere dingen, of met water besprenkelt wanneer de zijlvesten samen zijn, dan zal hij zowel jegens de klager als jegens de rechters in een breuke van een oude grote vervallen.
- [24] Verder wanneer de negen zijlrechters werkzaamheden organiseren bij de zijl en een zijlrechter daar geen volledige ploeg werkluiden heeft zoals de zijlrechters met elkaar hadden afgesproken, dan zal hij voor elke [ontbrekende] werkman per dag een oude grote geven en voor elke spade een oude grote vóór zonsondergang, op

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzijlvest (1382)

straffe van verdubbeling van de breuke; voor de breuke mag hij dubbel beslag leggen bij de schuldige zonder enigerlei tegenspraak.

[25] Verder zullen wij zijlvesten samen en in onderling overleg een verstandige man aanstellen op de zijl, die de zijl bij dag en nacht moet bewaken en ons moet waarschuwen wanneer er schade aan de zijl dreigt op te treden.

[26] En als iemand hem kwaad doet willen wij dat als gezamenlijke zijlvesten helpen afweren, zoals geschreven is.

[27] We hebben afgesproken dat we deze punten gedurende drie jaar na datum van deze akte zullen onderhouden,^a met voorbehoud van ieders recht op grond van oude akten, die wij onder elkaar hebben.^b

a Over de looptijd van deze overeenkomst zal later onenigheid ontstaan. Zie daarvoor de akten van 31 mei 1437 en 4 april 1452.

b De drie partners hebben ook bilaterale overeenkomsten gesloten die nog van kracht zijn.

[28] Alle arglist en bedrog uitgesloten.

[29] Ter bevestiging hebben wij, abt en convent te Aduard, het zegel van ons convent aan deze akte gehangen.

Aangezien wij, zijlvesten van Lieuwerderwolde en zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde zelf geen zegels hebben, hebben wij Reinold, heer van Coevorde, knape, en het land Drenthe en de burgemeesters en raad van Groningen verzocht om deze akte voor ons te bezegelen.

En wij, Reinold, heer van Coevorden, knape, en het land Drenthe, hebben op verzoek van de zijlvesten het zegel van het land Drenthe, en wij, burgemeesters en raad van Groningen, het zegel van onze stad aan deze brief gehangen.

[30] Gegeven in het jaar des Heren duizend, driehonderd twee en tachtig, op Sint Walburgdag in mei.

NB Van de drie zegels is alleen een brokstuk van het Drentse landschapszegel bewaard.

Het is voor ons doel niet nodig om gedetailleerd op alle bepalingen in te gaan, maar een aantal punten is wel van groot belang voor ons begrip van de waterstaatkundige ontwikkelingen in het gebied ten westen van de Hondsrug.

Ik begin met de vaststelling dat enkele bepalingen van deze tekst voor wat betreft het woordgebruik en de redactie sterk lijken op overeenkomstige passages in de akte van 1313. Dit geeft voedsel aan de veronderstelling dat het ons bekende afschrift van de 'akte van 1313' wel eens zou kunnen teruggaan op een veertiende-eeuwse vertaling van een (Latijns?) origineel die ten behoeve van de inrichting van het Aduarderzijlvest is gemaakt.

Verkorte weergave van de belangrijkste bepalingen met commentaar

- De contractanten zijn dezelfde als die van de overeenkomst van 1313 (1).
- De zijk in kwestie heet 'Aduardersijk' en ligt in een plaats die Arbere heet (2 en 3).
- De verdeling van de kosten van zijk en zijltocht is dezelfde als die van de overeenkomst van 1313 (3).
- De drie onderdelen van de organisatie kiezen elk drie zijlrechters die een jaar in functie zijn (4).
- De zijlrechters worden gemachtigd om te doen wat goed is voor de zijk (4).
- De keuze van negen nieuwe zijlrechters vindt jaarlijks plaats op een algemene vergadering van de zijlvestenij die op de eerste zondag na 1 mei op de Avingesloot wordt gehouden (5).
- Degene die verkozen wordt is verplicht het zijlrechterschap op zich te nemen, op straffe van een *breuke*⁵⁷ (5).
- De afgaande zijlrechters moeten rekening en verantwoording afleggen aan de nieuwe (6).
- De zijlrechters mogen volgens nader omschreven regels schot⁵⁸ inzamelen ter bestrijding van de kosten van het beheer, volgens bepaalde regels (7).
- De drie onderdelen van de zijlvestenij zijn verplicht te verschijnen op een door de zijlrechters uitgeschreven warf⁵⁹ (8).
- De akte bevat verder vele bepalingen over de interne gang van zaken van de zijlvestenij, waarbij straffen gesteld worden voor degenen die de regels van de zijlvestenij overtreden of geweld plegen tegen de ingelanden, de functionarissen en de werklieden van het zijlvest. De straffen bestaan uit een boete die de schuldige bij wijze van genoegdoening aan de tegenpartij moet betalen, en een breuke die hij aan de rechters moet betalen wegens het 'breken' van de regels (9-24).
- De zijlvesten benoemen een toezichthouder ('waarman') voor de zijk, die de bescherming van de organisatie geniet (25-26).
- De looptijd van de overeenkomst is beperkt tot drie jaar en oudere beschreven rechten blijven van kracht (27).
- De akte is bezegeld door
 - abt en convent van Aduard
 - Reinold van Coevorden en het land Drenthe voor Peize, Roden en Foxwolde
 - Burgemeesters en raad van Groningen voor Lieuwerderwolde.

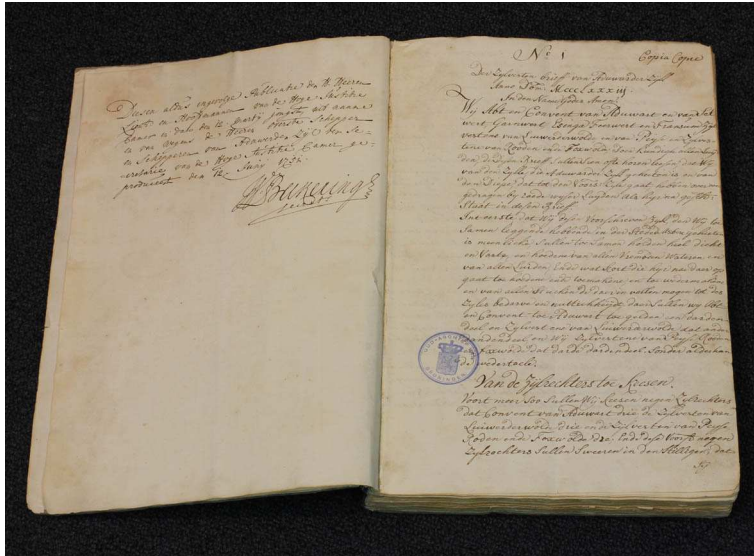
Blijkens bepaling 27 behouden de partners zich de rechten voor die ze hebben op grond van bilaterale overeenkomsten die ze onderling hebben gesloten. We hebben bij de bespreking van de akte van 1360 gezien dat Lieuwerderwolde en Aduard samen bezig waren met het maken van een nieuwe afwatering-met-zijk bij Wierum en dat ook het 'Groningse' Tammingeland daarbij betrokken was. Daarvoor zijn ongetwijfeld akten opgemaakt. Mogelijk zijn er nog meer van dit soort onderlinge bezegelde overeenkomsten geweest.

⁵⁷ Een aan de organisatie te betalen bedrag wegens het 'breken' van de regels.

⁵⁸ Een bijdrage die bij omslag wordt vastgesteld.

⁵⁹ Vergadering.

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzijlvest (1382)

Afschrift van de Aduarder zijlbrief van 1382

Afgebeeld is een kopie in een register van de Hoge Justitiekamer (GrA T136 2358, Hs in folio 335.1).

Bij de reorganisatie van het Groninger waterstaatswezen kreeg de provinciale rechtbank (de 'Hoge Justitiekamer') een controlerende en corrigerende taak ten aanzien van de zijlvestenijen. Ten behoeve daarvan kregen de waterschapsorganisaties opdracht om afschriften van hun belangrijkste documenten naar Groningen te sturen. Dit gebeurde in 1751. Hierdoor bevindt zich in het archief van de rechtbank een dik pak 'fundatiebrieven van zijlvestenijen, dijkrechten enz.', daterend uit de vijftiende tot achttiende eeuw.

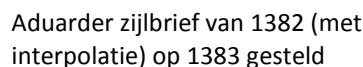
Verwarring

Van de originele zijlbrief van het Aduarderzijlvest zijn behalve 'de officiële kopie' in het archief van de Hoge Justitiekamer nog vele andere afschriften bewaard gebleven. Bij vrijwel alle luidt de aanhef als volgt:

'Wij, abt en convent te Aduard en van Selwerd, Garnwerd, Ezinge, Feerwerd en Fransum, zijlvesten van Lieuwerderwolde en zijlvesten van Peize, Roden en Foxwolde...'

Deze opsomming noemt behalve de in de originele akte genoemde verdragspartners ook Selwerd, Garnwerd, Ezinge, Feerwerd en Fransum. Dit is door de meeste onderzoekers – met uitzondering van Siemens, die zich vrijwel uitsluitend op achttiende-eeuwse afschriften en gedrukte teksten baseerde – opgemerkt. We hebben hier te maken met een latere interpolatie of invoeging. Deze moet pas enkele decennia na 1382 zijn aangebracht. Niet alleen konden de Middagster kerspelen Garnwerd, Ezinge, Feerwerd en Fransum pas na c. 1400 via de toen nieuwe Aduarderzijl ten noorden van Feerwerd afwateren en zich aansluiten bij het Aduarderzijlvest, de *corpus*landen van het klooster Selwerd zijn pas in 1435 'ingelaten', zoals we later nog zullen zien. Er zijn onderzoekers die spreken van een 'vervalsing', maar misschien is enige mildheid hier op haar plaats. De invoeging van de vijf

Overigens dient de vraag gesteld te worden waarom de kerspels Oostum en Wierum ontbreken in het lijstje van toegetreden Middagster dorpen. Ook zij loosden na het graven van het Aduarderdiep geheel of gedeeltelijk via de Aduarderszijl bij Feerwerd. De reden kan niet zijn dat alle grond in deze kerspelen in handen van Aduard was. Op de betreffende kaart van de Historische Atlas van Siemens kunnen we zien dat niet alle land onder Oostum aan Aduard toebehoorde. Wat Wierum betreft lijkt de zaak enigszins anders gesteld. Met uitzondering van kleine stukken ten noorden van Dorkwerd bezat Aduard volgens deze kaart alle grond ten westen van het Reitdiep. Dat is echter de situatie van 1594. We zullen aanstonds zien dat de Gaaikemalanden rond 1400 nog in particuliere hand waren. Hoeveel dat was en wanneer ze aan het klooster zijn gekomen is mij niet bekend. De vraag naar het ontbreken van Oostum en Wierum in het lijstje van toegetreden kerspelen blijft vooralsnog onbeantwoord.

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzijlvest (1382)

‘Der zijlvesten brieff van Aduwarderzijl Anno Dom. mcccclxxxiii’

Dus: ‘Akte van de zijlvesten van Aduarderzijl van het jaar 1383’. Degene die dit opschrift heeft gemaakt, heeft zich eenvoudig vergist. Aan het einde van de tekst staat gewoon de goede datum: 1 mei 1382.

A.J. de Sitter⁶¹ dacht dat er sprake was van twee verschillende akten: een van 1382 en een van 1383. Siemens volgde hem daarin na.⁶² Deze dacht (terecht) dat de oorkonde van 1382, waarvan hij de tekst uit het Oorkondenboek kende, de zijlbrief van het Aduarderzijlvest was, en (abusievelijk) dat ‘de akte van 1383’ de toetreding tot het zijlvest betrof van Middag en het klooster Selwerd. Het dwong hem tot wonderlijke constructies die door latere scribenten kritiekloos zijn overgeschreven. Zo beweerde hij onder verwijzing naar de kopie in het archief van de Hoge Justitiekamer dat het grootste deel van Middag in 1383 het Winsumerzijlvest verliet en overstapte naar het Aduarderzijlvest.⁶³ Volgens hem hadden de kerspelen Ezinge, Feerwerd en Garnwerd eerder bij het Winsumerzijlvest gehoord omdat ze naar zijn idee betrokken moesten zijn geweest bij de ‘zeeborg’, die reeds in de dertiende eeuw het land tegen overstromingen zou hebben beschermd. Die dijk zou bij Ezinge het Reitdiep hebben gekruist en daarbij hoorden volgens Siemens dan zeewerende zijlen. Als er bij Ezinge zijlen zijn geweest, zo dacht hij, ligt het voor de hand dat Middag en ook de Winsumer zijlvesten daarbij betrokken zijn geweest. We weten echter zo goed als niets over de doorlopende zeedijk die Siemens in navolging van vroegere onderzoekers ‘zeeborg’ noemt,⁶⁴ laat staan dat er iets zinnigs te zeggen valt over ‘zeewerende sluizen bij Ezinge’.⁶⁵ Ook voor het idee dat Middag of een deel ervan ooit onderdeel is geweest van het Winsumerzijlvest, ontbreekt elke aanwijzing.

De combinatie van een verkeerde datering en de interpolatie van plaatsnamen in de zijlbrief van 1382/1383 heeft Siemens ook op een verkeerd spoor gezet voor wat betreft de localisering van de streek die in de akte van 1313 *de Arbere* wordt genoemd. Wanneer de in het noorden van Middag gelegen kerspelen Ezinge, Feerwerd en Garnwerd in 1383 al uitwaterden via de Aduarderzijl, zo redeneerde hij, dan moet het Aduarderdiep in dat jaar al hebben bestaan en moet de Aduarderzijl daar hebben gelegen waar nu het gehucht Aduarderzijl ligt. En aangezien de akten van 1382 en 1383 verklaren dat de Aduarderzijl ligt in de plaats die *Arbere* heet (zie de bepalingen 2 en 3), moet Arbere dus ten noorden van Feerwerd liggen. Op de logica van Siemens’ redenering is niets af te dingen, maar zijn vertrekpunt deugt niet.⁶⁶

⁶¹ De Sitter noemt onder 1382 een akte van Aduard, Garnwerd, Ezinge, Feerwerd, Fransum, Lieuwerderwolde en de drie Drentse kerspelen over ‘den Aduarder Zyl’ (hier ontbreekt dus Selwerd) en onder 1383 een ‘Verdrag van den Abt van Aduwerd, en Selwert, over den Aduarder Zyl’ (A.J. de Sitter, *Voorloopig register van charters, privilegien, plaacaaten, ordonnantien enz. Stad en Lande betreffende [...]* (Groningen 1789) 31.

⁶² Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 35.

⁶³ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 43.

⁶⁴ A.A. Beekman, *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* ('s-Gravenhage 1905) 1807.

⁶⁵ Zie ook Mol en Delvigne, *Abtenkroniek*, 170.

⁶⁶ In 2007 heb ik zelf – minder uitvoerig – gewezen op de onjuistheid van Siemens’ veronderstelling (Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 366 noot 166).

Het zou niet nodig geweest zijn om Siemens' missers zo breed uit te meten wanneer Jakob Loer in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014* niet diens opvatting over de Arbere nog eens had herhaald, nu in combinatie met een hypothese over de datering van het Aduarderdiep. De auteur voert ter ondersteuning van zijn opvatting niet één deugdelijk argument aan en negeert, zoals eerder opgemerkt, alle aanwijzingen die in een andere richting wijzen.

Eiteweert en Avingesloot op de topografische kaart

Peizerdiep en Avingesloot bij Eiteweert

Volgens de zijlbrief van 1382 moest jaarlijks op de eerste zondag na 1 mei een algemene vergadering van de zijlvestenij worden gehouden 'op de Avingesloot'. Zoals eerder verteld verbond de Avingesloot het Eelderdiep met het Peizerdiep. De verbinding is waarschijnlijk gegraven met het doel de landerijen ten oosten van Zuid-Lieuwerderwolde (Hoogkerk) tegen wateroverlast te beschermen.

6.4 De zijlbrief van het Aduarderzijlvest (1382)

De Avingesloot was een geschikte plaats voor het houden van de ‘jaarvergadering’. Hij bevindt zich ongeveer in het midden van het gebied waarvan de inwoners zich in 1313 hadden verbonden om bij Aduard een nieuwe zijl te leggen en afspraken hadden gemaakt voor het beheer van de watergang die daarheen leidde. Ook de twee andere grote zijlvesten, het Zijlvest der Drie Delfzijlen en het Winsumer en Schaphalsterzijlvest, hielden hun warfdagen vaak op zo’n centrale plaats, resp. Ten Post en Onderdendam.

De Avingesloot komt ook voor als ‘Abbingesloot’ en (later) ‘Havensloot’. Misschien houdt de naam van de watergang verband met het woord ‘abt’. Als dat zo is, suggereert dat verband met het klooster Aduard.

Ten overvloede zij opgemerkt dat ook de plek die in 1382 als locatie voor de jaarvergadering van het zijlvest is aangewezen, laat zien hoe onwaarschijnlijk de veronderstelling is dat het Aduarderdiep al omstreeks 1300 tot het huidige Aduarderzijl doorgetrokken zou zijn. Ware dat wel zo geweest, dan zouden ook de noordelijke kerspelen van Middag allang deel hebben uitgemaakt van het Aduarderzijlvest en zou de Avingesloot voor hen wel heel ver weg hebben gelegen. Uit een akte uit 1435, zo zullen we in het deel over de vijftiende eeuw zien,⁶⁷ blijkt dat de Middagster kerspelen dan bij het Aduarderzijlvest horen en dat de Noorddrentse kerspelen de organisatie hebben verlaten. Dat wijst erop dat er tussen 1382 en 1435 iets zeer ingrijpends is gebeurd. Over die belangrijke ingreep gaat het volgende hoofdstuk: ‘Het Aduarderdiep gegraven’.

Onzekerheid

Aan het einde van dit hoofdstuk is het goed om nog eens te onderstrepen dat het weliswaar zeker is dat Aduard, Lieuwerderwolde en de Drentse kerspelen Peize, Roden en Foxwolde in 1382 nog gezamenlijk ten noordwesten van Aduard op de Kliefslootgeul uitwaterden, maar dat die zekerheid allerminst geldt voor de plek waar de gemeenschappelijke ‘Aduarderzijl’ bij de Arbere precies gelegen heeft. Noch de akte van 1313, noch die van 1335 bevat zodanige aanwijzingen dat we op grond daarvan de situatie van die tijd met enige zekerheid kunnen reconstrueren. Er zijn ongetwijfeld veel meer overeenkomsten gesloten over waterstaatkundige werken dan we nu hebben, maar nagenoeg alle schriftelijke bewijzen daarvan zijn verloren gegaan in de oorlogsjaren vóór 1594. De verkavelingspatronen en hoogteverschillen in de buurt van Aduard vertonen sporen die vooralsnog niet te duiden zijn, maar die op zijn minst doen vermoeden dat er meer infrastructurele werken zijn geweest dan die welke in de bewaard gebleven oude stukken worden vermeld.

⁶⁷ G&DW 8, *Alle kanten op*, hoofdstuk 8.4, ‘Selwerd en Paddepoel’.

6 Arbere en het Aduarderdiep

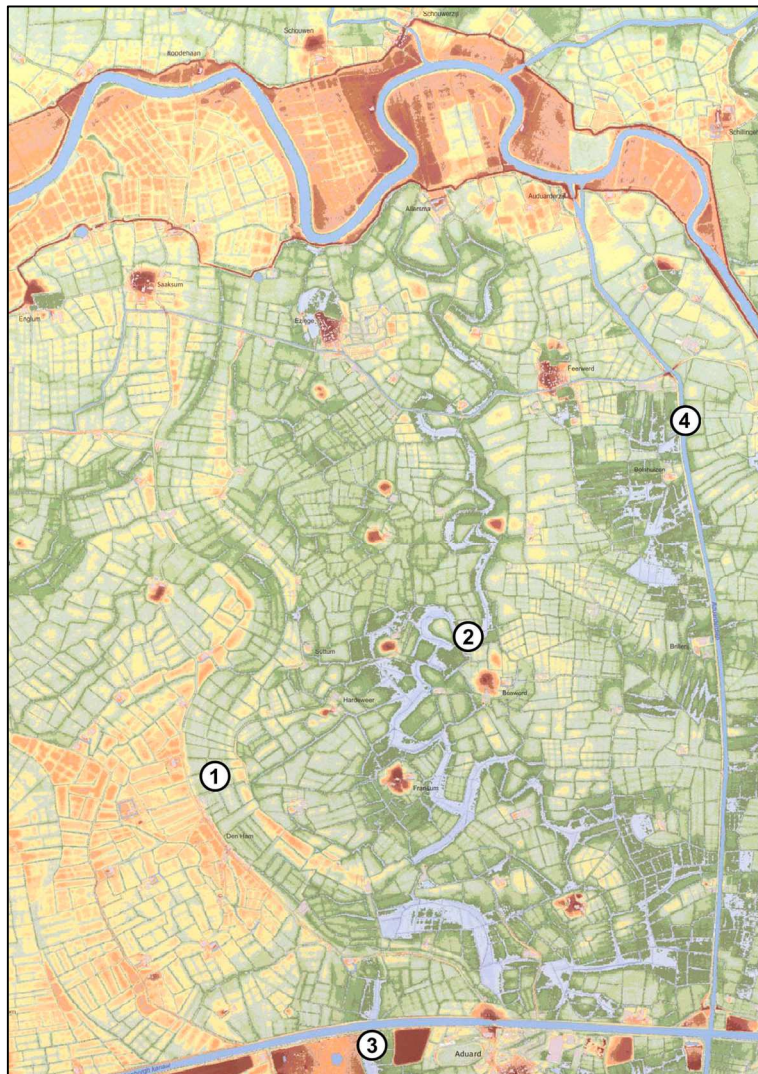
6.1 Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)

6.2 Een nieuwe zijl in Aduard (c. 1335)

6.3 Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)

6.4 De zijlbrief van het Aduardersijlvest (1382)

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Kliefsloot en Oude Tocht op de grens tussen Humsterland en Middag

1. Kliefsloot en Oude Tocht
2. 'Middagsterriet'
3. 'Meedsterriet'
4. Aduarderdiep

De zijk bij Wierum en de zijltocht daarheen waarvan in 1360 sprake was, hadden tot doel de afwatering van de lage landen tussen het Reitdiep en de Hunsinge te bevorderen. Dat dit project is gerealiseerd weten we doordat de sporen ervan tot de dag van vandaag zichtbaar zijn en een stuk van 'het zijlmaar van 1360' later onderdeel is geworden van het Reitdiep. Deze nieuwe afwatering heeft echter slechts enkele tientallen jaren dienst gedaan. Dit moet samenhangen met het slechte functioneren van de zijk bij Arbere.

Het waarom daarvan is ook zonder nadere uitleg duidelijk. We hoeven slechts een blik te werpen op de hoogtekarta. De *Kliefsloot* en *Oude Tocht* zijn de overblijfsels van de inbraakgeul die zich hier rond 800 heeft gevormd en die overeenkomstig de regelingen van 1313, 1335 en 1382 werd gebruikt voor de afvoer van het door de Hunsinge aangevoerde Noorddrentse water en dat van Aduard, Lieuwerderwolde en andere lage streken ten westen van Groningen.

Ofschoon de Kliefslootgeul zich in het landschap aftekent als een laagte, is hij toch zozeer dichtgeslibd, dat afwatering langs die weg onmogelijk werd. Waarschijnlijk is de situatie aan het eind van de veertiende eeuw echt acuut geworden. Bovendien zal ook de scheepvaart in toenemende mate hinder hebben ondervonden van de ondiepten in de geul.

De uitmonding bij Arbere dichtgeslibd

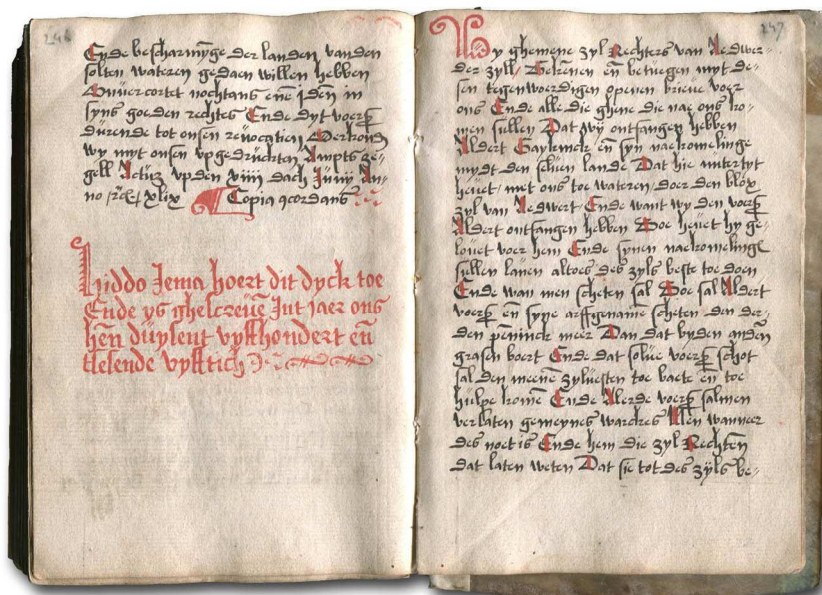
Dit alles was omstreeks 1400 genoeg reden om te besluiten tot een voor die tijd zeer grote ingreep. Door het graven van enkele stukken nieuw kanaal, die samen met reeds bestaande panden het huidige Aduarderdiep vormen, en het leggen van een nieuwe zijk ten noorden van Feerwerd werd het Drentse water laag op de Hunze gebracht, ontstond een grote spuiboezem en kwam tegelijk een volwaardig scheepvaartkanaal tot stand.

Hoe omvangrijk het 'project-Aduarderdiep' omstreeks 1400 was, is overigens niet helemaal duidelijk. Aan het einde van het vorige deel heb ik de mogelijkheid geopperd dat ten noorden van de Aduardersteentil al een kanaalvak ten behoeve van de scheepvaart was gegraven. Als dat inderdaad al vanaf het einde van de dertiende eeuw bestond, hoefde men alleen een nieuw kanaal te graven vanaf het huidige Nieuwklap naar de Steentil en het bestaande kanaal ten noorden van Oostum door te trekken tot voorbij Feerwerd, daarbij

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

uiteraard gebruik makend van bestaande watergangen. Tenslotte moest men een zijl leggen op de plek van het huidige Aduardersijl.

Het Aduarderdiep heeft een opmerkelijke breedte, veel breder dan voor de waterafvoer of de scheepvaart nodig is. Het stuk tussen de Steentil en Vierverlaten is halverwege de twintigste eeuw ten behoeve van de scheepvaart verwijd, maar – voor zover ik weet – is het stuk ten noorden van de Steentil al eeuwenlang zo breed als het nu is. Zou men het kanaal al omstreeks 1400 met opzet zo breed hebben gemaakt om het als boezem te laten functioneren voor al het water dat vanuit Noord-Drenthe en de aangelegen lage landen naar zee moest worden afgevoerd? De aanleg van het Aduarderdiep zou hierdoor een nog grotere prestatie zijn dan hij door zijn lengte al is.

Inlating van Aldert
Gaijkinck (Gaaikema) tot
de 'bloxzijl van
Aedwert'⁶⁸

In de vijftiende eeuw heeft de waterhuishouding in Groningerland een aantal ingrijpende veranderingen ondergaan. Deze hebben het beeld tot in de negentiende eeuw bepaald. Verrassenderwijs zijn over die werken geen schriftelijke bronnen bewaard gebleven.

In een akte van 17 september 1407 werd de landen van Gaaikema ('Gaykinga') toegestaan af te wateren via de 'bloxzijl van Aduard'. Aangenomen wordt dat daarmee de huidige Aduardersijl is bedoeld. Het bestaan van die zijl impliceert dan ook het bestaan van het Aduarderdiep.

De overeenkomst van 1407 maakte een einde aan een geschil tussen Aldert Gaaikema en het Aduardersijlvest. Aldert en zijn nakomelingen mochten het water van hun landerijen via de Aduardersijl lozen, maar moesten daarvoor wel veel meer betalen dan de oorspronkelijke leden van het Aduardersijlvest. Daar stond tegenover dat ze waren vrijgesteld van arbeid.

De akte is bezegeld door Aduard, de burgemeesters van Groningen en de pastoors van Peize, Roden en Wierum.

⁶⁸ T713-3, 247-250.

Gaaikemaheerd aan de Gaaikemadijk

De Gaaikemaheerd staat aan de oostzijde van de Gaaikemadijk, even ten zuiden van de plek waar vroeger de borg van de Gaaikema's heeft gestaan.

Gaaikema en Gaaikemadijk op AHN-1

De plaats van de verdwenen Gaaikemaborg is met een rode cirkel aangegeven.

Het land ten westen van de Gaaikemadijk heeft oorspronkelijk afgewaterd op de Kliefslotgeul. De sporen daarvan zijn zichtbaar op AHN-1, waarvoor de gegevens verzameld zijn in de periode 1996-2003. Het Aduarderdiep gaat hier dwars doorheen.

In 1594 behoorden alle landerijen ter weerszijden van de Gaaikemadijk aan het klooster Aduard. Dat was in 1407 zeker nog niet het geval. Het lijkt er veeleer op dat de landerijen van de Gaaikema's eerst in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw in handen zijn gekomen van de kloosters Aduard en Selwerd.⁶⁹ We weten dat de Gaaikema's in het begin van de zestiende eeuw nog beschikten over particulier landbezit ter grootte van c. 100

⁶⁹ Zie GrA T172-20 reg.nrs. 255 en 256 (1449).

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

grazen in de buurt van hun borg aan de Gaaikemadijk.⁷⁰ Het is niet uitgesloten dat hier ook nog andere particuliere landbezitters waren.

Als het stuk Aduarderdiep tussen Nieuwklap en de Steentil door land van de Gaaikema's is gegraven, moet daarvoor uiteraard een regeling getroffen zijn. Daarvan is niets bekend. Evenmin weten we hoe het met de afwatering van de landerijen ten oosten van de Gaaikemadijk stond voordat deze in 1407 werden ingelaten in het Aduarderzilver. De sporen op de hoogtekartaat doen vermoeden dat een deel van het water in westelijke richting, door enkele openingen in de Gaaikemadijk, heeft gelopen en dus ook in de Kliefslotgeul uitkwam. De veronderstelling ligt echter voor de hand dat het grootste deel van de bedoelde landerijen afwaterde via de sluis bij Wierum, die in de besproken akte van 1360 wordt genoemd.

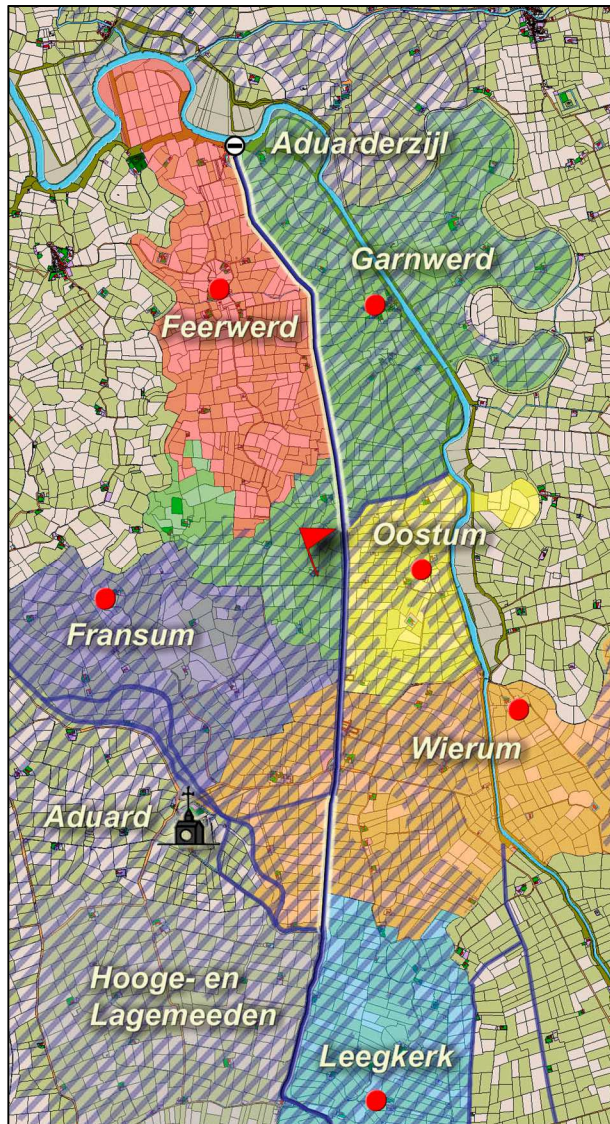
Reliëf aan de Gaaikemadijk

Van de gelegenheid maak ik gebruik om te wijzen op het opvallende reliëf aan de Gaaikemadijk. Deze dijk lijkt, zoals eerder gezegd, eerder op een serie huiswierden op een oeverwal of inversierug dan op een gewone dijk.

Als de in 1407 genoemde 'blokzijl van Aduard' inderdaad de huidige Aduarderzijl is, houdt dat in, dat rond 1400 de reeds bestaande afzonderlijke delen van het Aduarderdiep met elkaar zijn verbonden, zodat een ruim 10 km lang kanaal ontstond.

Het Aduarderdiep bracht het water van de Hunsinge en het Eelderdiep en het eigen water van de lage landen veel lager op de Hunze dan eerder het geval was. Bovendien – en dat was ter voorkoming van het dichtslibben van de monding erg belangrijk – kwam de zijl te liggen aan de buitenkant van een zuidwaarts gerichte kronkel van de Reitdiepbedding.

⁷⁰ W.J. Formsma, e.a., *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 477.

Het Aduarderdiep gegraven en een 'blokzijl' gelegd

De verschillende panden van het Aduarderdiep zijn gemarkeerd. De 'nieuwe' stukken – aangegeven met lichte parallellijntjes – zijn de verbinding tussen Nieuwklap en Aduardersteentil (het kanaalvak dat langs de Gaaikemadijk loopt) en het gedeelte ten noorden van boerderij Langeveld (bij het rode vlaggetje).

De verschillende kerspelgebieden hebben een eigen kleurtje; met een arcering is het landbezit van Aduard – naar de situatie in 1594 – aangegeven.

Op de meeste plaatsen gaat het kanaal door de bestaande verkaveling heen. Alleen tussen Garnwerd en Feerwerd zijn er twee stukjes waar men bij de aanleg van het kanaal gebruik kon maken van bestaande watergangen. Ik laat dat op een volgend plaatje zien.

Aduarderdiep tussen Nieuwklap en Steentil

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Het op onderstaande foto afgebeelde deel van het Aduarderdiep verbond de oude omleiding van de Hunsinge (het 'oer-Aduarderdiep') met het veronderstelde scheepvaartkanaal tussen Aduard en de Hunze. Tegelijk voerde het 't water van de Gaaikemalanden af (rechts op de foto).

Aduarderdiep, Steentil
en de kerk te Garnwerd

Het noordelijke deel van het
Aduarderdiep

1. Brillerij
2. Bolshuizen
3. Schifpot
4. Antum

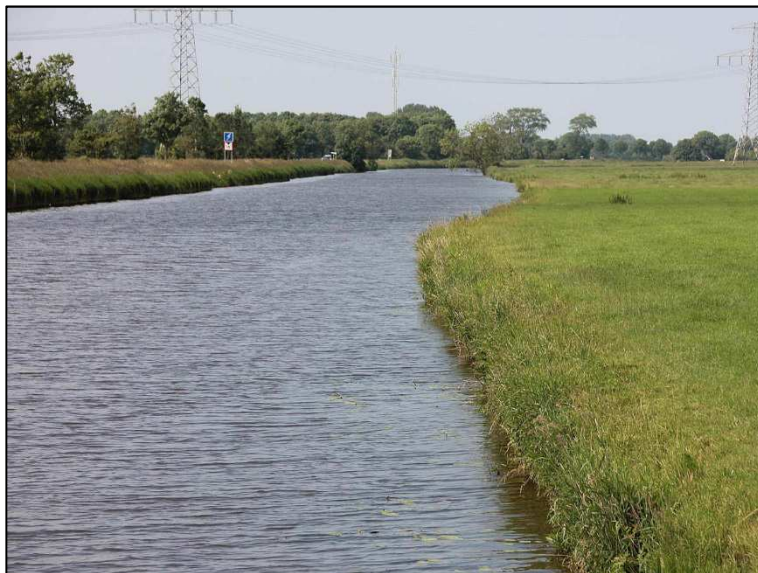
Vanaf een plek enkele honderden meters ten noorden van de Brillerij tot aan Aduarderzijl vormt het Aduarderdiep de grens tussen de kerspelen Feerwerd en Garnwerd. Bijna overal doorsnijdt het kanaal de oude verkaveling. Tussen Bolshuizen en de knik bij de Schifpot lijkt bij het graven gebruik te zijn gemaakt van een dwarssloot die ter plaatse in de verkaveling paste. Tussen Antum en Feerwerd, tussen twee knikken in, doorsnijdt het diep weer de bestaande verkaveling.

De aanleg van het Aduarderdiep had ook gevolgen voor de loop van A en Hunze en daardoor ook voor de afwatering van Drenterwolde en het Woldland. Daarover gaat het in deel 8 van 'Groningen en het Drentse water'.⁷¹

Aduarderdiep richting Brillerij

De foto is in zuidelijke richting genomen vanaf de fietsbrug tussen Brillerij en Bolshuizen. Rechts de Brillerij. De lichte kromming in de verte ligt ter hoogte van boerderij Langeveld.

Aduarderdiep richting Bolshuizen

We kijken in noordelijke richting. Bij Bolshuizen maakt het diep een flauwe bocht naar rechts. Daarna volgt bij de Schifpot (Torensmabrug) een veel scherpere bocht naar links.

⁷¹ Zie G&DW 8, *Alle kanten op*.

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Torensmabrug bij de Schifpot

De brug is vernoemd naar de Ezinger burgemeester Dirk Torensma, die deze vaste oeververbinding in 1939 opende.

Ten zuiden van de Torensmabrug maakt het Aduarderdiep een flinke knik. Deze wijst erop dat men voor de afleiding van het uit het zuiden afkomstige water vanaf dit punt gebruik heeft gemaakt van een bestaande watergang.

De knik bij de Schifpot

De foto is in zuidelijke richting genomen.

De westelijke Aduarderzijl

Het Aduarderdiep komt tegenwoordig met twee mondingen in het Reitdiep uit. De westelijke – hier op de foto – dateert van 1706-1707, maar is niet de oudste van de twee.

De aanleg van het Aduarderdiep was een groot succes. Daarop wijst het feit dat in 1435 ook Selwerd en de Paddepoel in het Aduarderzijkvest werden ingelaten.⁷² De capaciteit van de Aduarderzijl was echter te gering om het extra-water te kunnen lozen. Daarom werd in de inlatingsakte bepaald dat Selwerd naast de eerste ‘blokzijl’ een tweede uitwateringssluus moest bouwen met een wijdte van 14 voet.

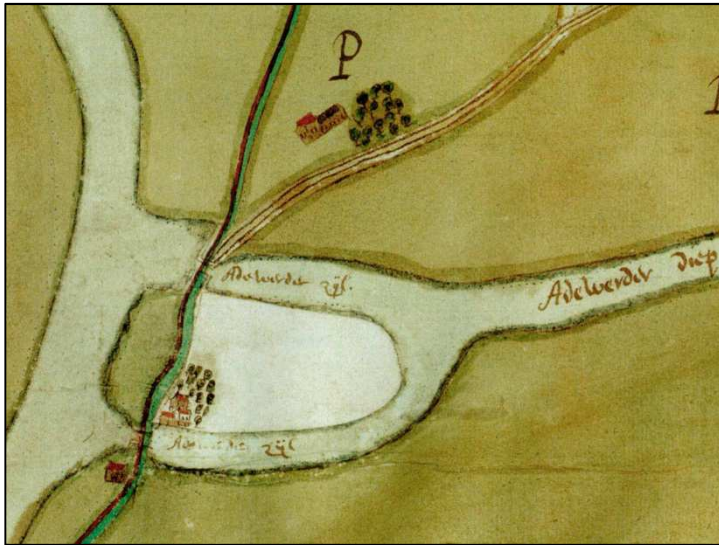
Het is niet duidelijk wat er van de vijftiende-eeuwse zijlen geworden is. We weten wel dat de Aduarderzijl in 1561 is vernieuwd. Bewaard gebleven is het verslag van een vergadering, die gehouden is op de Aduardersteentil en waarbij de Aduarderzijkvesten, de Raad van Groningen en het Slotersijkvest aanwezig waren.⁷³ Het ging over de details van een overeenkomst, waarbij het aan Oost-Vredewold werd toegestaan om meer water te lozen op de Aduarderzijlen. Uit het verslag van het overleg blijkt dat er destijds gewerkt werd aan de Aduarderzijlen. Er was een nieuwe zijl gelegd van 17 voet breed en er zou een tweede komen die ook wel 15 voet breed zou worden. Het is niet duidelijk waar de zijlen van 1561 hebben gelegen.

Ik houd het voor mogelijk dat in 1560-1561 de twee zijlen tot stand zijn gekomen die we afgebeeld zien op de kaart van Coucheron van 1630. Tussen de beide armen heeft de sterkte Aduarderzijl gelegen die in de strijd tussen Staats- en Spaansgezinden zo’n belangrijke rol heeft gespeeld.

⁷² GrA T172-24 (12 maart 1435). Zie G&DW 8, *Alle kanten op*.

⁷³ GrA T696-183 (1561).

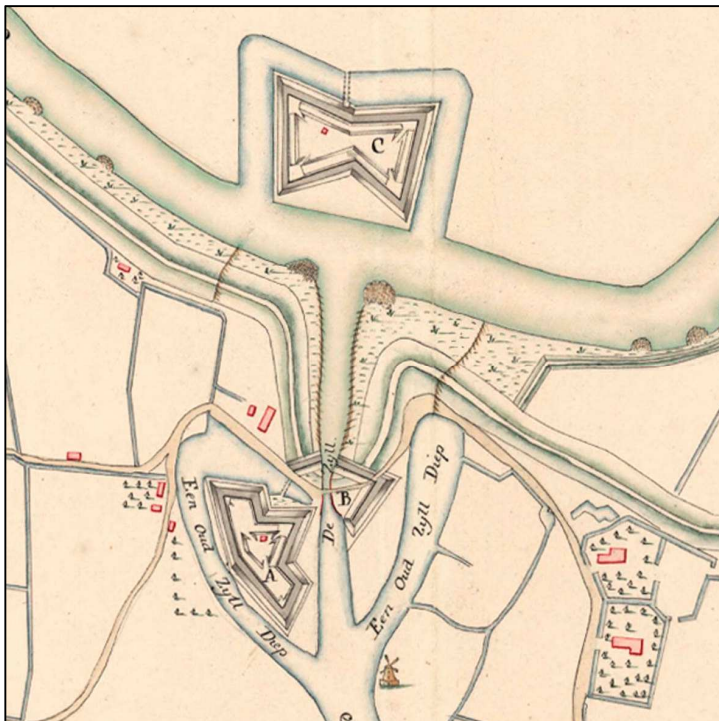
6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

Aduarderzijl omstreeks 1630

Detail uit de 'Kaart van de landen van het karspel Garnwerd; met afzonderlijke vermelding van de namen der eigenaren en gebruikers en de grootte hunner landen, door A. Coucheron. 1630.'⁷⁴

Van 4-6 december 1665 teisterde een zware storm heel West-Europa; het hoogtepunt was de Sint Nicolaasvloed van 5 december, die de deuren van de Aduarderzijl deed bezwijken.⁷⁵ Daarna kwam in 1686 de Martinusvloed die de westelijke zijl verwoestte. De westelijke monding werd vervolgens afgedamd, zodat al het water sindsdien door de oostelijke zijl worden moest gespuid. Vervolgens is in 1706-1707 de huidige westelijke sluis gebouwd. Die kwam te liggen tussen de hier afgebeelde mondingen in. De oostelijke zijl werd toen buiten bedrijf gesteld en de zijltocht afgedamd.

Aduarderzijl na 1707

Links zien we de zijltocht die na de Martinusvloed van 1686 ophield te functioneren. Buitendijks is de monding dichtgeslibd. Na 1707 werd ook de oostelijke zijltocht buiten werking gesteld.

Tussen beide voormalige zijltochten in zien we de monding van 1706-1707, de huidige westelijke sluis.

⁷⁴ GrA T817-1243.

⁷⁵ M.D. Teenstra, *Stads- en dorpskroniek van Groningen Friesland Drente*, 2 dln. in 1 band (Leeuwarden 1974) II 92 en J. Buisman, *Duizend jaar weer* 4 (1575-1675) 600.

De westelijke monding van het Aduarderdiep

De huidige stenen Westelijke of Oude Sluis werd in 1706 gebouwd en had oorspronkelijk drie deuren: ebdeuren voor het binnenhouden van het water ten behoeve van landbouw en scheepvaart bij laagwater, vloeddeuren voor het keren van zeewater bij vloed (deze werden bij vloed door het stijgende buitenwater dichtgedrukt) en stormdeuren die bij stormvloed werden gesloten.

Oostelijke sluis te Aduarderzijl

Op de plaats van de huidige oostelijke sluis heeft tot 1707 een houten voorganger gestaan. Die is in het genoemde jaar buiten werking gesteld en vervangen door een dam. Wanneer die houten sluis is gebouwd is niet bekend, maar het is niet onmogelijk dat dit in de vijftiende of zestiende eeuw is gebeurd.

De huidige *Kokersluis* (ook wel Nieuwe of Oostelijke Sluis genoemd) dateert van 1867 en is gebouwd omdat de capaciteit van de in 1707 gebouwde westelijke zijl onvoldoende geworden was. Het is een dubbele uitwateringsluis zonder stormdeuren. Die werden toen

6.5 Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)

niet meer nodig geacht, omdat er plannen waren om op korte termijn over te gaan tot afsluiting van het Reitdiep bij Zoutkamp.

Vroeger kon de sluiswachter met gietijzeren lieren de sluisdeuren bedienen. Om op de middelste pijler te komen was een trap gemonteerd in een nis in de sluis. De lieren verdwenen later en de nis werd dichtgemetseld.

Op de voorgrond de binnenzijde van de sluis met de ebdeuren die zich bij afgaand water sloten, tenzij men ze met kabels of kettingen vastzette. Op de achtergrond de vloeddeuren aan de buitenzijde van de sluis. Ook die werden door de beweging van het water automatisch geopend of gesloten.

De westelijke Aduarderzijl

De Aduarderzijl lag op zo'n grote afstand van de Noorddrentse kerspelen die tot de oorspronkelijke partners in het Aduarderzijlvest hoorden, dat de inwoners ervan niet langer persoonlijk konden meewerken aan het onderhoud van het diep en de zijl. Hun water bleef er echter wel doorheen lopen.

Toen Selwerd en de Paddepoel in 1435 tot het Aduarderzijlvest toetraden, werd het Noorddrentse gebied al niet meer genoemd als onderdeel van het zijlvest. Je zou kunnen zeggen dat de plaats van de Drenten werd ingenomen door de kerspelen van Middag. Omdat het Drentse water toch door de watergangen en zijlen van het Aduarderzijlvest moest blijven stromen, werd in 1437 een speciale regeling getroffen. De Drenten hoefden niet langer schot te betalen en ook geen werkzaamheden meer te verrichten, maar moesten wel jaarlijks een vaste vergoeding ten bedrage van f36 betalen.⁷⁶

Daarna zijn er herhaaldelijk geschillen geweest over de bijdragen van de Drenten. In 1452 werd bevestigd dat Peize, Roden, Foxwolde en ook Vries gedurende 20 jaar f36 per jaar moesten betalen, maar dat ze verder geen zijlschot verschuldigd waren en ook geen werkzaamheden hoefden te verrichten.⁷⁷ In 1474 werd de regeling van 1452 hernieuwd en

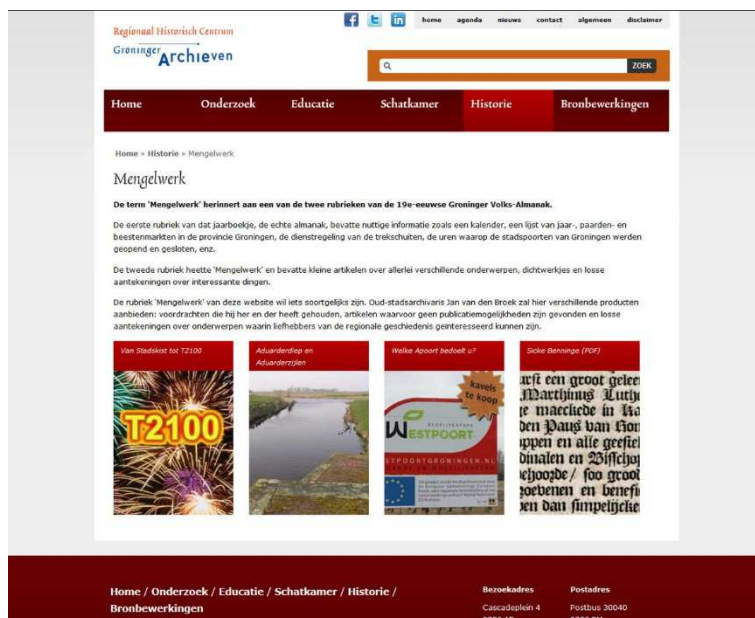
⁷⁶ GrA T2100-163 (30 mei 1437).

⁷⁷ GrA T705-33 reg.nr. 12 (4 april 1452).

de looptijd met 30 jaar verlengd.⁷⁸ Maar ook daarna rezen er problemen: op 31 juli 1509 werd uitspraak gedaan in een geschil tussen het Aduarderzylvest enerzijds en Roden, Foxwolde, Peize en Vries anderzijds over de te betalen contributie;⁷⁹ in 1540 is sprake van een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil over de regeling van 1509⁸⁰ en in 1620 werd opnieuw een overeenkomst getroffen over de wijze waarop Peize, Roden, Vries en Foxwolde zouden bijdragen tot de Aduarderzyl.⁸¹

Waarhuis Aduarderzyl

Schermbbeeld van de rubriek 'Mengelwerk'

⁷⁸ GrA T705-33 reg. nr. 20 (13 mei 1474)

⁷⁹ GrA T1032-428 (31 juli 1509).

⁸⁰ GrA T705-33 reg. nr. 31 (28 april 1540).

⁸¹ GrA T657-137 (17 maart 1620). Zie voor het verdere verloop van de kwestie: W.J. Wieringa, *Het Aduarderzylvest in het Ommelander waterschapswezen* (Groningen 1946) 271 evv.

6.5 *Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)*

De geschiedenis van de Aduarderzijen is uiterst ingewikkeld en nog lang niet alles daarvan is opgehelderd. Wie mee wil denken kan het stuk lezen dat op de website van de Groninger Archieven onder de rubriek 'Mengelwerk' is geplaatst.⁸²

⁸² <http://www.groningerarchieven.nl/historie/mengelwerk/aduarderdiep-3/aduarderdiep>.

Bijlage 1**OGD I 241 (28 april 1313)**

GrA T657-137 (RF 1313.1; Collectie Keiser)

Het klooster te Aduard sluit met de zijlvesten van Lieuwerderwolde en van Peize, Roderwolde en Foxwolde een overeenkomst over een sluis en een derwaarts stroomend water.

In den naeme Godes amen.

- [1] Wy, abbat ende convent toe Adewerth ende silvestene van Liuwerdewolde ende silvestene van Pedzie, Rother- ende Fokeswolde, don kundich allen luiden, de sint ende hirnae coomende sint,
- [2] dat wy van den nyen sile, den wy tosaemene leget hebben in de steede, dhe heet de Arbere, ende oock van den diepe, dat to den sile gat, hebbet overendragen bi rade wiser luide, also hirna screven stat in diszen breve.
- [3] Int eerste so wille wi, dat alle olre breve, dhe screven ende maket waren van den silen ende van den dyepe, dhe by Adewarder clostere leget waren, dat the brooken si ende hirna negene macht en hebben.
- [4] Voorthmer so si wi over en van densilven sile, den wi in de Arbere leget hebbet, gemenlicken, dat wi den tosamene holden hel, dicht ende vaste, ende hoedene van allen luiden, ende so wat coste dhe hirna opgat to hoedene, to makene, to wethermaeckene. Ende van allen stucken dhe daran vallen moghe to des siles bedherve ende nuttechet, darto sole wy, abbat ende convent to Adert, to gelden en dharendel, wi, silvestene van Liuwerderwolde, dat ander dharendel ende wi, silvestene van Pedzie, Rother- ende Fokeswolde, dat dharde dharendel sunder allerhande wethertale.
- [5] Vorthmer van den dyepe, dat to den sile to gat hirvore sproken, sole wy, abbat ende convent to Adwert, van der Swachcluse al to den Huchslate datsilve dyep halden rum ende rennende.
- [6] Mer dat is tertto bescheden, ware dat wi silvestene van Liuwerderwolde, van Pedzie, Rother- ende Fokeswolde ende van Adwert, de twe brucgen, dhe ene kerckbrucge ende de ander waegenbrucge, dhe dhar over dat silve dyep licgen, nictene makeden alsoo Middagheren gelovet wart ende borgen seet waren, dho men dat dyep eerste maekede ende grooff, ende dhe van Middach dat dyep daromme wolden demmen of hinderen, se of ander luide dat dyep van der Swachcluse al want to den sile an eneger steede wolden demmen of hinderen of de brucgen breeken om enegerhande sake, so solde wi, silvestene van Liuwerderwolde, van Pedzie, Rother-, Fokeswolde ende convent to Adewert, dhat

- tosamene met fuller handt weren; ende so wat coste, dhe dharvan opgat, dat sole wy, abbat ende convent to Adewert, dat eene dharendel, wi, silvestene van Liuwerderwolde, dat ander dharendel, wi, silvestene van Pedzie, Rother- ende Fokeswolde, dhat dharde dharendel uteleggen ende becostegen ewwlycke.
- [7] Vorthmer van den Huchsloete al to dhen sile toer Arbere sole wi, abbat ende convent to Adewert, silvestene van Liuwerderwolde ende silvestene van Pedzie, Rother-, Fokeswolde, dhat silve dyep holden vry, rum ende rennende van allen dingen, dhe dharin comen mogen, alsoo dat wi, abbat ende convent to Adewert, dhat eene dhardendeel, wi, silvestene van Liuwerderwolde, dhat ander dhardendel ende wy, silvestene van Pedzie, Rother-, Fokeswolde, dat darde dharendiel solen becostegen, ewwlicke ende hoeden.
- [8] Vorthmer so is dat dharto sprooken, dhesilven bruckgen, dhe hirvore bescreven stat, dhe over dat dyep solen gan, dhe sal men also hoge licgen, dat de schepe ende de quaeckele van Adewert mit fuller last dharonder gan mogen.
- [9] Vorthmeer soo sole wi, abbat ende convent van Adewert, leden al onse wateringe van onsen closter ende van onsen erve, dat wy nou hebbet, in dat dyep, dat to dissen voresprokene sile gat, sunder wethertale aller luide.
- [10] Vorthmeer sal de convent van Adewert dhure ere cloosterweghen water laeten loopen in datsilve dyep.
- [11] Voorthmer alreman lick sal maeken sine dick thiegens sin dyep, dhar heet hoeden ende holden sal.
- [12] Worthe dick in jeniger stede dhuregraven mit craft, so solent dhe silvestene weren algemenlicke.
- [13] Queme dhar coste op, so solent wi, dre silvestene, gilden alrelic en dharendel.
- [14] Vorthmer boven den Swachcluse sal alremanlick dit dyep reyne maken ende rumen ende reyne holden thiegeng sin erve; dhe das nichten dede, dhe breke thiegens uns silvestene allemene.
- [15] Vorthmer sole wy silvestene alle gemenlicke setten een beschiedenen man mit meenen rade op den sil, dye ene hode nachtes ende daeges, dhe ons voresorge, er dhen sile schathe schie.
- [16] Voorthmer van dissen ende dhat hirvore bescreven stat, sint III breve schreven. Dat eene brieff hebben wy, abbat ende convent to Adewert, dat ander wy, silvestene van Liuwerderwolde, ende dhat darde bref wy, silvestene van Pedzie, Rother- ende Fokeswolde, dhe alleenes spreeket van worde to worde, beseghelet mit onses abbtes segel van Adewert, des landes van Hunsege, har Ludolphes van Gronebeke, der stad van Groninge, dhes landes van Drenthe ende Ecbertus van Pedzie to enre ewwlicke vastighet ende orkenschap alder voreworde, dhe hirvore bescreven sin.
- [16] Utegeven int jaer onses Heeren XIIIIC ende XIII des sonavendes na sente Marcusdaghe ewangeliste.

Bijlage 2**OGD II 1231 (c. 1335)**

GrA T2100-33 (RF Hs in quarto 139) en GrA T705-regest 2.

Gerhardus Sickinga en vier anderen stellen een regeling vast tussen het klooster van Aduard en de ingezetenen van Peize, Roden, Foxwolde en Lieuwerderwolde voor de aanleg van een sluis.

- [1] Nos, Gerhardus dictus Sickinga, Wigerus, filius Ennonis, Allardus et Wigboldus fratres ac Albertus dicti Folkerda, amiables compositores inter illos de Peze, Rothen, Fockswalt et de Luitwerthrawalt ex parte una et conventum de Adawartt ex altera sub sigillis nostris protestamur, quod
- [2] dicta communitas predia ad *novum aqueductum* pertinentia in Adawert situandum pro duabus partibus emet et persolvat, ubi necesse fuerit, et conventus tertiam partem;
- [3] insuper locum situationis, si quis impedire voluerit, dicta communitas commeabit et defendet pro duabus partibus et conventus pro tertia parte;
- [4] preterea nos, Wigerus, Wigboldus, Egbertus Fleterbusk, fidejussores civium de Peze, et nos, Wigerus et Albertus Folkarda, fidejussores illorum de Rothum, item ego Wigerus, fidejussor illorum de Fockiswalt, recognoscimus nos debere
- [5] solvere, prout cuilibet nostrum attinet, pro comparatione lignorum XLV marcarum sterlingorum cum quatuor solidis feria quarta in hebdomada Pentecostes in Gronninga et pro constructione aqueductus XXIII marcarum sterlingorum crastino beati Jacobi, similiter pro comparatione prediorum quantum cuilibet poterit attinere,
- [6] ac sigillum terre Thriancie facere apponi literis confectis super novo aqueductu cum sigillo civitatis.
- [7] Item dominus Duido, rector ecclesie de Sutliuwarthrawolt, pro luthera thwedefte de parochia sua coram nobis, consulibus in Gronninga, pro comparatione lignorum et constructione aqueductus ac prediorum, si necesse fuerit, fidejussit, quantum eis poterit attinere.
- [8] Insuper de illis de pratis Coninskampo Fredericus Albersma, Herbertus Renardisma, Elbertus upper Hamricke, pro illis de Nortliuwarthrawaldt Albertus Folkirda, pro illis de Dorquerdt Gerardus Sickinga, pro Regnero Hiddinga et illis de Ripe Hupertus et Luido fidejusserunt pro constructione aqueductus XXIII marcarum sterlingorum, prout cuilibet attinet, in die sancti Viti martiris

persolvendarum, et de lignis, quantum residuum est, nobis de Gronninga solvendum in die beate Walburgis.

- [9] Item de prediis, si necesse fuerit, quantum cuilibet poterit attinere.
- [10] Item illi de Liuwerhawaldt sunt fidejussores pro sigillo terre Hunsingonie opponendo.
- [11] In quorum omnium testimonium sigilla dominorum Hermanni, Duidonis et Adolphi, rectorum in Liuwerthrawaldt et de Peze, una cum nostris presentibus sunt appensa.

Bijlage 3

OGD II 1234 (25 augustus 1360)

GrA T619-89, reg.nr. 11 (Huisarchief Farmsum)

De abten en kloosterlingen van Aduard en Selwerd met de overheden van Groningen en Hunsingo verklaren dat de ingezetenen van Tammingheland, Lieuwerderwolde en van de Zuider- en Noorderhoen bij overeenkomst enige punten betreffende het dijkrecht hebben vastgesteld.

- [1] Universis praesentia visuris nos,
- Syabbo, Dei gratia abbas monasterii sancti Bernardi in Adewerth Cisterciensis ordinis, totusque conventus,
 - Outgherus, eadem gratia abbas monasterii sancti Benedicti in Zelewerth, totusque conventus,
 - consules in Groningenn
 - ac iudices terrae Hunsgoniae,
- [2] notum esse volumus tam praesentibus quam futuris, quod cives de Tamminghelande et cives de Liuwerderwolde universi cum civibus de Suithoen et Northoen super singulis articulis subsequentibus concordarunt inter se invicem in hunc modum,
- [3] quod cives universi de Tamminghelande, Liuwerderwollde consensu unanimi, dederunt civibus de Suthoen et Northoen aquarum suarum liberum meatum perpetuo habiturum et duraturum sub spatio quatuor pedum de Suithoen et quatuor pedum de Northoen dilabentem absque quorumcunque impulsatione in futurum ultra Tamminghelandt et Liuwerderwolde usque Werum per

- aquaeductum ibidem pro quadam pecuniae summa, civibus de Tamminghelannde et Liuwerderwolle integraliter persoluta.
- [4] Adjectum est quod cives de Suithoen et Northoen aquaeductus suos videlicet quatuor pedum firmos et solidos superius debent suis laboribus et expensis observare.
- [5] Praeterea si forte, quod absit, aquaeductus praedictus juxta Werum, postquam pro nunc fuerit constructus, annullaretur vel destrueretur vel in parte vel in toto, ita quod reparatione indigeret, cives de Suithoen et Noerthoen cum civibus de Tamminghelande et Liuwerderwolde eundem secundum exigentiam graminatorum equaliter facient reparari.
- [6] Item si accideret, quod cives de Tamminghelande per se indigerent novum aquae meatum, ad talem aquae meatum faciendum seu acquirendum cives de Suithoen et Northoen etiam equaliter tenebuntur cum civibus de Tamminghelannde secundum exigentiam graminatorum.
- [7] Item si aliquis, quod absit, communem aquae meatum civium praedictorum, scilicet fossatum dictum Sijllmaer, usque ad aquaeductum praedictum inpedierit vel obstruxerit aut aggerem ex utraque parte fossati praedictum infregerit vel effodierit, seu ipsum aquaeductum violenter destruxerit in toto vel in parte, hoc communi manu cives de Tamminghelande, Liuwerderwolde ac duplici Hoen prohibent et defendent laboribus mutuis et expensis.
- [8] Insuper cives de Suithoen cum civibus de Tamminghelande et cives de Northoen cum civibus de Liuwerderwolde aggeres suos debent examinare et tempore examinationis gaudere debent ea pace, qua cives de Tamminghelande et Liuwerderwolle solent uti in hac forma, quod, quicumque ex ipsis examinatorebus inter se aliquem vel aliquos hora examinandi et videndi praemissa et eorum sociis inpunaverit baculo, lapide aut pugno ac per crines traxerit ac alias leserit vel mutilaverit, haec omnia quadruplicia emenda reus secundum jura et leges civitatis Groninghae emendabit et tantum pro pace solvat civibus supradictis.
- [9] Item pro homicidio et amputatione membri de sex membris principalibus quadruplex emenda dabitur. Secundum jura civitatis supradictae scilicet quadraginta marce dabuntur sterlingorum utrisque civibus pro pace violata.
- [10] Pro captivitate vero invicem facta quadraginta marce sterlingorum ratione pacis violatae persolventur civibus supradictis et captus restituatur indemnis, area⁷ vero captivo decem sterlingorum pro emenda.
- [11] Item si ab extraneis inpuvantur tempore examinationis et treugarum, hoc iterum communi manu cives universi supradicti prohibent et defendent et secundum numerum graminatorum hinc et inde damnum, si quod evenerit, restauretur.
- [12] In cujus rei testimonium sigilla nostra praesentibus sunt appensa.
- [13] Datum anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo in crastino beati Bartholmei apostoli.

Bijlage 4**OGD II 704 (1 mei 1382)**

GrA T705-31 reg.nr. 3 (Aduarderzijlvest)

Het klooster van Aduard, de zijlvesten van Lieuwerderwolde en die van Peize, Roden en Foxwolde sluiten een overeenkomst over de Aduarderzijl.

In den name Goedes, amen.

- [1] Wy, abbat ende covent to Adewert, ziilvestene van Lyuwerderwolde ende ziilvestene van Peyse, Roeden ende Fockeswolde,
- [2] doen cundich allen luden de desen brief sellen sien of horen lesen, dat wy van den zyle de Adewerderziil gheheten is, ende van den diepe dat tot den voers. ziil gaet, hebben overeenghedraghen by rade wiser lude, alse hierna ghescreven staet in desen brieve.
- [3] Int eerste, dat wy desen voers. ziil, den wy te zamene legghende hebben in der stede, de Arbere gheheten is, meenlike sellen te zamene holden heel, dicht ende vaste, ende hoedene van allen luden; ende wat cost, de hierna daerop gaet to hoedene, te makene ende te wedermakene, ende van allen stucken, de daeran vallen mogen to des zyles bederve ende nutticheyt, daer sellen wy, abbat ende convent to Adewert, to ghelden een derdendeel, ende wy, ziilvestene van Lyuwerderwolde, dat ander derdendeel, ende wy, ziilvestene van Peyse, Roeden ende Fockeswolde, dat derde derdendeel, sonder alderhande wedertale.
- [4] Voertmeer so sellen wy kyesen neghen ziilrechters, dat covente van Adewerde dre, de ziilvestene van Lyuwerderwolde dre, ende de ziilvestene van Peyse, Roeden ende Fockeswolde dre; ende dese voers. neghen ziilrechters sellen zweren in den heyleghen, dat sy verwaren sellen desen voers. ziil ende al, dat daerin roeren mach to des zyles nutticheyt ende bederve, een jaer lanc, alse sy beste cunnen ende moghen; ende dese voers. neghen ziilrechters sellen machtich wesen van der meenre ziilvestene wegghen to doen ende te laten van enigherhande zaken, de daerin roeren moghen, to des zyles nutticheyt ende bederve.
- [5] Voertmeer so sellen dese voers. neghen ziilrechters ende wy mitter mener ziilvestene te zamene comen op Avinghesloet alle jaer, des naesten zonendaghes na sinte Wolburghe dach in de Meye; ende daer sellen dese voers. neghen ziilrechters kyesen neghen andere ziilrechters, alse voers. is, de daer zweren sellen dat naeste jaer voert den voers. ziil te verwaren, alse voers. is, elc rechter by ene pene van enen olden scilde; ende wen sy daerto kyesen, de sel daerto zweren, by dren olden scilden elken persone te broke; ende enich persoene, de onhoerich

- sitten wolde ende dat recht nyet ontfanghen en wolde, de sel dese voers. broke betalen to den naesten werve, de daernaest begrepen wert, by den anderen penninghe te broke; ende dede hy des nyet, so moghen dese voers. ziilrechters penden ute synen goede also vele, alse hy ghebroken hevet, sonder enigherhande wedertale; ende nochtan so sel deselve persoene daerto zweren by synen erve, dat hy in de ziilvestene legghen hevet, dat recht te verwaren, alse voers. is.
- [6] Voertmeer sellen de olde ziilrechters den nyen ziilrechters rekeninghe doen bynnen achte daghen daerna, dat de nye gezworen hebben, elc rechter by enen olden scilde te broke.
- [7] Ende is dat zake, dat dese voers. ziilrechters enigherhande schot begrypen te zamene te brenghen to des ziils behoef, dat sel men te zamene brenghen by den daghe, den sy setten; ende alsoe meneghen dach, alse dit voers. schot onthouden wert, so sellen deghene breken, de dat onthouden, to elken achte daghen van elken tien schillinghen enen schillinc; ende welke die ziilrechters dat versumenden, dat sy dit voers. schot nyet te zamen en brengen, alse voers. is, ende den voers. broke nyet en betalen, so moghen de andere ziilrechters hoer goet besetten ende becummeren, waer het comet, bynnen den ziilvesten of buten de ziilvestene sonder horen evelenmoet, voer alsovele alse sy ghebroken hebben.
- [8] Voertmeer, wat daghe of werve dese voers. ziilrechters setten, de sel elc derdendeel holden by thwalef olde groete te broke; ende den voers. broke te betalen to den naesten werve, den dese voers. ziilrechters setten by den anderen penninc te broke, ende voer dese voers. broke so sellen dese voers. ziilrechters de schuldeghen manen, dat sy voldoen.
- [9] Ende is dat zake, dat sy dan nyet en betalen, so moghen dese voers. ziilrechters penden ute horen goede, dat in de ziilvestene ghelegghen is, alsovele alse sy ghebroken hebben ende nyet meer, uteghesproken des coventes goed van Adewert bynnen Drentschen lantrechte.
- [10] Ende waert zake, dat enich man aldusdane voers. pendinghe weren wolde met macht, wat hem dan ghedaen worde, dat sel wesen wanboete, ende wat hy weder doet, dat sal wesen vierboete.
- [11] Ende waer dat zake, dat enich van desen voers. ziilrechters noetzaken dede, dat sy dese voers. werve nyet holden en mochten, so moghen sy enen anderen in horen stede setten.
- [12] Ende waer dat zake, dat den voers. zyle noetzaken anlaghe, so moghen dese voers. ziilrechters ene hoghere pene daerop setten.
- [13] Ende alle werve sel men holden op den rechten middaghe, ende we te late quame, de sel halve broke gheven, noetzaken uteghesproken, de dat by horen ede bytugen willen.
- [14] Voertmeer so sel alle man vrede hebben to den werve, in den werve ende van den werve, waer de voers. ziilrechters werve setten.
- [15] Ende alse de ziilvestene to den zyle te doen hebben, ende worde daer enich man doetgheslaghen, dat God verbiede, den sel men ghelden met sestig olde scilden, ende den rechters dertich olde scilden te broke.

- [16] Worde daer oec enich man ghewondet, den sel men boeten ende beteren, alse het boert by den manghelde.
- [17] Ende waer dat zake, dat daer een rechter gheslaghen worde of ghewondet, God verlaets, of syne bode of syne gheselle of der ziilvestene werclude, dat sel wesen dubbelt ghelt ende dubbelde boete; ende alle manghelt ende boete ende broke met ghelde te betalen to dren tyden in den jare, na der tiit dat de daet gheschiet is.
- [18] Ende wat den beserichden to boete boren mach, so sellen dese voers. rechters half alsovele te broke hebben.
- [19] Ende enich man de brecachtich worde in desen voers. puncten, alse van vechtinghe, den sellen wy met der mener ziilvestene daerto dwinghen dat hy voldoe, alsolanghe alse hy dat hevet; ende en mach hy nyet voldoen, so sellen voldoen ses syne naeste maghe, de in den ziilvestene gheseten siin.
- [20] Ende mit desen voers. ghelde en is den vrenden ghene soene gedaen, beholden alle gheestelike personen hores gheestelikes rechtes hierenboven.
- [21] Voertmeer dat enich man buten onser ziilvestene enighen persone van onser ziilvestene voers. mishandelde in enigherhande wiis, wanneer de ziilvestene tezamen siin, dat sellen wy elc den anderen helpen keren met onser macht bynnen dren maenden na der claghe.
- [22] Ende waert zake, dat wy den claghere nyet en helpen, alse voers. is, so sellen wy met der mener ziilvestene den claghere synen schade belegghen.
- [23] Voertmeer ist zake, dat enich man met soeden den anderen worpe of met anderen dinghen, of met water sprenkelde, daer de ziilvestene te zamen siin, de sel breken jheghen den claghere enen olden groten ende den rechters enen olden groeten.
- [24] Voertmeer wanneer dese voers. neghen ziilrechters werck holden to den voers. zyle, ende enich ziilrechter syne volle werclude daer nyet en hevet, alse de ziilrechters onder hem begrepen hebben, so sel hy voer elken wercman gheven elkes daghes enen olden groten ende voer elken spade enen olden groten, eer de sonne ondergaet, by den anderen penninck te broke; ende den broke mach hy dubbelt penden van den schuldeghen sonder enigherhande wedertale.
- [25] Voertmeer so sellen wy, ziilvestene, alghemeenlike setten enen beschedenen man met menen rade op den ziil, de den zyle hoede nachtes ende daghes, ende de ons voersegghe, eer den zyle schade schye.
- [26] Ende waert zake, dat hem enich man mijsdede, dat willen wy met der mener ziilvestene helpen keren, als voers. is.
- [27] Dese voers. puncten hebben wy begrepen stede ende vaste to holden dre jaer lanc na data deses brieves, beholden elken manne synes rechtes na olden brieven, de wy ondertusken hebben,
- [28] uteghesproken al argelist ende nye vonde.
- [29] In orkunde so hebben wy, abbat ende covent to Adewert, onses coventes zeghel an desen brief ghehanghen.

Ende want wy, ziilvestene van Lyuwerderwolde ende ziilvestene van Peyse, Roeden ende Fockeswolde voers., selve ghene zeghele en hebben, so hebben wy ghebeden Reynolde, here van Covorde, knape, ende dat lant van Drenthe ende den borghermeesteren ende rade van Groninghen desen brief over ons to bezeghelen.

Ende wy, Reynolt, here van Covorde, knape, ende dat lant van Drenthe, om bede wille der ziilvestene voers. so hebben wy onses landes zeghel van Drenthe, ende wy, borghermestere ende raed van Groninghen, onser stad zeghel an desen brief ghehanghen.

[30] Ghgegeven int jaer ons Heren dusent drehondert thwe ende tachtich op sinte Wolburghe dach in de Meye.

